

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES UNIVERSITATIS CATHOLICÆ UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

Праці Філософічно-філологічного Факультету

Том VII Vol.

Проф. д-р Кость Кисілевський

**УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО
В ОСТАННІЙ ДОБІ**

(Філологічні праці)

Prof. Dr. Constantinus Kysilevskyj

De linguistica ucraina periodo expositione

Рим 1973 Romæ

UKRAINIAN LITERATURE
AT THE END OF 19TH CENTURY
AND IN 20TH CENTURY

by

Constantin Kysilewskyj

Rome-New York 1973

Ukrainian Catholic University Press

Library of Congress-U.S.A. Catalog Card. Number 73-78207

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES UNIVERSITATIS CATHOLICÆ UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAЕ

Праці Філософічно-філологічного Факультету

Том VII Vol.

Проф. д-р Кость Кисілевський

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО
В ОСТАННІЙ ДОБІ

(Філологічні праці)

Prof. Dr. Constantinus Kysilevskyj

De linguistica ucraina periodo expositione

diasporiana.org.ua

Рим, 1973 Romæ

Проф. д-р **КОСТЬ КИСЛЕВСЬКИЙ**

**УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО
В ОСТАННІЙ ДОБІ**

(Філологічні праці)

diasporiana.org.ua

Рім 1973

Слава Ісусу Христу!

ПЕРЕДМОВА

З правдивою радістю я привітав листа Блаженнішого Кир Йосифа, що повідомляв мене про своє рішення надрукувати мою наукову працю п. н. «Українське мовознавство в останній добі». Вона поглибила мої дослідження заторкнених проблем з кінця XIX і XX сторіч та складається з таких частин:

1) Найважливіші досягнення української Філології за останнє сторіччя.

2) Українська мова в староукраїнських пам'ятках XI-XIV ст., опрацьована в дисертації для Віденського Університету, в перекладі.

3) Бурлескна мова в «Перелицьованій Енеїді» Івана Котляревського.

4) Шевченкове слово. Семантична студія.

5) Рембрантівські світлотіні в Шевченковій поезії.

6) Стилїзована мова Марка Вовчка і Василя Стефаника.

Із сердечним почуттям успіху складаю на цьому місці щире подяку Їх Блаженству за надрукування моєї праці у Виданнях УКУ. Це спонукує мене продовжати мою наукову активність.

К. Кисілевський

Мейплуд Н. Дж. ЗСА, в червні 1972.

ВСТУП

Кінець XIX і XX-е сторіччя це остання доба, багата на українське мовознавство: лексика, семасіологія, філософія мови, експериментальна фонетика, діалектологія, фонологія — стали її предметами досліду. Наукові установи Києва, Львова, Відня, Липська, Кракова, Мюнхену, Берліну, Варшави, Праги, Ватикану, Нью-Йорку, Парижу, Лондону широко відчиняють двері своїх книгозбірень для досліджень лінгвістики, а Рідна Земля подає українським дослідникам обильний матеріал.

Починаємо нашу дослідницьку працю над невичерпними проблемами, заторкненими в наведених наукових працях:

I. *Найважливіші досягнення української філології за останніх сто років*. Стаття, друкована в „Свободі” під іншим наголовком. 1-6. Рец. проф. П. Ковалева — „Овид” — XVI-XX.

II. *Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI-XIV ст., з підкресленням Кодексу Ганкеништайна*. Дисертація, перекладена з німецької на українську мову.

III. *Бурлескна мова в „Перелицьованій Енеїді” І. Котляревського*. Розвідка, читана на Науковій Сесії УВАН-у в Байройті, в Німеччині і дискутована там же в 1945 р.

IV. *Шевченкове слово*. Семантична студія, читана на Науковій Конференції НТШ і УВАН-у в Нью-Йорку в березні 1958.

V. *Рембрантівські світлотіні в Шевченковій поезії*. — Наукова розвідка, читана на наукових конференціях НТШ і УВАН-у в Мюнхені та в Авгсбурзі в Німеччині в 1947.

VI. *Стилізована мова Марка Вовчка і Василя Стефаника*,
читана і дискутована на Науковій Сесії в УТІ в Нью-Йорку,
в червні 1958.

Карта українських говорів, скорочення і розвідка.

НАЙВАЖЛИВІШІ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ЗА ОСТАННІХ СТО РОКІВ

Українська філологія була в останніх роках предметом дослідної праці в університетах, академіях, інститутах, наукових товариствах, пресі, в Старому Краю та на чужині. Тому вона розвинулась помітно в суттєвих питаннях, хоч довелось їй боротися з різними наступами з боку ворогів України.

На початку сімдесятих років минулого сторіччя київська Стара Громада розгорнула широку діяльність у південно-західному відділі російського географічного товариства в Києві. В „Трудах” товариства появились праці, що давали матеріал для розроблення філологічних проблем, а то й навітлювали їх по-новому, напр. Українські історичні пісні під редакцією В. Антоновича і М. Драгоманова, праця К. Михальчука про говори України.

У 1876 р. закрито відділ після ганебного царського указу Олександра II., що забороняв друкувати й доставляти з закордону українські видання. Тридцять років, тобто до революції у 1905 р., — що спричинилась до скасування цього указу, — українські філологи друкували свої праці по-російськи або за кордоном.

Але не тільки царат нищив розвиток української науки. Руйнували його також російські псевдонаукові концепції в роді „погодінської теорії”, що відмовляла населенню Київщини автохтонности.

У вісімдесятих роках відновив цю дивовижу А. Соболевській на основі буцім то великих мовних різниць між київськими та галицько-волинськими пам'ятками домонгольської доби. У своїх статтях він доказував, що київські пам'ятки належать російському народові. В „Лекціях по історії руского языка” він сполучив в одну групу російську, біло-

руську та українську мови і поклав підвалини під так звану “прарусську” спільноту О. Шахматова, що й досі є політичною мрією Росії.

Мовні питання викликали потребу українських та перекладних словників. Починаючи від українсько-німецького словника Є. Желехівського та С. Недільського в 2 томах, словникарство розвивається шораз видатніше та дає філології такі багаті словники, як Б. Грінченка, С. Єфремова та Ніковського, Є. Тимченка, що стають основою лексикального фонду для перекладних, професійних, термінологічних, правописних, наукових словників, зокрема О. Курилової, Я. Рудницького...

В цій добі досліджуються різні мовні проблеми, як напр. паляталізація звуків (д-р Пушкар), лябіялізація, сандгі (Зілинський), наголос (В. Охримович, О. Синявський, С. Никифоряк), фонетичний опис звуків (І. Зілинський), походження мови) Булаховський, Я. Рудницький, функції відмінків (Є. Тимченко), проблеми з морфології (В. Сімович), синтакса (І. Огієнко, С. Смеречинський, Ю. Шерех, семантика І. Велигорський, В. Лев, К. Кисілевський, Роман Смаль-Стоцький)...

Коли ж модерна філологія започаткувала фонологічні принципи мовних явищ (Ф. де Соссюр, Ш. Баллі, Бодуен де Куртене, В. Матезій, А. Ваян, де Грот), то й українська філологія не мовчала. О. Синявський, О. Курило, В. Сімович, Д. Чижевський, члени львівського лінгвістичного гуртка НТШ під проводом В. Сімовича, Комісія мови НТШ, В. Чапленко в Комісії мови УВАН, Ю. Шерех почали розробляти фонологічні проблеми. Сімович застосував у своїх розвідках систему кореляцій для відміни прикметників, структуральними причинами пояснив *-в* на місці *-л* в минулому часі дієвідміни чоловічого роду, на основі тенденцій в мові вияснив перехід *е* в *о* після м'яких, *є* в *я* в іменниках середнього роду, гармонією складів означив появу деяких дієслівних форм. Недавно Ю. Шерех опрацював курс української мови на основі фонологічних принципів, а в Енциклопедії Українознавства появились фонологічні статті Я. Рудницького,

В. Чапленка, Ю.Шереха та інших. І хоч у фонологічних принципах і досліджах не все без закиду, що виказала критика Шерехового курсу сучасної української мови (К. Кисілевський, В. Чапленко і рецензії на відділ: Мова в ЕУ), то проте фонологія розвивається.

Величезний дорібок виказують студії живої мови та її говорів. Починаючи із доброї студії К. Михальчука (1872) про говори України, діалектологія мала терпеливих та талановитих дослідників, а між ними одне з перших місць належить І. Верхратському, що обійшов велику територію української мови в західній і східній Україні й надрукував докладні описи її говорів: «*Знадоби до пізнання угорско-руських говорів*», тт. 27-30, 40-45 Записок НТШ. *Про говор галицьких лемків...*», І. Панькевичеві, що обслідував усю Підкарпатську Русь і видрукував „Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей”, 1938, Прага.

Визначною була теж праця І. Зілинського, проф. Краківського Університету, а при кінці життя Празького Університету; крім монографій про говірки, (Говірка села Явірок) він надрукував синтезу класифікації українських говорів, приймаючи дводільність за основу її. („Проба упорядкування українських говорів”, Записки НТШ 117-8 т. I: До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів”, ЗНТШ 141-3, і врешті замітна праця: „Фонетичний опис української мови”, Видання Краківської Академії Наук, по-польськи, 1932. р. Карта говорів в Географії українських земель, Географія мови тощо. Проти Зілинського Всеволод Ганцов поставив свій тридільний принцип у класифікації говорів, взявши до уваги критерій спадної інтонації в поліських говорах на двозвуках в нових закритих складах з давніх о, е, ъ (ять). Він обслідував якнай докладніше історію північного діалекту, 1) що сягав колись по здогадну лінію Дубно-Житомир-Київ-Лубні, а тепер обмежився вузькою смугою; 2) північно-західні говірки, 3) новіші (південні: східні і західні). Докладніший географічний поділ зробив Ф. Жилко, а згодом О. Горбач (ЕУ, 2 гасл. стор. 524-526). Синтезу цього поділу зроблено на основі багатьох монографій та праці в

терені (О. Брех,) Пшепюрська-Овчаренкова, М. Карпинська-Рабій, Ф. Жилко, В. С. Вашенко, Бр. Кобилянський, О. Курило, Я. Янув, Ж. Штібер, К. Дейна, І. Панькевич, Я. Рудницький, О. Горбач, К. Кисілевський, В. Лев, П. Ковалів, Й. Дзензелівський, Й. Шемлей, Вл. Курашкевіч, Ю. Геровський, Яцимірський, Є. Грицак, Камінський, П. Гладкий, Ярошенко, І. Сидорук, Бескровний, Синявський і інші.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ
ПАМ'ЯТОК XI-XIV ст. з ПІДКРЕСЛЕННЯМ КОДЕКСУ
ГАНКЕНШТАЙНА

(Дисертація, предложена Віденському Університетові,
апробована 23 травня 1912 р.)

I

Коли приглянемося ближче церковнослов'янським пам'яткам руської редакції, завважимо, що дуже часто поруч загальноруських рис виступають у них особливості, які вказують діалектні різnorodності вже в першій добі письменства. Ця постійна поява таких рис дала почин науковцям означувати діалектні різниці, що заіснували в народній мові вже в такій давній старині та ввійшли навіть у письменну мову ¹⁾. Від Срезневського й Лавровського ²⁾, що започаткували досліджування діалектів на пам'ятках, минуло кілька десят літ, а постійні праці на цій ділянці дали багаті успіхи: Колосовъ, Потєбня, Соболевский, Житецкий, Огонов-

1-2 Примітки: Н. Срезневский, *Мысли объ исторіи русскаго языка и другихъ слав. наречій*. СПб 1849. — П. Лавровский, *Обзоръ замечательныхъ особенностей наречія малорусскаго*. Журн. Мин. Народнаго Просв. 1859. Н-р 6. — М. Колосов, *Очеркъ исторіи звуковъ и формъ русскаго языка съ XI-XIV*, Варшава 1872. — Потєбня А. *Къ исторіи звуковъ русскаго языка*, Воронежъ 1876, 2 т., Варшава 1880. — Потєбня, *Заметки о малорусскомъ наречіи*. Воронежъ 1871. — *Изъ записокъ по русской грамматике*, 2-ое Харьковъ 1889. — А. Соболевский, *Очерки по исторіи рус. языка*, Київъ 1884. — *Опытъ русской діалектологіи*. СПб 1897 и Жив. Стар. 1892. — *Лекціи по исторіи русскаго языка*, Москва 4-ое, 1907. — П. Житецкий, *Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго наречія*. Київъ 1875. — В. Ягичъ, *Четыре крит. палеогр. статьи*, СПб 1884 — А. Шахматовъ, *Изслѣдованія въ области русск. фонетики*, Варшава 1893. — А. Кримський, *Украинс. Грамматика*, Москва 1907-8. — Огоновський О., *Studien auf dem Gebiete der kleinruss. Sprache*. Львів 1880. — А. СНАСНМАТОВ, *Beiträge zur russis. Grammatik*, *Archiv für slav. Philologie*, Bd. VIII.

ський, Ягіч, Шахматов, Кримський — це визначні науковці, що займалися цими питаннями й розв'язували їх. Сьогодні знаємо, що Русь-Україна прийняла письмо — кирилицю й книги переважно з Болгарії. З оригіналів писарі робили відписи, при чому не бракувало помилок, що відбивали тодішню мову, особливо в правописі й фонетиці. Так постали випадкові особливості, що бувають у всіх церковнослов'янських пам'ятках руської редакції:

Староцерковнослов'янські юси затрачують свої первинні значення і стають звичайними оґ, 8; ю; а, ѡ.

2. Півголосні ѡ, ѡ заступлені через о е, хоч не всюди, бо в слабих положеннях випадали.

3. Пом'якшення ѣ зазначається через іє.

4. Початкове іє дістало нове значення, особливо у власних іменах. ¹⁾

5. Групи тѡѣт, тѡѣт, тѡѣт, тѡѣт заступлені через тѡѣт, тѡѣт, тѡѣт, тѡѣт. З них постали пізніше: Торт, Терт, толт, Телт.

6. Компромісові форми не мають нічого спільного з 2-им повноголосом: тѡѣт, тѡѣт.

7. Зрідка в молодших пам'ятках з'являється повноголос: тѡѣт, тѡѣт...

8. Замість жд буває нормально саме ж.

9. У відміні орудний однини о-основ та йо-основ закінчений на -ѡѣ, -ѡѣ.

10. 3. ос. тепер. часу кінчиться на -тъ.

11. Компромісові форми в минулому часі: ѡѣѡѣ, ѡѣѡѣ, ѡѣѡѣ, ѡѣѡѣ під впливом форм ѡѣѡѣ, ѡѣѡѣ ²⁾.

Отже, ми навели тут одинадцять особливостей церковнослов'янських пам'яток руської редакції. Однак не всі вони мусять бути в кожній пам'ятці; вже кілька з них можуть характеризувати таку редакцію. Зведення їх походить від

¹⁾ А. Потєвня, *Къ исторіи звуковъ*, р. я. I, 18 іє до о.

²⁾ В. Вондрáк, *Krstl. Chrest.* 138.

різних науковців; перші чотири походять від проф. В. Вондрака, що подав їх у своїй Церковнослов'янській хрестоматії (стор. 137.) Про другий повноголос писав теж проф. А. Соболевській у своїх *Лекціях по історії рус. язика*, в 4. вид. (стор. 27).

Коли ж після революції в Росії можна було розвинути видавничу діяльність, а в добі Української Держави оснувати Академію Наук (1918), в якій філологія знайшла місце на буйний розквіт, що ступенювався до тридцятих років, — з боку советської влади пішов курс на нищення всього українського дорібку через репресії та конфіскації. Спочатку все-владна теорія Марра, а згодом, після її ліквідації, нове обрусіння оволоділо науковим життям України.

На всі ці наступи філологи відповідали речево. Проф. Харківського Університету О. Потєбня назвав кожен акт мовного обмеження ударом на основний нерв життя нації, а професор Львівського Університету Омелян Огоновський виказав самостійність української мови у відношенні до інших слов'янських у своїй промові на відкритті академічного року 1871-2 і поширив цю думку в двох працях, а саме в розвідці „Про важливіші особливості української мови”, написаній по-польськи і виданій у Кракові коштом Польської Академії Наук (1873. р.), та в „Студіях у ділянці української мови” (1880), написаній по-німецьки. Теорію Соболевського збив проф. Віденського Університету В. Ягіч у своїх наукових працях. Одначе найсильніше протиставився їй проф. А. Кримський про старі пам'ятки українські та використав їх особливості в своїх працях і розвідках. У своїй „Українській граматиці” (1907-8), написаній по-російськи, розвинув історію самостійної української мови. Вона не втратила досі своєї вартости, а в тих часах була основою дальших студій українських філологів. Це був найбільший успіх в боротьбі за самостійність мови. Кримський не обмежився тільки граматиною, але написав теж кілька полемічних розвідок, як напр.: „Филологія и Погодинская гипотеза” (1904), „Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів” (1906), „Древне-кіївській говор” (1907).

Крім розвідок, що протиставилися російській „псевдонауці”, на особливу увагу заслуговує наукова діяльність проф. Черновецького Університету, Степана Смаль-Стоцького, що спільно з проф. Теодором Гартнером видав у 1913. р. свою „Граматику української мови” (по-німецьки), а згодом у 1922 р. у сторіччя існування слов’янської філології, розвідку п. н. „Розвиток поглядів на сім’ю слов’янських мов і їх взаємне споріднення” (Записки НТШ, тт. 141-3). Стоцький захитав теорії: Шляйхера (1852) про походження всіх мов від одного прототипу, Соболевського про “русску спільноту”, А. Шахматова про “прарусску” мовну групу, спільну всім східним слов’янам, — обоснувавши свої докази на багатому матеріалі. Він заявився за теорією хвиль Шмідта (1872) і довів, що мовні хвилювання наносять різні впливи сусідніх мов, у залежності від довшого чи коротшого їх сусідкування. Отже, на самостійній системі української мови відбилися різні впливи, не тільки російський!

У граматиці обидва мовознавці довели, що українська мова сягає праслов’янської доби, та заперечили існування “прарусскої” спільноти.

Коли ж після революції в 1917 р. українська філологія виявила широку наукову діяльність в УАН, а її Записки історично-філологічного відділу та поодинокі мовні збірники заповнилися працями старших (Кримський, Груньський, Тимченко, Сімович) і молодших філологів-В. Ганцов, О. Синявський, О. Курило, П. Бузук, К. Німчинов, Г. Смеречинський, З. Веселовська, І. Галюн, В. Дем’янчук, П. Ковалів, Л. Булаховський та інші), — наспів час для зміни поглядів деяких російських науковців, напр., А. Шахматов став тепер на протилежне становище в справі старих пам’яток, заявляючи: „Я вважаю за доказану річ, що в Ізборниках Святослава з 1073 і 1076 рр., в Галицькому Євангелії з 1144 р. та в Добриловому Євангелії з 1164 р. маємо пам’ятки написані в малоруських областях. Коли ж є (*різниці*) в особливостях, то це природне, бо київський центр дбав більше про збереження церковнослов’янської мови” (Див.: «*Короткий нарис української мови*» з 1924 р.).

Так, отже, і в тому виявилось велике досягнення.

Також останній етап офіційного наступу на українську мову в 30-их роках ХХ-століття стрів відпир з боку філології Проф. Роман Смаль-Стоцький осудив його в праці п. н. „Українська мова в советській Україні”, Варшава 1936 р. Праці Українського Наукового Інституту, т. 34. Особливого осуду зазнала руйнна діяльність А. Хвилі Мусульбаса та Н. Кагановича, що перші завдали тяжкого удару українському мовознавству, називаючи його корінням буржуазного націоналізму. Згодом митрополит Іларіон Огієнко осудив широко ці напади советської влади в „Історії української літературної мови” (Вінніпег, 1950 р.).

Впродовж століття українська філологія відпирала завзято й послідовно російські атаки, озброюючись при тому в щораз кращі засоби в ділянці дослідження мовних явищ та передаючи новому поколінню філологів нові засоби і напрямні праці.

В тому велике її досягнення.

В новому періоді посилено філологію новими речевими дослідями на полі живої і книжної мови з такими проблемами: що таке мова, як використовувати народні елементи в літературній мові, котрі пам'ятки старовини належать українському народові, які критерії визначають українську живу мову, які прикмети дифтонгів і поліфтонгів на Поліссі й Підляшші, які явища свідчать про квантитативні залишки та архаїзми в мові. Досліджувано теж якість і кількість фонем, окреслено біг ізолекс, структуру, систему, географію слів, тощо. Для заспокоєння потреб часу видавано численні практичні посібники для навчання мови, курси, граматики, правильники й порадики для вживання чистої літературної мови. Всі ці твори визначаються новими методологічними основами. Також упорядковано справу фонетичного правопису, починаючи від заходів в Австрії проф. Степана Смального (1893) та в Росії Бориса Грінченка (1907), а кінчаючи на академічному правописі після конференції в Харкові 1927-9 рр.

Треба підкреслити, що в усіх цих питаннях модерної філології багато помогли студії молодих філологів у таких професорів, як Ф. Міклошіч, В. Ягіч, В. Вондрак, О. Брех, М. Трубецкой, А. Лескін, К. Бругман, В. Вундт, Е. Бернекер, Е. Сіверс, О. Огоновський, О. Колесса, С. Смаль-Стоцький, О. Потебня, Н. Сумцов, В. Перетц, В. Матезіус, К. Ніш, І. Зілінський, Я. Розвадовський і інші.

Потебня, як творець філософії мови, вбачав у первісному слові перш за все поетичний твір, що відграє свою роль в індивідуальному й суспільному житті. Особливо його психологічна настанова до проблем української синтакси вплинула дуже помітно на українських і чужих філологів, що почали досліджувати мову за поглядами Гумбольдта, Штайнтала, Кроче, Бругмана, Вундта, Дельбрюка, Павля, Мее, Бодуена де Куртене і інших. Потебня прийняв погляди Гумбольдта та вбачав у мовних явищах безнастанну дію духа, рух і поступ. За ним пішли сучасники, передусім П. Житецький у своїх нарисах: „Очерк звуковой истории малорусского наречия“ (1886) та „Очерк звуковой истории малорусского наречия в XVII и XVIII вв.“ (Київ 1889). Впродовж сторіччя постали численні монографії з різних ділянок мови, напр., фонетичні описи — від Потебні, Огоновського, В. Науменка, В. Шимановського — до І. Зілінського, І. Панькевича, монографії про українські пам'ятки та грамоти, що в говірках помилках виявили українські риси, напр., А. Кримського, В. Мочульського, О. Колесси, В. Розова, І. Огієнка, І. Панькевича, М. Грунського, П. Ковалева, Й. Шемлея, Св. Гординського, О. Калужняцького, М. Мільковича, М. Возняка, І. Свенціцького, П. Бузука, К. Німчинова, О. Богуміла, К. Кисілевського, В. Лева, Я. Рудницького, І. Ковалика, М. Калиновича і інших.

Ми зупинилися довше на цих працях, бо пам'ятка, що становить основу цієї дисертації, а саме Кодекс Ганкенштайна виявляє всі ці риси, що вказують на її походження з Русі. Крім цього, вже тут можемо навести два головні типи пам'яток з XI-XIV ст., а саме великоруські, що виявляють суміш між звуками ц — ч, уживають жг замість жд, мають

ќ (ять) та н (иже) виміни, суміш ж — з, ш — с, другий повноголос *торот, талот, терет, тлет*, а від XIII ст. виступає тут нова група південно — великорусска, що не знає виміни звуків ц — ч, але має від XIV ст. акання (*о* перед наголошеним складом переходить в *а*¹). Другий тип, то староукраїнські пам'ятки XI-XIV ст., які походять з Києва, або з Галицько-Волинської Землі, виявляють малі різниці: галицько-волинські знають виміну між жд — жч, що у київських пам'ятках буває дуже рідко. Ці діалектні особливості в мові найдавніших пам'яток спонукують нас заключати, що наша народна мова вже тоді виявляла окремі говіркові особливості²).

1) Переходимо до головного завдання нашої дисертації, а саме до опису нашої пам'ятки, що зветься в літературі Кодекс Ганкенштайна або Віденський Октоїх і є таким типом церковноруської редакції з українськими діалектними рисами. Він знаходиться у Віденській Збірці рукописів під ч. 37, як слов'янський Кодекс. Ця пам'ятка мало знана науковому світові, хоч має цікавий матеріал з мови й правопису.

Щодо змісту, то є вона відписом із старшого оригіналу. Про неї маємо згадки і короткі завваження у Й. Добровського, В. Ягіча, А. Соболевського, О. Колесси, А. Кримського, І. Срезневського, С. Строева, а також довші розвідки, як напр. її першого власника, Й. Ганке, що зараховував її до пам'яток з 8. ст. — Міклошіч порівняв її мову з Несторим Літописом за Лаврентіївським списком з 1377. р. —

1) Також білоруська мова знає *акання*.

2) Уже найстарші пам'ятки знають їх, напр.: *Исполнить, кровныхъ, должень, молчанин*; в Добриловому Євангелії: *Торгъ, смерть*; в Типографському Євангелії ч. 6: *сьмерти, вергуть, дверьми, возьметь*; в ч. 7, іраціональні *о, е*, де повинні бути *ѡ, ѣ*: *явихомъ, домо свой, кого*; в Добрил. Єв.: *изо, облако*; в Кодексі Ганкенштайна: *А-текст: Достойно, крѣпкоу, сподобило іеси, наше за нашъ; Б-текст: Хѣровимеске...* Всі наведені приклади свідчать про хитку вимову півзвуків. — Величезний дорібок виказують студії живої мови та її говорів. Починаючи від праці Костя Михальчука (1872), діалектологія мала терпеливих і талантовитих дослідників, а між ними одне з перших місць належить І. Верхратському, що обійшов велику територію мови в західній і східній Україні і надрукував добрі праці.

епан Смаль—Стоцький подав її зміст, заявляючи, що цей збірник канонів та містить скорочений восьмиголосний і афон без закінчення, разом 287 листків первинних моделей, додані на початку книги. Праця Стоцького мала помилку в розв'язанні титл та відчитанні покрайних ліній. В пам'ятках 22 Апостоли та 32 Євангелія, а в Синглі згадуються Ісус і Гліб, а 1. жовтня Свято Покрові які книги, що містять найважливіші роди Богослужби, цього ще й Послання і Євгелія, постали дуже вчасно перед іншими книгами. Щойно зніще, коли вже слов'янська Богослужба поширилась, перекладано окремі книги Осьмигласники і Антологію з грецької мови. У цей наш рід Кодексу вказує на цю старовину. Звернув на це увагу В. Ягіч, особливо на те, що той рід піснів, в якому 8 або 9 пісень співають безперервно, — є старий; на молодших канонах після такої або такої пісні наступають катизми і гомілії. Також ця антологія представляє коротшу форму, бо нема тут 6 р. Вправді на краях книги значно молодші дописки після 6. пісні головного тексту, себто катизми та антифони, і одно не можна подати віку пам'ятки, ані місця його виступу, про що можна тільки здогадуватись на основі певних особливостей різні. Тому означуємо три типи: А-, Б- і відповідно до різного складу Кодексу та часу написання. А-текст має найстарші риси типу рми, Б-текст найновіший і молодший, В-текст то найновіший додаток з частків запису. Здогадний вік постачає: XI-XII (А), XIII-XIV (Б), XV (В).

2) До певних особливостей староукраїнських пам'яток належить гласний ґ зам.е. Ця заміна буває в певних складах, що нахоплюється перед складом з півзвуками. Тут треба вважати, що не буває вона на тому місці, де є чітко в українській мові і. Якщо так, тоді це ґ попереджає четичний запис мови, — якщо ні, то це тільки традиційна заміна, зведена завдяки південнослов'янській традиції. І в певному випадку був зник півзвуків, що наступали в певному складі й випали, звузивши чи здовживши попереду склад як надолуження. Також о в подібнім положенні

випаді півзвуків в наступному складі, звужується і лямбілізується або подовжується до поліфтонгів *yo, ui, ui*, а далі до *y* або *i*. Завважуємо, що подвійні *w* на місці пізнішого *y* через поліфтонги характеризують північну смугу поліську, сусідку білоруських говірок, що після зникну лямбілізації утворила звуки різного виду: *кунь, суль*, а далі: *кінь, сіль* тощо.

Графему *ѣ* зам. *e* виявляють такі староукраїнські пам'ятки: в XII ст. Добрилове Євангеліє з 1164 р., Типографське Євангеліє ч. 7. і ч. 6, з XII-XIII, Галицьке Єван. з 1266-1301, Єван. поповича Євсевія з 1283, Апостол Крестинопільський з XII ст., Єван. з Холму (XIII-XIV ст.), Львівські Пандекти Антіоха з 1307 р., Буцацьке Єван. з XIV ст., Єван. з Путни на Буковині (XIV ст.), Євангеліє з Луцька (XIV ст.).

Натомість київські пам'ятки виявляють рідко таку особливість графіки, бо, — як думають науковці, — столиця України була обережніша та точніша, ніж інші городи її. Отже: Зарубське Поучення, що постало з білоруського відпису в Києві у XII-XIII ст., Кормчая книга з 1284, Церковний Устав з XIII-XIV ст., Указатель Євангелій з XIII-XIV ст., як свідчить про це А. Кримський у своїй Українській Граматиці I. стор. 51-56. В Кодексі Ганкенштайна є приклади на фонетичну заміну та на графему:

Другий засіб уживання *ѣ* зам. *e* розвинувся передусім у білоруських та новгородських пам'ятках; є здогад науковців, що в цих сторонах відчувано вже від XII ст. дуже мало різницю між вимовою *ѣ* та *e*, а в наступних сторіччях навіть зовсім її не відчувалося. Також у південновеликоруських пам'ятках не було окремого звучання *ѣ* та *e*, що відповідає нинішньому відношенню обох звуків на цій території.

Натомість поява тієї дивоглядної писарської моди в галицько-волинських пам'ятках спричинила багато мороки серед дослідників. Цю появу завважив А. Соболевській в Галицькому Євангелії з 1266 р. та подав у своїх Лекціях, в 3. виданні на 154. ст. як доказ фонетичної риси XIII. ст. на „малоруській” території та викликав спротив проф. А. Кримського, що дослідивши її в різних пам'ятках, назвав її

„лжеорфографическим”, а не фонетичним явищем. За його поглядом, те *ѣ* зам. *е* явилось у нас з південнослов'янських оригіналів, про що писав також А. Майков у своїй Історії сербської мови, виданій у Москві 1857. р., де наведено сербські грамоти з таким засобом графічним: *нѣ соу(-ть)*, *да коудѣтъ, редитѣль...* З прикладів, які мають *ѣ* у закінченні -ніє: *приложнѣ (-ніє)*, *сѣ* зам. *єніє*, а далі: *грѣдѣтъ*. Майков означив цю графему як рису XII. ст. в сербській мові, що бувала тут до XV ст. та виказав її теж у болгарських грамотах. Звідси поширилась вона в Румунії, а через Буковину зайшла до Галичини, Волині, Білоруси і великоруської території, де появилась навіть у книгах, яких писарі ще не знали її в своїй мові. Кримський вважав її за графему навіть у таких положеннях, що відповідали тенденції до звука *і*, за народною вимовою: *камѣніє, вѣсѣніє*, в українському: *весіле, весіля, каміє, камія, каміня*. Він відмовляє їм значення фонетичного явища, *чого ми не поділяємо*. Ця гіпотеза Соболевського спонукала його до фальшивого поділу пам'яток, далі дала основу Погодінові на автохтонність в Київщині та протохтонність „русских” їх виселення звідси у XIV ст. і заміну їх „малороссами з-під Карпат”. Про цю тенденційну гіпотезу буде мова накінці.

Гіпотези А. Кримського про графему *ѣ* зам. *е* не можна легко відсудити, чи згодитися на неї. Адже маємо в Кодексі Ганкенштайна такі приклади, як *сѣмь, шѣть, матѣрь*, що відповідають сьгоднішній фонетичній українській рисі: *сѣм* (без *д*). На мою думку, це власність українців другої половини XI ст., при чому під цим *ѣ* треба визнавати поліфтонг *іє* (*і*). Натомість інші приклади, що не відповідають рефлексові *і*, треба вважати за графеми, а не за фонемі, і тоді гіпотеза Кримського стане ясною. Проф. В. Вондрак назвав появу виміни *е* на *ѣ* як дуже замітну ¹⁾ рису та пояснив її здогадом, що область преїотованого *е* колись мусіла бути багато більша і що вона частиною входила в „малоруську мову”, де згодом була заступлена середнім *е*. Ця гіпотеза могла бути реальною, якщо б ми нині мали це преїотоване *е* бодай

1) V. VONDRÁK, *Vergleichende slav. Grammatik*, S. 69, Göttingen 1906.

в якімсь одним діалекті українським, що зберіг багато архаїзмів у законах старої мови. Коли ж воно не є так, то мусимо відкинути це пояснення проф. Вондрака.

3) Дальші виміни звуків в староукраїнських пам'ятках то в першу чергу здовження *o* після випадку наступних підзвуків у закритих складах. Деколи стрічаємо в пам'ятках подвійні голосні *w*. Тоді теж повинні ми взяти до уваги, чи така поява подвійних *w* має фонетичний характер та рефлекс *i*. Якщо нема його, тоді треба вважати цю появу за графему. Власне цього не брав до уваги А. Соболевський, а знайшовши в Галицькому Євангелії з 1266. р. слово *квкчнх* подав у своїх Лекціях цей приклад як доказ фонетичної особливості XIII ст. на «малоруській території». Тим часом, це була тільки графема, що не має рефлексу *i*, бо нині є тут овечий з *o*, що не змінилося в відкритому складі. Кримський звернув йому увагу, що такі здовження бувають щойно на кінці XIII і на початку XIV ст. в грамотах; *yo* та *y*, що є фонетичними рисами. Натомість здвоєні *oo* можуть бути наслідкуванням сербських оригіналів, або збереженням нотного звуку в Ірмологіоні. Можливо теж, що писар хотів передати подвійними буквами наголос на цьому складі, або врешті зберегти точно старослов'янський оригінал з подвійними *aa*, *ии*, *ьи*. Тож наведені приклади в Соболевського не мають нічого спільного з фонетичними законами пам'яток. Його аргументація переконлива, однак треба тут згадати, що часом бувають такі подвійні голосні для фонетичних причин, щоб означити довжину звуку, напр. *квкчца*, нині в українському: *вівця* (вівця), *квтца* (нині: *вітця*), *квтчина* (вітчина), бо в тому подвоєнні початок звуженого чи здовженого рефлексу *i*. Власне Кримський наводить приклади таких подвоєнь з грамот XIV-XVII ст.¹⁾

4) Кримський наводить у своїй Укр. граматиці появу звуженого та здовженого *e*, що стоїть перед твердим приголосним і спричинює паліталізацію попереднього приголо-

1) А. Кримський, Деякі непевні критерії, стор. 10. — *Укр. Граматика I*, 151-169; здовження бувають уже в кінці XIII ст.

сного та перезвук *e* до *o*. Дальшою його фазою була лямбізація. В Кодексі Ганкенштайна маємо такі рідкі появи: **обоуметѣ** з *ou* на місці *o* в доданій частині на стор. 5 алфа. Подібний приклад занотовано в Чудовському Сборнику з XIV ст. ч. 20, 143 стор.: **обоуметѣ**, та в Євангелії Київської Печерської Лаври з 1370 р. ст. 30. в: **обоуемлють**. В XIV ст. бувають часто такі приклади. Отже, додані листки походили правдоподібно з кінця XIV ст. В тексті -А маємо приклад на вагання між *ѣ* та *ou* подвійне, що виглядає на помилку, або перезвук: **кѣ съвършнѣоуоуишю кѣниде сѣнь** (5 б).

5) Дальша риса, znana в усіх староукраїнських пам'ятках від XI ст. починаючи, то перезвук *e* до *o* після палятальних ч, ж, ш, й. Вона існує теж у Кодексі Ганкенштайна, а постала наслідком пересунення вгору артикуляції піднебінної. Тоді наступні голосні прибрали темніше звучання, як про це твердять Соболевський ¹⁾, Кримський та Вондрак. У Збірн. Святослава 1073: **чоловѣка, касилоко, жона**; в Поученні Григорія Богослова з XI ст.: **ничосоже**, в Галицькій Євангелії з 1144. р.: **тоже, послакшомѣ**; в Апостолі з Крестинополя: **нмоуцрмоу**, в Кодексі Ганкенштайна: **просѣцѣонѣ** 270, 2. Ця риса має ще загально староукраїнський характер.

6) Також форми займенника в давальному відмінку: *o* зам. *e*: **тобѣ, собѣ**, напр. в Кодексі Ганкенштайна: **сѣбѣ** 204/16 і 25; 230/16 і 17, 231/23, в додатку: **тѣбѣ** 194/13 і 22, 62/а, б. Ця заміна постала найправдоподібніше під впливом *o* в орудному відм. **тобою**, що збереглося донині. Не беремося твердити, що вона має виключну вартість в українській мові. Також О. Колесса ²⁾ у своїй праці обмежується тільки прикладами з XI-XII ст.

7) У зв'язку з виміною *e-ѣ* стоїть протиставна виміна *ѣ-e*, що виступає у всіх церковнослов'янських пам'ятках ста-

1) Соболевский, *Лекції по ис.* стр. 35. А. Кримський, *Укр. Грам. VONDRÁK, Vergleich. slav. Gram.* I, 40.

2) О. КОЛЕССА, *Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals: Житє св. Савы Осв.* Archiv für slav. Philologie Bd. XVIII, S. 500.

8) Дальшою особливістю староукраїнських пам'яток є поява *и* (иже) на місці давнього *ѣ*, згодом навіть замість «нового *ѣ*», від XIV ст. починаючи, що постало з попереднього *е*. Початок цього процесу завважується вже від другої половини XIII. та від першої половини XIV ст., коли старе „ять *ѣ*” через двозвуки дійшло до *і* – вимови. Поодинокі приклади бувають уже в Збірниках Святослава з 1073. і 1076 рр., в Синайському Патерику Києвопечерської Лаври з XI ст., в Поученнях Григорія Назіянзенського з XI ст. в Успенській Збірнику XII ст., в Румянцівській Ліствиці XII ст., в Галицькій Євангелії з 1144. р., в Синодальнім Студитському Уставі XII ст., в Добриловім Євангелії XII ст. в Поученнях Єфрема Сирина з XIII ст.¹⁾, в Галицькій Євангелії 1263. р., в болгарській Софійській Євангелії XIII ст., в Галицькій Єванг. 1266-1301, в Єванг. з Холму XIII-XIV в. тощо.

Від XIV ст. число прикладів шораз більше. Також в українських грамотах ця виміна дуже поширена, як подає А. Кримський у своїй граматиці ²⁾.

У Кодексі Ганкенштайна, А-тексті: *прѣзри* 117/26, *поруч прѣзри* 133/2 і *прѣзри* 135/21, *кратѣѣ* (дав.) 170/11, *але кратѣи* 172/22, *кечерѣ* 181/32, *але кечери* 194 /6, в місц. одн.; *подѣноклентели* 203/18; в Б-тексті: *приже* 23/6, *приже* 74/6, 93/6, 115/6; 122, а, *придѣ* 108 б, 147 а, *придѣтѣкѣшии* 114 а, до цього ще 35 прикладів з *прѣ-* замість *прѣ-* тощо.

9) Бувають теж приклади на *ѣ* замість *и*: в *кѣрѣ* 202/21, *некъмѣстѣмаго* 273/9, *моѣмѣ* 189/5. Також буває *ѣ* замість *ы* (один раз: *сѣмѣртѣиѣи грѣхѣ* 16/19). Цей останній приклад доказує, що рівнобіжно до попереднього процесу розвивався другий, а саме виміна між *ы* та *и*, як це показують зібрані приклади, крім Галицького Єван. з 1144 і Апостола з Крестинополя, що за дослідженням А. Кримського не мають такої виміни ³⁾. В Кодексі Ганкенштайна рідкі випадки цього явища: *книде* і зараз потім: *книде* 186/4, б. *плѣклии* 158/1 і *плѣклии* 157/21, 158/17, *ѣнган* 159/7 і *анган* 158/11

1) А. Кримський. *Укр. грам.* 205, 206, іта, фтіта.

2) Там же.

3) Там же.

прозвудє 192 А, извѣдє 15 а, 204, прозвудє 187 б, слышати і слышнтѣ 158. 21, сѣмршымѣ 15. 27...

Щодо пояснення цього процесу, то ѣ в народній мові вже від найдавніших часів вимовлялося як “ієі” дифтонг, а в дальших сторіччях щораз більше зближалося до і, аж врешті в XIV ст. стало звуком і. Отже, українці мали його звужену артикуляцію вже в XI ст. Доказують це численні приклади, що їх наводить Кримський у своїй Укр. граматиці, I. 205, алфа, бета. Також Ягіч і Шахматов подають їх як всевладну дію „малоруського” ікавізму, вправді щойно від 2-ої половини XIII ст. або від першої половини XIV ст. Ягіч вважає „перші рідкі приклади цього явища” з XI ст. за маловажні помилки писарів, чого ми не можемо підтвердити, бо статистика А. Кримського протиповіряє цій заяві Ягіча.¹⁾ На основі її знаємо, що тих прикладів з XI ст. не так уже мало, а тим більше в XII і XIII ст. Подруге кожен новий закон мови формувався наперед у народній усній мові, а щойно згодом знаходив доступ до письмової мови. Отже, ця істина підтверджує спостереження Шахматова, що ѣ як звужений звук стояв близько і вже в найдавнішій добі був передаваний на письмі буквою и.

10) Відносно виміни між *ы* та *и* треба підкреслити, що це виключно українська поява, яка відповідає сьгоднішньому фонетичному станові, бо тут існує звук, що постав із обидвох: *ы* та *и*, близький до польського *у*. Коли артикуляція *ы* ставала більше відкритою, а артикуляція *і* більше закритою, вузькою, і коли відкриття між піднебінням та язиком ставало трохи більшим, як при артикуляції *і*, то тоді могло при звуженні постати наперед *і* з *и*, як у багатьох слов'янських мовах. І навпаки, як звуження доходило до тієї позиції, яка творить звук, подібний до польського *у*, тоді було українське *и*, про що пише проф. Вондрак у своїй порівняльній граматиці²⁾.

11) Виключною рисою фонетичною бувають форми переходу -ніє до -ніа, що його знайшли ми в А-тексті Кодексу

1) Кримський, *Укр. грам.* I 206, іта, фтіта.

2) Вондрак, *Vergleichende slav. Grammatik.* I. 103.

Ганкенштайна, стор. 52/20: доухкнне сннни. Така фонетична особливість буває після ч, ж, ш, щ, й, в яких звичайно є залишки палятальности, перед палятальними звуками чи складами, чи просто в абсолютному визвучі. Цей фонетичний закон буває в таких словах: печариця, з печерицьа, печара з печера, назва місцевини Підпечари коло Станиславова, часник, шапити, весільльа, житьтъа... Ця українська риса znana в пам'ятках від XI ст., що їх зібрав А. Кримський та помістив у своїй Укр. граматичі 1). У Збірнику Святослава з 1073: кажаника 262, в Київському Літописі за Лаврентіївським списком XIV ст., в Румянцівській Ліствиці, в Галицькій Євангелії з 1266-1301, в Галицькій Євангелії з 1283, у Волинському Літописі XIII ст. Як бачимо із небагатьох прикладів, це рідкі появи; щойно в новіших часах вони збільшилися особливо через фонетично-морфологічний закон здвоєння приголосних в абсолютному визвучу (-ньня, -тьтъа, -сьсьа, -льльа...).

12) Дальша риса, що виступає частіше в староукраїнських пам'ятках, ніж у великоруських та білоруських, то вживання *в* на місці *у*. Її поява в пам'ятках буває з чисто фонетичних причин, а саме: якщо ненаголошене *у* стає перешкодою для доброзвучности через збіг голосних, тоді настає переміна *у* до *в* через двогубне *ѵ*. Ця риса прикметна для пам'яток XII та XIII ст., й далі. В XI ст. вона появляється ще рідко, напр. в Збірнику Святослава з 1073 р.: *праѵда* 60 б, *Паоѵлз* 164, замість *Пакѵлз*, *Наѵхѵдонесорз* 97, 143 б, 146, а поруч цього *Наоѵхѵдонесорь* 144, *Яѵхѵсетз* 249, *Яѵгоѵсетз* 251. Вправді ці приклади не є надзвичайні, бо це чужі назви. Також виміна префіксів *у* та *в* буває вже в XI ст., напр: у Поученнях Григорія Богослова з XI ст.: *оѵписалз іесмь*, *кѵписаѵз* 143 а, в Збірниках Святослава з 1073 і -76 *оѵгодьныи*, *кѵгодьныи*, *кѵселенаи*, *оѵселенаи*, *кѵзирати*, *оѵзирати*. Від XII ст. число таких прикладів на *у* - *в* щораз більше в староукраїнських пам'ятках; у великоруських щораз менше, а вкінці в XIV ст. там зовсім зникає.

1) А. Кримський, *Укр. грам.* II, 408-411.

В Кодексі Ганкенштайна маємо їх доволі: Оу коупѣ 48 б, але: въ коупѣ 232 б, оѣторни 108 а, але: вторни 109 б, въторникъ 158 а, Паоула 228 б, але: Павла там же, накъчникъ 265 б, але: наоучникъ 267 а; в б-тексті: впокаше 9 а, вжасошася 16 а, вкоушаеть 12 б, вмираю 92 а, не вкзаша 148 б... але: ѡдамъ оуставъ 12 б, жизнь оу гробѣ 80 а, 62 а... багато прикладів; натомість у В-тексті: оѣ мирѣ, І алфа (тільки один приклад.)

З цим в'яжеться вживання *в* перед голосними, що сьогодні опанувало систему: космогласник, сикона, алфа; ф.ра-кона 113 а, але бувають приклади з пропущенням *в*: кнота 206 а. Крім цього, в пам'ятці є одна форма, що її вжив наймолодший писар, а саме: *сѣ собоѣ* 50. 4. на місці: *собою*, якої вживають західні українці, а також в орудному однини: *сѣ смъртиѣ* 103. 19 замість *смъртию*, при чому крапка над *в* показує, що писар-відновник завважив помилку і зазначив її крапкою. В Галичині говорять „зі смертив'', що вважається „вульгаризмом''. Подібні форми бувають в південнослов'янських оригінальних, що довелося нам бачити. За думкою О. Потєбні та Ом. Огоновського ці форми з говірковим закінченням *-ов*, *-ев*, *-ив* постали так, що *й* випало між двома голосними, а з двогубного *ѣ* постало *в*.

13) Дальша риса — це поява в українських пам'ятках з XII ст. на місці *-на*, *-ніє*, *-ни*, *-ню*, — *ьна*, *-ьіє*, *-ьни*, *-ью*. Її маємо вже в найстарших пам'ятках церковнослов'янських, але рідко, а у великоруських пам'ятках небагато їх. Велика кількість цієї особливої появи в староукраїнських пам'ятках спонукає нас твердити, що вона появилася передусім на українській території як українська особливість. Уже Ягіч був схильний визнати цю рису за „малоруску'', бо вона опанувала Галицьке Євангеліє з 1144 р. Цю особливість перенесено із старочерковнослов'янських оригіналів на українську територію, де вона дуже поширилася, а звідси опанувала також мову Новгороду та Пскова. Це була чисто фонетична риса, спричинена наголосом на попереднім складі перед *-ни*... та ослабленням енергії на *и*. В Кодексі Ганкенштайна маємо теж велику кількість таких прикладів, пе-

редусім у покрайнім Б-тексті, а саме біля 300 прикладів, а в головнім тексті-А шойно від наведених Євангелій число прикладів замітно збільшується. Отже, ця частина Кодексу — теж молодша. У В-тексті мало даних.

В головнім А-тексті маємо такі приклади: *ѣвѣ* 191, *І. благовокаѣныѣ* 216. 30, *вратѣ* 161. 10, *вратѣ* 206. 25, *божѣ* 167. 12, 165. 19, 168. 27, *бѣю* 170. 23. *всплетѣ* 277. 19, *келнчестѣ* 200. 30, *кѣскрѣѣныѣ* 73. 22., *дързнкѣныѣ* 285. 30, *заключѣныѣ* 177. 18, 206. 30, *знамѣныѣ* 208. 24, *захарѣныѣ* 210. 11, *Налѣ* 207. 21, *наѣныѣ* 207. 27, *Налѣ* 206. 17. *нѣкаѣныѣ* 211. 9, 15. *нѣныѣ* 212. 1, *моленѣ* 216. 12, *межурѣчѣ* 234. 29, *молчанѣемѣ* 268. 26, *моленѣемѣ* 282. 15, *нощѣ* 236. 17, *обновкаѣныѣ* 277. 22, *пѣдростѣ* 165. 32, *пророчестѣ* 208. 26, *поденманѣ* 211. 19, *прѣспѣванѣ* 211 19, *подобѣ* 222. 14, *просѣщенѣ* 285. 8.

14) Також наступну рису треба по числу прикладів поділити до староукраїнських, а її можна подибати в усіх руських пам'ятках, найчастіше одначе в староукраїнських. Це вокалічна асиміляція, що полягає на уподібненню визвучного *-ть* до наступного голосного в сусідньому слові: *и* та дає через т. зв. „сандгі” *-тии*, *а-ть з-и*: *-тыи*. Була вона знана в староцерковнослов'янському Збірнику графа Клоца: *прѣдѣми* з *прѣдѣмѣ* *и*, *слышахомѣ* з *слышахомѣ* *и*, в Кодексі Марійському: *преслакитѣи*...¹⁾

Із оригіналів перейшло до південної Русі, де правдоподібно було засвоєне тодішньою мовою українською, на що вказує доволі численне поширення. В Кодексі Ганкенштайна маємо таких прикладів на цю рису небагато: *помажѣти* з *помажѣтъ* *и* 174. 15, *гнетѣхѣтъ* з *гнетѣхѣтъ* *и* 204. 4, *цѣлѣти* 206. 7, *вопрашахѣти* 226. 3, *кѣнчалѣи* *іеси* *и* *поставилѣи* *іеси* 155. 31, *приѣтыи* 162. 8, 227. 14... *цѣлѣти* 206. а, *кратѣти* 206 б. В Б-тексті нема прикладів на цю рису.

Бувають також зрідка інші підсилення: *ъ*, *ь* до *о*, *е* в зложеннях та перед голосними, в А-тексті: *надо вѣѣми* 180. б. *Ѣвоистѣѣныѣ* 125 б, 142 б, 396, *везольсти* 7 а, *ѡтогнанѣ*

1) А. Вондрах, *Vergleichende slav. Grammatik. I.* 387.

5 а, плачє и 158 а, нашен за нашє и 26 б, плачь и, изигнанх,
Б-текст: ѡкнстѡмше 106 б.

15) Треба ще згадати про повноголос, що буває в Кодексі в -Б тексті: здоровь 271, а: стережахоу 52/а, але: И стрѣжахѹ 62/а, корогѹ 10, 8/а, перенесѣньє 182/б, березвах (175 а.

16) На ділянці приголосних нема такої різnorodности, як на ділянці голосних. В першому ряді буває тут пом'якшення задньопіднебінних *к, г, х* та гортанного *г*. Підчас коли вони лучилися в старослов'янському та староруському з *Ь*, в староукраїнському маємо їх сполуки з *И*, на території галицько-волинській. На цій основі можемо заключати, що вона існувала вже в XII ст. Отже, в Галицькому Євангелії з 1144: *птицимаѹ небєсьскимѹ*, 77, в Добриловому Євангелії з 1164: *никни, секира*, в Румянцев. Ліствиці XII ст.: *кєликни-ми 2/б*, *аки 69. 81, 83, б*, в Богословії Іоана Дамаскина XII ст. *пєки 49*, *пльтьєски 96*, *аки 151* тощо ¹⁾. В Кодексі Ганкенштайна маємо такі приклади: *сапоги 214/28*, *пристаєвники III/21*, *Цѣки 208/29, 224/б*, *книжники 218/10*, *члѣкѣчьєски 211/20*, *миѣкльєски 211/21*, *нєбєсьскимѹ 213/23*, *людьєски 218/11*.

Також у новгородських і смоленських пам'ятках маємо приклади на пом'якшення гортанних від XIII ст. Соболевський заявляє, що пом'якшення гортанних у великоруському закінчилося вже з кінцем XIV ст. правдоподібно, та що писання *-ки, -ги* в тамтешніх грамотах мусимо вважати за традицію тільки ²⁾.

Натомість в староукраїнських грамотах з XIV і наступних століть маємо ще багато прикладів на сполуку їх з *И*, особливо на території галицько-волинських говірок. Ця особливість є сьогодні дуже поширена в галицькій мові, під час коли в південноукраїнським ці задньопіднебінні та гортанний потребують трохи твердшої вимови, напр. в бойківському та середньому закарпатському говорі.

1) А. Соболевський, *Лекції по історії русск. яз.* стор. 130-131.

2) Там же.

17) М'якими були також *ч, ж, ш, щ, ц* в XI і наступних століттях, що показує їх сполука з *я, ю, є*. То була особливість, що являлася дуже часто. Також в Кодексі Ганкенштайна маємо приклади на це явище:

Надѣжа 135/17, чюжа 120/18, величюю 125/11, члѣчл 94/32, 109/20, сѣдцл 106/1, лгнѣцл 123/7, вѣнцл 280/8, 284/18, лицл 284/23, одежю 132/6, соужю 169/16, помажю 174/15, притѣчю 156/23, плачюсѣ 130/8, члѣчю 15/2, бѣвѣшю 74/16, дшю 1/15, 78/22, нашю 147/26, нмоуццю 121/30, владоуццюмоу 40/23, ницють 166/7, дѣцю 42/6, законодавццю 3/17, багрлницю 98/22, бѣцю 43/7 104/32, сѣгрѣшѣннѣ 22/5, щѣдрѣи 238/21. В тексті -Б та в додатку-В маємо ще більше прикладів: жѣзлѣ 126/а 190/а, ѿвѣржѣемсѣ 135 б, чюдѣсѣ 114а, 114 б, чюжѣ 194 а, плачюццюсѣ 61 б, потѣчѣнѣмѣ 113а, рожѣшю 49 б, прозѣвѣшюю алфа, нашю 12 б, 40 а, 139 а, чашю 143 а, худатаюцю 151 б, трѣпицють 194 б, ѿрѣтѣвѣшюцю 25 б, ѿцю I б, 27 а, 75 а, дѣнцю алфа, 93 б, бѣсловлѣемѣ 204 б, щѣдрѣ 107а, 152а...

Такі сполуки були колись знані всім староруським діялектам, але староруський перевищив усіх багатством своїх прикладів, що спонукує нас означувати як особливість його, проти великоруських, які не визначаються цим явищем. М'якість устоювалася довше в наших пам'ятках і стала критерієм їх приналежності. А тим часом у великоруських пам'ятках її число щораз більше маліло, аж зовсім зникло в XV ст. Буває часом, що й в наших пам'ятках зустрічаються в рисах обидві тенденції: пом'якшення та згрубіння звуків, між якими йде боротьба за оволодіння мовою. Так треба пояснювати появу обох розбіжностей, напр. в Кодексі Ганкенштайна "чюжеіе" та "оумершымъ, просвѣшонъ". Гадаємо, що XIII і XIV ст. то перехідна доба змагання обох рис. Можливе теж, що в мову закралося виняткове явище.

18) В наших пам'ятках стрічаємо теж рису, не чужу новгородським, а саме комбінацію *хр* на місці *кр*, що знана у нас від XII ст., як заявляє В. Ягіч у своїй розвідці „*Четыре крит. палеогр. статьи*”¹⁾. В Галицькому Євангелії з 1144 р.

1) Ягіч, там же СПб, 1884.

маємо тільки „хр”, крім «крѣсть», що всюди збережене. В Кодексі Ганкенштайна маємо (оба роди написів хрѣстѣнциа 173. 31, хрѣститѣся 176. 26, хрѣстѣстѣся 203. 4, хрѣщѣныи 219. 19, але крѣститѣся 220. 23, крищѣжѣся 221; в покрайних текстах: хрѣщѣнѣ 222 а, але: крѣститѣся 222 а, крищѣнѣя 222 б, крищѣнѣю 224 б, крѣститѣлю 114 25, 10. Грецьке *σταυρός* перекладано постійно словом з *кр* на початку, але *Христосъ* впливав теж на оформлення цієї риси, що не є виключною українською. В вирішенні проблеми написання треба руководитись числом прикладів.

19) Треба тут згадати, що в староукраїнських пам'ятках вже від XI ст. бувають рідкі приклади з пропущеним „г” гортанним, що відповідало латинському “h”. Бачимо це в пропущеннях букви *г*, отже в Збірнику Святослава з 1076 р.: *сѣрѣшюу* I. б, *изниѣтъ* 237, в Збірнику Святослава з 1073 р.: *тѣгда* (тѣгда) 240 б, в Галицько-Волинському Ірмологіоні XII-XIII: *блассокитѣ, блассокенз...* ¹⁾ (пропущене *г*).

В молодших пам'ятках і грамотах число прикладів більшає, а далі в XIV ст. виступає вже *кг* для чужих слів в значенні *г*; натомість *г* пишеться для латинського *h*. Вкінці Мелетій Смотрицький заводить знак *г* у своїй граматиці в Євю. Польські грамоти пишуть польське *h* вже в XIV ст. *Nodovica* (грамота з 1371 р.), *Haliciensis* (лат. грамота з 1375 р., *Hubokiego* (1451) ²⁾.

Пропущення *г* в XI і XII ст. свідчить, що те *г* не має в українських пам'ятках звуку дзвінкого гортанного, але спірантний характер. В Кодексі нема прикладу на пропущення *г*, а в сьгоднішній українській мові *г* виступає тільки в іншомовних словах, напр. *грунт, гніт...* Одначе в деяких великоруських словах було знане таке *г* споконвіку, сьгодні буває воно в південновеликоруському та білоруському.

20) Староукраїнські пам'ятки бувають з Києва та з Галича. Називаємо їх київськими та галицько-волинськими. Між

1) Кримський, *Укр. грам.* 120.

2) Кримський, *Укр. грам.* II, 104.

ними запримічуємо малі різниці. В київських менше помилок, бо писарями були тут освічені в Греції та в Болгарії ченці, що дуже старанно зберігали особливості староукраїнської редакції, чого бракувало галицько-волинським ченцям. Тому галицько-волинські пам'ятки знають частіше вживання *жч* за *жд*. Кримський пояснює це явище як графему, яка заступила брак окремого знака для цієї звукової комбінації; вона буває в таких пам'ятках: в Галицькій Євангелії 1144 р.: *дъжчь, дъжчить, одъжчи, рожчьє, къжчлкъієтє*; в Крестинопольському Апостолі XII ст.: *дъжчь, рожчьє, измежчаніє, ижчикєтє, разчизатє*; в Галицькому Євангелії 1266-1301: *дожчь 33 б, одъжчи 88 б, бездожчьє 174, ижчєноу конз 10, къжчєлкъша 39*, в Тріоді Синод. Бібл. Успенія ч. 8.: *одъжчикъшааго, измъжчѣніє, пригкощєнъ*, в Поученні Єфрема Сирина 1271-1288, в Холмському Євангелії XIII-XIV ст., в Луцькому Євангелії XIV ст. *рожчьє*, в Київському Літописі за Іпатським списком: *дъжчь (1097)*, в Кодексі Ганкенштайна: *ижчєноутъ 176/32, але иждєноутъ 198/17, 199/32, дъждю 206/23, ѡдъжди 206/20, бездъждіє 253/30*.

Цей єдиний приклад на *жч* в Кодексі свідчить про велику точність переписувача, що під клятвою мусів виконувати свій тяжкий обов'язок. Ми згадували вище, що споловілі букви Кодексу були відсвіжені правдоподібно одним із молодших писарів. Він давав над заприміченими помилками крапку. В цьому випадку такого засобу нема. Ми перевірили докладно це місце, з почуттям чесного дослідника, і маємо переконавання, що це оригінальний напис.

В наведених прикладах *жч* замість *жд* відповідає сучасному станові мовному західно-українських говорів. Якраз ці говори виявляють здебільшого зник дзвінкості у вимові абсолютного звуку, можливо, що під польським впливом. Іменно в галицьких говірках, крім карпатських, зокрема бойківських, маємо сьогодні: *дошч* (дош), *дощевий*, у польській мові „*deszcz, deszczowy*”. Кримський пояснює цю форму інакше: Українці не мали в своїй абетці відповідного знака на звук, що походить з *д+ж* і тому вживали *ч*, щоб зазначити, що той знак найближче підходить до безголосового звуку. Цей засіб мав графічне значення, за думкою Кримсь-

кого. Ми не поділяємо цього твердження, коли в говірках західної України зустрічаємо докази фонетичного закону в таких словах, як напр. *рішчыє, рішчыа* (де пишеться: *ріша*), *дошчовитий* (дошовитий), *бездошчів'я* (бездошів'я)...

21) У пам'ятці доволі прикладів на тверде л перед н, м, в, ц: -А текст: *непрѣдѣлноіє* 14 а, *хвално* 23 а, *оудѣлѣннѣ* 26 б, *родитѣлницѣ* 29 а, *безначалнаго* 38 б, *поруч* *безначальна* 49 а, *началника* 50 б... -Б текст: *добрѣдѣтели* 1 б, *лекомах* 9 а, *нераздѣлно* 25 б, *квалноу* 61 б, *силне* 39 б, 107 а, *шестѣкринні* 148 а, *началниче* 75 а, *родитѣлница* 140 а, *началнымъ* 114 а, *страдалци* 132 б. Таке тверде л можна почути в говірках сьогоднішньої України. Воно перейшло через середнє л/ь/, що було колись загально вживаним, а тепер тільки в деяких словах. Натомість загальним двогубним ѣ появилось л у чоловічому роді дієприкметника, в закінченні, що сьогодні вживається постійно в формах минулого та передминулого часу, а навіть майбутнього часу в говірках західної України, напр. *даѣ, носиѣ, ходиѣ*, а далі в словах: *вовк, повний*, в писаній українській мові *дав, носив, ходив, вовк, повний*... Таке двогубне ѣ знане в білоруській мові, прийняте там загально.

В Кодексі Ганкенштайна вживається правильно вставне л, хоч не без виймків: *благословлена* 12 б, *земла* 9 б, *капла* 34 б, *оуязкленъ* 9 б, *але: оуязкленаго* 22 а...

II.

1) У другій частині дисертація обговорює морфологічні особливості староукраїнських пам'яток. Спочатку наводить багатство формансів, тобто наростків і приростків, що утворюють частини мови, починаючи від іменників. Вибір оснований на досліджуванні оригіналів від XI ст., тобто Збірників Святослава (Кримським і Шахматовим) та інших пам'яток з XII/XIII ст. як напр. Кодексу Ганкенштайна. Згодом подано до уваги особливі явища у відміні, вплив у-основ на о-основи чоловічого роду в родовому, давальному однини, в називному множини тощо.

Оригінальні форманси відміни чоловічого роду в Кодексі: *-ць, -тель, -икъ, -никъ*: В А-тексті бувають іменники з наростками вище поданими: *Жикодацьця*, в род. *-ця* 1 б, *-цю* II а, *-че!* 53 а; *законодацьця*, в род. *-ца* 42 б, *-цю* дав. 3 а, *скѣтодацьця*, *-ця* 91 а, *ѣкндьцю* *моєѣкви* 43а, *мьрткьцьця* 37а, 69а, 90 б, *-ця* 37б, *-цомъ* (давал. мн.), *мьрткьцьци* 54 а, *кь мьрткьцьцихъ* 9 б; *плододатель*, *-ла* 142 б, *пренокѣдатель* 119 а, *-а*, *сѣдѣтель*, *-ики* 25; *источникъ*, *-а* *жива* (знах.) 37 б, *-че*, *избавникъ*, *-а*, *-че* 157а, *поворникъ*, *-а* 33 б, *повѣдникъ* 26 б, *пропекѣдникъ*, *-ы* 92 б, *зачаальникъ* 15а, *зачаалникъ* *жикетоу*; *прнчастьникъ*, *-ы* 64 а, *помощьникъ* 60 б, *кєзаконникъ* 16 а, *-ы*, *-кь* родов. мн. *повиньникъ* 20 а, *скѣтльникъ*, *-а* 89 а, *кратникъ*, *-ци* 94 б...

Інші наростки і закінчення: *бѣсхъ*, *-си* 84а, *бокъ*, *-коу*, *кь бокоу* 116, *воньхъ*, *кои* 141 б, *домъ*, *бѣсткєнньи* д. 116, *храмъ*, *храмы* дѣѣ, *гробъ*, *-а*, *зѣраше* *ѡткьрзнєна* *гроба* 49 а, *дѣждь* 206 б, *-ждю*, *житль*, *-а* 117, *зѣлодѣй* 100 а, *кораблє*, *ис* *кораблємь* 85 а, *кокчєхъ* 154 б, *пєстоухъ*, *-а* 3 б, *пєстырє* 6 а, *смордъ*, *-а* 123 б, *потєкъ*, *-ци* 122 а, *кь потоцѣхъ* 118, *моуѣхъ*: *кь моуѣѣ* 85 а, *оуєвиѣца*, *-ци* 12а...

Б-текст: *кнєзи* а, *безаконьникъ* род. мн. 108, *-кома* 132б, *лєѣ* род. 165 б, *канѣннємъ* 175 а, *Кєстєннє* 145 б, *-а* 177 б, *ларнєнє* 159 б, *Назарєѣѣ* 155 а, *Нєстєрє* 160 б, *Нєкєлє* 164 а, *чнєнєначєлєннє* 151 б... — *ЖИНОЧИ іменники*: *багрєннєца*, *-цю* 98 б, *дѣкнєцє* 2 б, *дѣцю* а, *бѣда*, *-ы* 134а, *дѣржєкоу* 43б, *бєз доушѣ*, *доушю* 90 б, *дѣкєрє* *нєкєсною* 56 а, *зарєю* 135б, *зѣлобою* 127 а, *зєнєнє* 34, *ѡпєнє* 34, *мьглє*, *мьглоу* 149б, *одежю* 21 б, *полєтє!* 146 а, *ѡдежю* 5а, *рєкє* 60а, *рєѣкє*, *-ою*, *-амє* 10, *скрнєноу* 154 б, *скьцє* 107, *тнєнє* *-ы* 122 (грязь), *радєстє*, *-и* 51 а, *пнєцє*, *-и* 87 а, *лєкнєстє*, *-ню* 118, *напєстє*, *-и*, *стєрєстє*, *-и* 118, *лєстє*, *-и*, *-ню* 85б, *чєстє*, *-и* 121а, *кєнє*, *-и* 51а, *крѣкь* *крѣкнє* 34б, *крѣкнєю* 10 а, *кь блєгєстєннє* 3а, *пєгьѣѣлє* 19 а, *зєкнєстнє* 31а, 64а *тѣрє* 36а, т. *дрєѣлоу*... Б-текст: *блєднєцнє* 122 а, *жнєнє* 61 б, 70б, *крєкь* *прєкєдєнє* 161а, *ѡблєстє* 133 б, *влєстє* 139а, *ѡт оєкнєстнє* 94б, *скєрєннє* 74 б...

Ніякі іменники: Бєскменє 196, крѣма 118 б, прѣидѣциє
крѣма 70 б, словєсє род. 9, слоко тѣлесє 42, морѧ, чермѧнагє
морѧ 39 б, къ чрѣкѣ (оѣтробѣ) 116, къ трѣхъ совѣствѣхѣ
14а, къскрѣѣнни 33а, 39а, къзрациени 65а, дѣтѧни 117 а.
знамѣнкѧ 177 б, -ни 190 а, звани 18а, из небытиѧ III а,
цѣткѧ, цѣтка 123 б, 158 а, сѣдцѧ 106 а, лица 110 б, лежѧ
83 б. морѧ 28 а... — Б-текст: Бѧговѣщѣнкѧ 96 а, изонстѧ-
нѧ 142 б, ицѧдѧ 75 а, кєѣлѧ 24 а, сѣберолѣбѣѧ 161 б...

-се, -нѣ: А-текст: Словєсє 9 а, 146 а, телєсє 177 б, 181 а,
тѣлесє 42 а, 5 б, именѧ 164. *Давальний однини:* -оу, -ю, А-
текст: хѣдѧтанєткѣу 83 а, Б-т. крачѣствѣу 133 б, реченинѣу 47
а, оумѣрѣкенинѣу 40 б, житиѣу 19 б, 150 а, 128 б, пропѧтиѣу
161 б, сѣѣю 67 а...

Орудний одн.: -ѣмь, -ѣмь, -ѣмь, -ѣмь: А-текст: дрѣкѣмь
3 б, 6 а, дѣлѣствѣкѣмь 8 б, хѣдѧтанєткѣмь 115 б, -ѣмь 120
а, вєствѣткѣмь 2а, 8б, 105 б, къѣтѧниѣмь 34а, 62 б, вѣспѣ-
кѧниѣмь 88 а, дѣхѣнокѣниѣмь 1 б, сѣдѣрѣзѣнокѣниѣмь 15 а,
крѣплѣниѣмь 125 а, приѧтиѣмь 110 а, распѧтиѣмь 26, снѣ-
тиѣмь 33 а, соѣѣтѣѣмь 85 а, лицѣмь 160 б, словѣмь 45 а,
словєсѣмь 167 б, тѣлѣмь 29 б, 43 б, именѣмь 162 а. Б-текст:
сѣдѣрѣзѣнкѣѣмь 41а, желѧнѣѣмь 53 а, лѣбѣнкѣнѣѣмь 42 а...

Мѣсцевий одн. -к, -и, -си, -ни. А-текст: Бѧ лѣнѣ 154 а,
ѧдрѣ 9 а, чрѣкѣ 44 б, 45 а, на дрѣкѣ 4 б, 13 а, къ дѣствѣкѣ 2 б,
къ писани 34 б, къ стѣкѣнописани 132 б, тѣлѣни 246, житни
92 а, сѧтѧни 48 б, о подѣкѣни 23 а, въ морѣ 141 б, соѣдѣни
17а, къ прѣломѣнѣни 182 б, на нѣси 135а, 173б, тѣлесѣ 85б,
ѣ илѣни 161б...

Називний мн. А-текст: -а: сѣлѧ 30а, рѣвѣрѧ 66. б, нѣсѧ 30а,
117 а, тѣлѧ 74 б, тѣлесѧ 44 а.

Родовий мн. А-текст: -ѣ: зѣлѣ 125 а, дѣлѣ 131 б, 123 б,
III б, издрѣвѣрѣ 62 б, рѣвѣрѣ 24 б, ѧдрѣ 9 а, ицѣрѣлѣ 53 а. —
Б-текст: ѣ зѣлѣ 108 а, сѣлѣжѣнѣни 107 а, А-текст: помѣш-
лѣни 119а, падѣни 129б, прѣгрѣшѣни 138б, чюдѣсѣ 92а, 45а,
III б, тѣлѣсѣ 106 а.

Знахідний мн. А-текст. -а: кѣ сѣла 148 б, сѣѣтила 112 а, ложесна 38 а, 132 б, чада 163 б.

Орудний мн. А-текст: -ы, -и: дѣли 133а, сѣ ...коннѣткы 110а, поткорѣнии 114б, стѣнописани 38а, съблажнѣнии 124а, слакослокаѣнии 106 а, сѣщени 12а, 109 а, хвалослокаѣнии 126. *Б-лекст:* нападѣннѣи 113 а, согрѣшнѣннѣи 107 а, нѣсы 36 б, чюдсы 148а, чюдесы 155а.

Місцевий мн. А-текст: -ѣхъ, -ьхъ, -ехъ: кѣ трѣхъ собствѣтѣхъ 14а, на нѣсѣхъ 64б, 107а. *Б-текст:* на нѣсѣхъ 60 а.

ВІДМІНА МНОЖИННИХ ІМЕННИКІВ

Називний: дѣти 35 а, 52 а, 89а, дѣтнѣ 191 а...

Знахідний відм. А-текст: скрозѣ кратѣ 16 а, кѣ кратѣхъ 11 а, ложесна 38 а, 132 б, верѣти 152 а, оузы 38 б, плещи 81 а, 65а. *Б-текст:* верѣтѣ 57 б.

2) Від XIII ст. маємо в усіх староукраїнських пам'ятках приклади на вплив м'яких основ на тверді, б) м'яких а-основ на тверді, в) -а основ на-о-основи: в давальному, місцевому та орудному множини, г) приклади на перехід -с основ до -о основ. Цих особливостей не беремо до уваги як щось характеристичне для української мови, бо подибуємо їх у всіх східнослов'янських мовах.

кѣкоу 63 б, родоу 81 б, в Іпатському Літописі: койшеагоки Данилови, Холмови, ледови, сеньмоки, Юркеки, царекн...

Називний мн.: -ове, -еве у Волинському Літописі: пѣпѣкѣ, керекѣ, татарекѣ, лахѣкѣ (у знахідному мн.). *Родовий мн.:* -овѣ, -евѣ від XI ст. в Збірнику Святослава з 1076 р.: кожѣкѣ, в Збірнику Святослава з 1073 р.: крачекѣ; в Житті Федосія з XII ст., що є відписом Київського оригіналу: монастырекѣ, в Іпатськiм Літописі: днѣкѣ, Олгокичекѣ, Кереньдичекѣ, в Поученнях Григорія Богослова XI ст.: плачекѣ...

Якщо подумаємо, що ті форми бувають дуже рідко у великоруських пам'ятках та що вони не мають сьогодні продовження, бо зникли в російській сучасній мові, особливо в давальному однини *-ови*, *-еви* закінчення, то мусимо високо піднести їх появу вже в українських пам'ятках XI ст. як оригінальну рису староукраїнської морфології, збережену донині. Стародавні наші форми живуть і тепер у народній, а навіть літературній мові, напр. згаданий вище давальний однини чоловічого роду закінчений на: *-ови*, *-еви* в західноукраїнських говорах: сусідови; також у кличному ми зберегли форми: свату! поруч свате! синку, діду!; в родовому множини: вітрів, приятелів, країв; в називному множини в українському фольклорі закінчення: *-ове*, отже: вітрове, борове, попове, татарове. Ці форми — то континуація українських рис з XI ст. Наведемо ще тут такі особливості з Кодексу Ганкенштайна:

1) родовий відмінок однини чоловічого роду на *-оу*: бракоу 132. 26, жикотоу 15. 2, 68. 4, родоу 15. 2, свѣктоу 149. 15...

2) давальний однини чол. роду на *-ови*, *-еви*: Широки 18.3, 67.28, 73. 18, 89.4, 123.6, 136.7, 264.12; Петрови 175.9, Бѣи 17.7, 38.15. 13/2; Хѣи 83/а, 118/7, огнеки 41/б, 277/32, оѣтѣшителки 125/13, свѣтѣтелки 25/19...

3) називний множини на *-ове*: бѣсовѣ 289/27. плодѣвѣ 121/15, оѣдоке 211/4...

4) родовий множини на *-овѣ*: дѣлгокѣ 140/24, троудовѣ 274/32, дѣхокѣ 30/15.

ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

В Кодексі Ганк. маємо дві відміни прикметників: іменникову і займенникову. До іменникової належать прикметники з наростками: *-ьнѣ*, *-енѣ*, *-іенѣ*, *-инѣ* в чол. роді. А-текст: Бѣстрастнѣ, бнцѣстѣнѣ, бѣзматѣрнѣ, бѣзпомощнѣ, бѣдѣтнѣ, кннѣ, дѣкольнѣ, ієстѣсткѣнѣ, жикотнѣ, краснѣ, немѣлчѣнѣ, неиздрѣчѣнѣ, непорочнѣ, силнѣ, сквѣрнѣ,

скѣтъшбразнѣхъ, оумершкѣнѣхъ, припрославленѣхъ, смертенѣхъ, свършенѣхъ, достоннѣхъ, бѣжннѣхъ... *Б-текст:* блаженѣхъ.

б) прикметники з іншими наростками: -ѡ, ѡ, -ѡскѡ, -ескѡ, -ивѡ, -овѡ, -чѡ. *А-текст:* великѣхъ, мѣрзѣкѣхъ, живѣхъ, неправѣднѣхъ, истѣхъ, мѣртѣхъ, особѣхъ, поустѣхъ, тѣпѣхъ, оушѣхъ, нагѣхъ, чюжѣхъ, чѣвчѣскѣхъ, размыслѣнѣхъ, тѣрновѣхъ, дѣчѣхъ, чѣкчѣхъ. *Б-текст:* скѡводѣхъ, хѣрогнѣскѣхъ. *Чоловічий рід. родовий відм. А-текст:* безначальна 48б, 104а, вещьствѣна ѡгнѣ 36б, дѣча сѣна 22б, давальний одн. *А-т.* по състакоу чѣкчю 34б, 15а, гоугникоу 89 а, моудноизмычноу Мосѡвѣ 89а, негѣлѣннѡу жикѡтоу 15а, знахѣдний одн. *А-т:* кнѣна 90а, бѣ непокинѣна 48 б, а да посѣлѣшѣна 88 б, радѡканѣна 108 б, неиздречѣна 112 б, скѣта некѣчерѣна (азѣпрокидѣхѣ) 128 а, некѣчерѣна 32 а, себезначальна 107 а, скѡводѣна 35 б, искариѡтѣска 164 б, мѣрзѣка 9б, неправѣдка 13 а, нага 6 б, 132 б, проста 44 а, чюжа 120 б, кличний одн. *А-текст:* блаженѣ 115а, безгрѣшнѣ 123а, 32а, кесѣна 8 а, дѣржавѣнѣ гн 146 б, мѣдѣ 17 б, прѣмоудре 144 б, щѣдре 23а. *Б-текст:* сѣна 39б, 107 а, 61б, долготѣрѣлѣнѣ 58 а. *Орудний відм. одн. -ѡмѣ, -омѣ, -омѣ. А-текст:* малѣмѣ чинѣмѣ 16 б, 155 б, несоумѣнѣнѣмѣ 22 б, арѣнглоѡскѣмѣ 167 а, *В-текст:* лѡвоѡмѣ 9а.

Місцевий одн. -ѡ, -и: А-текст: кѣ ницѣтѣнѣ ѡбразѣ 16 а, кѣ неславѣнѣ образѣ 54 б, на прѣстоѡлѣ прѣккѣсоѡцѣ 31 б, на ѡчи прѣстоѡлѣ 24б, кѣ градѣ іерѣлѣмѣстѣ 184б.

Жіночий рід.

Називний: а-, ѡ-, и-, А-текст: трисѡбѣствѣна 21б, прѣчѣста 2б, нешпѡлна 43а, *Б-текст:* припрослаѡлена 16б, скѣрѣпѣствѣна 139б, дѣлѡлѣ лѣсть 25б. Вищий ступінь: прѣккѣшѣши 15а, 109а. *Родовий однини: -ѡ, А-текст:* рыѡы печѣны 183б, вѡды живѣы 10 а, дѣчѣскѣы изѣ оутрѡѡы 19 а, трѣскѣлнѣчѣнѣы скѣща 107б, бѡточѣны 34 б, слѡкѣы безѡтѣнѣы 92 б, из болѣзнѣнѣы дѣла 20 б, ѡ лѣсти моучитѣлѣѡы 32 а. *Знахѣдний одн. А-текст:* красѣноу ѡдежу 132а, красѣноу дѣшу 133б, неплѡдѣноу 131а, ѡчерѡленѡу 4б, полноу 192а, скѣкрѣѡноу 34а,

кх оутробоу небрачьноу 1076; печь огньпальноу 87 а, крѣ-
покоу 25 а. *Б-текст:* слоуженоу 93 б, безначальнѣ 38 б...

Місцевий -ѣ, *А-текст:* кх оутробрѣ дѣчетѣ 34б.

Ніякий рід.

Називний одн. -о, -ь. А-текст: Пдоко 41 а, бѣло 171 б,
бѣсовьско 144а, очьрвально бѣдѣниѣ 226, готоко 130б, зямь-
но 37б, крѣпѣко подкызаннѣ 152 б, несказаньно 72б, непоѣк-
димо 43б, тьврдо 135 б, пьркорожено 38 а, прилѣжьно 108 а,
неиздреченьно 108б, правокьрно 52б. *Родовий од. -а:* *А-текст:*
из бесѣмьнѣна чрѣка 60б, ницрека дѣча 58 б. затворьна іестѣ-
стка 94 б, не кытѣка чрѣка 131 б, многа 65 а, незаходима
слнца 136а: напрака оубьіенни 48а, ѿча іадра 80б, трисѣста-
кьна іестѣства 104а, чѣкча 94б. *Давальний: -оу;* *А-текст:*
кесельноу боужествоу 93б, *орудний: -ьмь:* змнинѣмь гризе-
ниѣмь 62б, *місцевий: -ѣ:* кх адѣкѣ тѣлѣни 24 б.

МНОЖИНА. *Називний: -и, -ы, -а;* *А-текст:* крѣпци 163 а,
лоукакьни 13а, оубьіеници испражнѣны 49а, адѣка крата 18а.
Родовий: -ь, *А-текст:* ѿ лютѣ прѣгрѣшени 100б, 20б. *Зна-
хідний: -ы:* *А-текст:* кх мажѣкы ризы 160а, *орудний: -ами:*
прѣскѣтѣлами зарѣми 134а, *Б-т.* 114а, 147а, *А-т.* бѣстѣкьна-
ми зарѣми 110б, напастѣнами страстѣми 138б, многами 137б,
мнозѣми 137а, оубьітѣнами чѣтами 72б. *Місцевий: -яхъ,* *А-т.*
кх ризахъ бльщащахъса 178а, кх бѣлахъ ризахъ 186б.

До іменникової відміни належать також дієприкметники:
чоловічого роду: ОДИНА. Називний. А-т. напоієнѣ 63а, раз-
дрѣшнѣнѣ 56а, изигнанѣ 74б, стѣкьзанѣ 56а, прѣлаганѣ 9а;
напаіємѣ жикотѣ 24б, пригьжаіємѣ 23б, 71а, разоумѣіємѣ
109а, плодѣмѣ 196а, чтѣмѣ 90б, слакимѣ 9а, *Б-т.* соудимѣ
81 б, *А-т.* распѣтѣ 7 а, кѣтѣтѣ 41б. *Називний ніякого роду:*
А-т. прослакаіємо 147а, кѣпльцаіємо слово 121а, насаженѣ
24б, нежкѣоушено 72а, ѿскієно 42а. *Жіночого роду:* оболчина
132а, неупаієма 3а, ѿтѣта 40б. *Родовий, А-т.* гьбнѣоуща 135
б, прѣгнѣвакша га 21а, ѿбгѣтѣцакша рѣда 142а; *давальний А-*

т.: боу носимоу 116б, стоишю ти 143а, тклау соушю 104а, хедатаюшю 8б, хоташю 129б, лежашю 121б, схраникышю 4а, проповѣдавкышю 123а, божикышю 125б; *знахідний, А-текст.* кыздкыжана 143б, причтена 104б, кыпашына 2б, 112б, посажена 94б, пригкождана 18а, 44а, пропаша 171б, одържана 137б, моучнама 21а, погроужаема 114а, съзиданама 125б, распринанама 61б, соущаго ба 65а, приемяща 31б, 128а, прѣкыцающася 117б, падающа 124а, прогнѣвакыша ба 21а; *знахід. жін.* разореноу цркви 5б, ѿчерканоу ризоу 4б.

Множина. А-т. Називний: кызкыдими 14а, нетроудими 92а, ѿткырдыми 52б, ѿченици зыраше 49а, чтоуще 72б, кыккышце 191б, ѿткынюшце 143б. *Давальний*: двѣремъ затворенамъ 188а (жін. р.), спашемъ члкомъ 156б, людкыма кланяющемъся 104а, плачущемъся 175б, ѿрганомъ съгласшомъ 104а; *місцевий, Б-т.* о рѣкышюхъ 2а.

Частіше стрічасмо тут займенникові форми.

1. *Називний. А-т.* кескончкыныи жыкытх 60а, кеспашкыныи 111а, непристоушыи 3б; *Б-т.* лѣгкыныи, *А-т.* кышыни 19б, 105б; *жін. р.*: кезбракынаи 10а, кепрозажынаи 21б, кенекѣстнаи 43б, 61б, кезмоужынаи 45а; *ніякий рід:* *А-т.* бѣе 11а, 167а, кестоудыноіе 98б, дрѣхолоіе 19б, доброе 157б... *Родовий, А-т.* блоудынааго сѣна 138а, лютааго 133а, до нынѣшнааго часа 163б, ѿ ада прѣисподынааго 67а, *жін. р. А-т.* моучанцаі роушкы 25б, кезмоужынаи мѣтры 20а, грѣховынаи 122б. *Давальний:* *А-т.* прѣскѣщеноуоуоуоу 109б, кѣчыноуоуоуоу 154а, члвчкыскоуоуоу 27б, щедромоу 67а, милосердымоу 113а, прѣстолоу кладычкыноуоу 107а, кладышюмоу 40б, *Б-текст.* кышномоу 125б. *А-т.* кж кышынемоу 119б, кѣчыноуоуоуоу 154а, — *жін. рід:* жыныи кѣчыныи 139а. *Знахідний чол. р. А-т.* кезначалнааго сѣна 38б, -ааго сѣна 132б, кенцесткынааго 97а, кезлѣтнынааго 146а, келыкааго 3б, -ааго 119а, іадекытааго 22а, окаянааго мене 137б, правдыкааго 13а, кышынааго 106а, 122б, дрѣкынааго іадама 103а, зкычкыстыкааго 25б, кездоужынааго 117б, ѿчыскааго 23а, тымноубрадынааго 22а, *Жін. рід. Знах. А-т.* іадокыноуоуоу крѣпость 103б, бѣю 170б, браконенскоуоуоуоуоу 106а. — *Клычый чол. р. А-т.* кезмырныи 3а, прѣславныи

За, *жін. рід*: браконискоуєснаа дѣо 32 б, дѣри небеснаа 1 б. *Орудний чол. р. А-т.* бѣжнѣмъ Дѣхъмъ 4а, 13а. жиконесѣнннмъ ти крѣстѣмъ 56а, нѣкъцѣстѣкнннмъ 36 б, нѣпрнстоуѣнннмъ 47 б, пѣркозѣданннмъ 20 а, змнннмъ 78 б, *Б-т.* квалнмъ скѣтомъ 142 б. *А-т.* бесплѣтнннмъ кѣствомъ 19б, іедннѣмъ 20а. *жін. р.* бѣрноюу рѣкою 81 б, бѣстѣнскоу 24 а, бѣточнскоу 10а, бѣнннскоу 39а. *Місцевий, А-т.* кѣ рѣдѣ любоѣжннѣмъ 166 б, кѣ рабнн ѡбразѣ 85 б, на нѣдкнжнмъ камнн 78 а, скѣтѣ бѣстѣкнѣмъ 108а, *жін. рід*: кѣ ннцѣ раннѣкн 151 а, *Б-т.* на кпѣкннн кѣдѣ 134 б, *нѣкнй рід*: *А-т.* кѣ цѣткнн нѣсѣѣмъ 160 б, на дрѣкѣ крѣстнѣмъ 79 б, на морн Тнкернмъ сѣѣмъ 190 б. **МНОЖИНА.** *Назнвнй, А-т.* Глоуєнн 159 б, земннн 72 а, чннн... анѣлннн 16 б, -н 95 а, 22 б, 94 б, зрѣнн анѣлнн 110 б, *Б-т.* дѣвлнн страдалцн 132 б, анѣлннн кнѣ 125б, кпѣкѣнн 8 б, *жін. рід*: *А-т.* кѣдѣ зѣлѣбнннн 122 а, *нѣкнй р.* *А-т.*: іефнннскѣ сѣлѣ 30а. *Рѣдѣ чол. р. А-т.* кѣсплѣтннннхъ 64б, 123 б, дѣнегѣбннннхъ, озѣблѣнннхъ 126 а, ѡ лѣтнннхъ 133 а, *нѣкнй рід*: сѣдѣннннхъ... зѣлѣ 135 а, трѣждѣннннхъ мѣ зѣлѣ 125 а, ѡ дѣвѣннннхъ крѣтѣ 150 б, *давѣлннй ч. р. А-т.* кѣзнѣчѣлннннхъ 105 а, кѣкннннхъ 20 а, ѡмѣрнннхъ 15б, зѣблѣжнннхъ 19 а, прѣкѣзнѣсѣнннхъ 71 а, прнчѣннннхъ 41 б, нѣнѣчѣнннхъ 141а, *жін. р.* дѣскѣннхъ дѣлѣмъ 41 б. *Знѣхнднй ч. р. А-т.* кѣсплѣтннннхъ ѡмѣлѣ 113 а, на крѣкѣ кѣпрѣтнннхъ 19 а, прѣтннннхъ крѣкѣ 134 б, ѡбнѣжнннхъ 67 б, озѣрѣнннхъ 94 а, прѣкѣжнннхъ 165 а, кѣлѣнннхъ 165 а, падѣшѣмъ 2 б, прѣкѣспѣднннхъ 94 б, *жін. р.* мѣрѣскѣннхъ кѣлѣзнн 18 а... *Оруднй: А-т.* кѣнѣчѣлннннхъ сѣѣѣкѣ 14 а, *жін. р.* кѣскѣкѣннннхъ 117 б, стрѣѣтѣмъ нѣрдѣннннхъ 120 б. *Місцевий*: кѣ рѣжнннхъ 160 б, ѡ ѡмѣрнннхъ 167 б.

2. Про особлнвѣстн прнкрѣтннннхъ вѣдмннн зѣзнѣчѣемо, що вѣна вѣже в нѣйдѣвннннхъ чѣсѣхъ внѣвлѣлѣ пооднннкн прнкрѣлѣдн вплнву зѣймѣнннннхъ вѣдмннн, а в ХІУ ст. прѣбрѣлѣ цѣлу нхъ снстѣму: тѣ, тѣго, н, іеѣ...

В Кодексі Гѣнкѣнштѣннѣнѣ буѣѣѣтѣ тѣкн прнкрѣлѣдн в *А-*тѣкстн: *Мѣлѣтнннн рѣнн* 29/13, *Б-*тѣкст і *В-*дѣдѣтѣк: прнкрѣлѣдн з Кѣлѣндѣрѣ: *Пѣрѣтѣк Бѣцѣк* 162/б, *Пѣрѣдѣннѣк Пѣлѣгѣкѣ* 159/а, *сѣтѣк Пѣннн* 164/б, прѣрѣчъ цнхъ стѣршн фѣрмн: *Пѣрѣдѣнннхъ Мѣрѣкѣ* 175/а, 179/а...

Відміна займенників.

1. *Особові*: Язх, на мнѣ 130 а, кз мнѣ 170, мнѣ 187 б, мѣнѣ 60 б, дѣю ми вѣложикъ 1 б, ми 150б, падѣшнѣ ми 98б, ма 132 а, 35 а, мене; ны (наск) 89б, ты, не теке 2б, 5а, ба, теке (тебѣ) 24 б, 137 б, ко теке 50 б, теке 193 б, 74 аб. — *Б-текст*: 58а, к тебѣ, 86а, 33б, ѡ теке 28б, 60а, 8а, товѣ *Б-т.* 186а, 62а, прѣдз тобою 160б, к камз 183б, камз 172а, с ками 174а.

2. *Зворотний*: себе 166б, кз согѣ. *Б-т.*: 80а, *А-т.* к себе 47а, 182 а, 186б, кз секе 174б. о себѣ 169а, себѣ ба.

3. *Відносний*: *Б-т.* нже, іеже 1 а, іеюже 88 а, іею 176 а, (кнѣнѣ высть іею (нею), ѡ неа 162 б, кз нюже 169а, о неи 155б, з неа 52 б), из неа *В*, кнѣи 51а *Б*, кнемоу 14б, 168а, 157б, 158 б, по немъ 159 а, на немъже 11б, ѡнѣмъ 181 б, кз немъ 100б, 169б, на немъ 171а, ѡ немъ же 160б, *Б-т.*: кнѣмъ 60а, *Б-текст*: кз немъжѣ 3, снимъ 175б, 167б, к нимъ 159 а, кинимъ 159а, ѡ нимъ 176 а, сними 178 б, 189а, прѣд ними 183 б, 179 а, снама 181б, 182 а, кнаю 182 а, книма 181 а... тѣ 181а, тх (то) 105а, 67а, того 65б, кятъже 179б, тѣ, тонже власти 89а, тѣи 132а, тѣмъ вѣселінемъ 2а, тѣмъ 2а, 160а, тѣмъже (давальний мн.) *В* тѣ (тоу) 2, то (тѣ) 1, то 2.

Вказівний: Ѡнѣ 157 а, съ 4 а, 5 а, 26 б, се 194 а, (съ) 160 б, о сѣмъ 178 а, *Б* (о сѣмъ 51 а). *Присвійний*: мнѣмоу 187 б; твоію 2 (*В*); твоімъ 80 а (*Б-т.*), твоіа сѣрти (знах. множ. 61 а, нашю 4 а, нашии (наши) 26 а, б, нашемоу 20 б, нашего 8 а, кашемоу 187 б, сконимъ 4 а. *Означальний*: самѣ, сама, само 132 а, самомоу 195 а, самѣхъ Хероувимѣ 91а, всъ 20 а, всъ 8 б, всѣго (знах.) 43 б, всѣго 35а, всѣмоу ми 8 б, всю слоу 8а, ксѣ 60б, 11а, 89 б, по ксѣ дни 124 а, вси 17б, всѣмъ, всѣхъ 170 а, всѣкѣго 4б а, всѣкого 161 б, *Б-т.* всѣкы 134 а, всѣчьскыими 4 а, всѣчьскаи 26 а, 45 а (знах.), всѣка соуццства 62 а (родов.), комоуждо 127 б. *Питальний*: кто съ 5 а, кѣто 4а, кымъ слокомъ 169 б, кыхъ 180 а, коію 193 б, вѣ что 159 а, чѣто 177а, что 183а, 187а, чѣсо 160 а, *Неозначений*: нѣкаи 162 б, нѣкою 162 а, нѣции 167 а, прочин 167 б, овъ,

оки же 173 б: *Заперечений*: ничто же 156 а, ничсоже 169 а, иетеръ 155 б.

Числівники.

Кількісні: Іединъ 188б, іедина 18 а, (знах.); іединого 186 б, 2 б, 35 б, кх іединъ соукотъ 188 а, іединѣмь сѣтъмь 20 а, на іединомъ мѣстѣ 186 а, іедина іеси всесильна 72 б, іедино іестѣство 70 а, іединѣми... състаки (орудн.) 14 а, іединъ В-т. І. два 179б, 190 б, два 186 б, дѣка 178 а, дѣка источника 75 а, два оучника (знах.) 159 б, дѣвѣ коли 57 б, двою іестѣствоу твоію 80а, кх двою іестѣствоу 49 б, оба 44 а, обоіе сын 90 б, три 56 б, три състаки 14 а (знах). Б-т. оу трѣхъ съставѣхъ 125 а, кх трѣхъ собѣствѣхъ 14 а, сѣмь вѣсх (знах.) 175б, іединъ ѿ обою на десѣте 188 б, іедини же на десѣтъ 173 б, іединого на десѣте 182 б, іединогоу... 170 а, дванадесѣте (знах.) 164 а і (назив.) 159 а, обанадесѣте 164 б, шестидесѣтъ 179 б, двѣстѣ локотъ 191 б. *Якісні*: Първыи 19 а, 112 б, кх първыи 175 б, първаго 101 а, дроугыи 44 а, 185 б, дроугыа 177 б, дроугии 189 а, вѣторыи 19 а, 112 а, кх трѣттии 170 а, *Б-т.* Втораа 106 б, втории 109 б, оуторни 108 а, по трѣтѣмь дни 52 а.

Відміна дієслова.

1. Час теперішній. Спосіб прямий. Однаина; *А-т.*:

І. ос. кѣзисоу 60 б, кѣзмоу 187 б, познаю 5 а, карю 37 а, заканнаю 6 а, поущаю, слышю 169, подѣстоупаю 6 б, вѣю-сѣ 65 б.

Б-т. кѣзискаю 5 а, очі поущаю 8 б, 16б, кѣзкожю 60 б, карю кы 37 а, (трѣсѣса 141 а) примнаюсѣ кх іісѣ 5 б,

2. ос. примѣши 82 а, оубнѣши 82 а, брѣжѣши 162 а, избѣглаѣши 23.

Б. т. Іси 114 а, 16 б.

3. ос. кѣзметъ 166 б, караетъ въ 175 а, градеть година 169 а, паде 9 а, ведець 193 б, вожить 2 а, слакитъся 14 а, ноудитъся, батить 27 а, вестъ 181 б, 4 б, 9 б, 10 б, 158 а, 159 а, 160 б, 180 б, дастъ 192 б, 166 б, 169 а.

Б-т. естъ 141 б, 53 а, 61 а, протолкзеть 6 б, првѣдетъ 51 а, при- 53 а, I. ос. мн. ллчѣмъ 163 б, подае-емъ 108 а.

2. ос.

Б-т. ѿбоунаете а.

А-т. 3. ос. мн. корюгса 41 б, проскѣтатъся 158 б, тчат-са 42 а, сверотъ 158 а, сотъ 158 а, 183 б, 160 а, 167 а, один раз: сотъ 194 б, слакитъ 12 б, 26 б.

Б-т. потапаютъ мѣ 114 б, подкжатса 9 а.

А-т. хвалать 109, чинатъся 110 а, проскѣтатъся 158 б.

Б-текст: тчатса 42 а, подкжатса 9 а, дадатъ 23 а.

2. Наказовий спосіб:

А-т. 2 ос. од. дажь ми крѣма 118 б, кѣздвигни 46 б, кари 130 б, дайже 107 а, кѣздайжъ, 57 б, дан, подаже 25 а, подажъ 31 б,

Б-т. оукротн 67 а, оумри 51 б, оукрачюи 115 б, ѿверзи 115 а.

А-т. I. ос. мн.: кѣспнимо 239 б; Б-т. кспнимо 70 б, 93 б, оуспнимо 145 б, 205 а, 210 б, 213 а, 215 б, 218 а, ннимо 211 а, 197 б, ншмо, кѣспшмо 197 а.

2 ос. мн. Обѣдоуите 192 а, В-т. свидитъ а.

Минулий час (имперфект): -хотъ закінчення, що враз з наступним займенником И засимілювалося й утворило форму: -хотни, характеристичну для староукраїнських пам'яток. В Кодексі Ганк.: гнетяхотни 204 а, кѣпрашахотни 226 а.

Крім того маємо тут такі форми минулого часу: Бѣлахотъ, 181 б, 182 б, 188 а, 189 а, влхотъ 185 а, лпгахотъ 23 б, кѣпниаше 15 б, 32 а, нзмѣнлшася 16 а, рыдааше 48 а, кричаше 144 а.

3. У відміні дієслова, в І. ос. множ. теперішнього часу та наказового способу маємо закінчення *-мо* в Кодексі: А-текст: *въспенимо* 239/26, *кеспенимо* 70/б, 93/б, *оуспенимо* 145/б, 205/а, 210/б, *поимо* 211/а. Про цю українську форму маємо тільки згадку в Житії Сави Осв. в праці О. Колесси, написаній по німецькому в «Archiv für slav. Philologie», Bd. 18 (27), що в Поученнях Єфрема Сирійск. бувають такі форми. В Соболевського нема і згадки про це. Вондрак подає в своїй Порівняльній Слов. граматиці, що ця форма znana в сербо-хорватській, словацькій та українській мовах, що Е. Бернекер бачить в цьому закінченні староінд. форму перфекту на *-ма* з давнього *-мо*. Поява цієї форми в Кодексі Ганкенштайна подає припущення, що була вона теж у інших пам'ятках староукраїнських XIII-XIV ст. Сьогодні можемо зачислити її до української мовної системи, адже вживаємо її: *імо*, *іжмо*, *даємо*, *даймо*, а далі: *ведемо*, *робимо*, *ходимо*, *ходімо*...

4. Наступна риса староукраїнської коньютації то форма наказового способу в 2. ос. множини на *-ѣте* замість *-ште* і навпаки. В Апостолі з Крестинополя XII ст.: *Не хвалѣтеся* 77, в Галицькому Євангелії з 1266-1301 р. *престѣте*, в Галицькому Євангелії з 1283 р. *заколѣте* 59/б, в Луцькому Євангелії XIV ст. *хранѣтеся*, *творѣте*, *молѣтеся*. Ці форми з *ѣ* були знані теж білоруським пам'яткам, хоч бували рідше.

5. У староукраїнських пам'ятках стрічаємо замітну дієслівну форму на *-хотъ*, що виступає у вокальній асиміляції, *прокожахотни*, що постала із *прокожахотъни*, знаній від XII ст. в Євангеліях: Галицькому з 1144.: *вѣдяхотъ и*, *ккпрашахотъ и*, *моляхотъ и*. Також у інших пам'ятках, що мають українські риси, маємо подібні форми: в Збірнику Моск. Усп. Собора: *Оукаряхотни*, *прокожахотни*, *имахотни*, *любляхотни*, в Галицькому Євангелії XIII ст. *моллахотни* (кілька разів), *ккпрашахотни*, в Євангелії Полікарпа з 1307 р., що його Кримський зарахував до псковських пам'яток, маємо такі самі приклади, в Толстоївському Збір-

27) Цитована праця стор. 513.

нику з XIII ст., що не належать до великоруських пам'яток, бувають такі форми минулого часу, занесені з України. В Кодексі Ганкенштайна, в А-тексті є кілька прикладів: Гнѣтѣхотни 204 а, копрашахотни 226/3. Сьогодні вони не знані в народній мові.

6. Старші і молодші форми імперфекту: вѣкаше 40 а, 178 б, вѣше 159 а, 191 б, вѣхотѣ 188 а, 189 а, 181 б, 182 б, вѣхотѣ 185 а, похотѣ 23 б, вѣпнѣлаше 15 б, 32 а, измѣнѣлаше 16 а, рыдалше 48 а, кричалше 144 а.

7. Складені форми активні і пасивні: Оущѣдрилъ іествъ 15 б, вѣскрѣсилъ іеси 16 б, вѣсталаз іествъ 9 а, 7 а, 42 а, писана вѣкають 194 б, вѣкають обожими 108 а.

Дієприслівник: мога 39 а, 48 а. (А-т).

Прийменники: Надъ, надо вѣкми 180 б, изо, из: изостаѣннѣа б 125 б, ис, из з орудним, Из Богомъ (В-т.), Ис кораблами 85 (А-т), изъ источника 24 б (Б-т).

Прислівники: Оукотѣ 48 б, вкотѣ с ними 168 а, вѣкотѣ 36 б, 38 а, замість котѣно). долѣ- на землі в Дерман. Октоісі, выноу 114 а, тобто вѣгда в Дерман. Окт., дѣвѣма порадотѣ, тобто вѣмождѣ у Львів. О. 18. ст.

III. У складні маємо тут такі замітні риси: після слів: подавати, дати, принести, имѣти, положити виступає іменник, що зависимий від цих дієслів, у родовому відмінку замість у знахідному: в А-тексті Кодексу Ганк. Подати ѿпоуста дастѣ 139 б, дастѣ жикота имѣти 168 б, в Галицькому Євангелії з 1144 р.: жикотѣ имать, жианща полѣчити 116 а, принеси перста твоєго 189 б, вѣкѣмъ цвѣта носати 51 а, мира озаряючи 64 б, поманювѣх крета и копни 33 б, зълчи принятѣ 53 б; в Б-тексті: Приемлюще жикота 106 б, вѣго мира свободи 104 а.

2) Родовий без прийменника після прошу: А-текст, прошу ѿпоуста 136 б,

3) рухоме сѣ зрідка: тѣбѣ сѣ молишь 84 б, їже сѣ протолкѣть 6 б.

IV. В лексиці: різноманітність, 1) панонізми: Мнихъ, Кѣзма мнихъ, Изосима мниха в Календарі 4. січня. 2) Інші старі слова: Ялрати 19 а, животъ (часто), поруч жизнь, закъса, поруч запона, мольбы поруч молитвы, область, къннотъ, і приено, гоугникъ і молоде слово: зайканикъ; пропати зам. распати, скървь 107 а, прабабы, прадѣдъ, пастотухъ 3 б, і пастыръ...

4) Місяці мають такі тут назви: сентѣбрь, рекомыи рюѣнъ, ѡктѣбрь-листопадъ, ноябрь-грѣден, декабрь-стѣденый, генварь просиниць, февраль-сѣчень (28 днів), марот-сѣхнѣ, апрѣль-березовлах, маі—травень, Іюнь—извокъ, июл—червен, август—дрѣв.

Дні тижня: къторникъ, среда, срѣда, четвърек 163 а, въ датокъ 165, сѣботъ, недѣла.

III

Між староукраїнськими пам'ятками Кодекс Ганкенш., або Віденський Октоїх, займає першорядне місце завдяки своєму різноманітному і скороченому змістові. В першу чергу то Восьмигласник, тобто збірник канонів на вісім голосів, твір Йоана Дамаскина, що жив між 730 та 861 рр. після Христа. До Восьмигласника додано за царювання Михайла й матері його Теодори тропарі таких творців пісень, як Теофана, митрополита Нікеї, Йосифа і Митрофана патріярха Царгороду. В Календарі (сінаксарі) Кодексу згадане ім'я співця під 4 квітня: *Памать отца нашего Іосифа, творца каноним, Б-текст, 175 а.* Крім того, маємо ще згадку про автора другого канону Кузму Мниха, *А-текст, 146,* якого твір помітно відрізняється від інших. Досліджуючи мову цієї частини Кодексу Ганкенштайна у Львівській Бібліотеці НТШ ми порівняли текст цей з текстом Дерманського Октоїха з 1604 р., з Львівським Октоїхом з 1630 з., а навіть з Октоїхом Успенського Братства у Львові з 1765 р. та з Євангеліями й Апостолами XII ст.

Порівняння виявило багато змін у словництві і дало нам привід до зачислення Кодексу Ганкенштайна до найстарших пам'яток України, які вживають найстаршого словництва. А саме:

	в Кодексі Ганк.	в Дерм. Окт.	Львів. Окт.
5 а:	божить ма	обожаѣт' ма	
»	хвалноую	радоствю похѣдн'ю	благодѣтвеннѣю
»	жикодавць	жикодавць	жизнодавецъ
»	їєдиночадна	їєдиород'на	
»	їєствѣткоу (у двої.)	сѣщѣствѣ	ко двѣхъ сѣщѣствѣхъ
б	неизмерьныи	неизмѣн'ныи	неислѣдимыи въ бла-
»	къ благостыни		гостѣ
»	непрестоупныи	непестолн'ныи	
»	раздрошнѣвшемоу	низлож'шемоу	
»	пастоуха	пастыря	—
8	сѣнь	сѣнь	скнѣю

	в Код. Ганк.	в Дерм. Окт.	Львів. Окт.
9	оумирѣніе	сѣмирѣніе	мирз
»	престыню пѣнь-	пѣн'нымъ вставлініе	
10	проказа, -ы [никомъ	ковар'ства	коварства
12	оупоканіемъ	надежду	надежду
»	ѣъбыкап	обожаемъ	то саме
»	закѣса	шпона	—
13	вѣтиса	благословиса	—
14	моукою	страстію	то саме
»	окаианіе	страсть	окаианство
15	жидомъ	юдѣямъ	
»	вклевѣтаніе	накаженіе	як у Код. Ганк.
»	не брѣгъ в печатьхъ	набѣгася печатемъ	т. с.
17	адъскимъ	соущимъ въ адѣ	
»	всемогай	всесиленъ	
»	испровергыі	пѣнненъ	
18	смрѣчніе	кѣдры	
»	гърдѣніа	шатаніа	
19	алкати не прѣгъ	поститиса штвѣржиса	
»	шт прѣисподнихъ	штвѣрїа адовы	
»	въ послѣднїа	напослѣдек	
20	штпоустъ	штпоущеніе	
»	повиньникъ	виновенъ	
»	стража пестакн	блюстителѣ положилъ вси	
»	сѣгрѣшншюмоу	падшемъ	
»	жикотномуу	жизненомъ	
»	крата	двери	
»	поустъ	опрскѣрженъ	
22	осоуженіе	преслшаніе	
»	оуазкенаго	закистію чѣковїйца	
»	азыкъмъ		
»	тъмнообразнаго	ниже к тѣмнѣмъ зрацѣ	
»	ада		
»	сквѣрннѣ	мерзокъ	
23	вѣтълѣкаж іеси	шдѣлалъ вси	
»	хвално	блгодар'ствїно	
»	отреци	юноша	

Код. Ганк.

Дерм. Окт.

Львѣв. Окт.

23	члѣкы	земныѧ	
»	избавляеши тыѧ	избавиши ихъ истлѣнїѧ	
24 л.	разари	низложи	
»	всегоуи	всесиленъ	
25	сѣдѣтели	зидѣтелю	
»	ада... окованыѧ	ѣдокух' верїи сказаныхъ	
»	лютыѧ	ноужныѧ	
26	побѣдникъ	побѣдитель	
28	проповѣдь	проповѣданїе	
29	за оказанїе	страсти ради	
31	жидовьскою		еврейскою
»	сѣни	сѣнь	скїня
»	шири		пространѣишаѧ
33	мьрткость		оумьрщкенїе
»	оумьрщкѧемъ		оумьрткитель
34	запона		ѡпона
»	прободеномъ	ѡтверженомъ	
37	бездоуша	без' дыханїѧ	
38	сѣткои принимѣца	сѣткѣ прѣлѣтѣнїѧ	
»	къкоупѣ	коупно	
41	разъорвыи	низложи	
»	пѣтню	пѣтскы	
»	земнымъ	соуцимъ на землѣ	
»	некъздѣлана нїѧ		не ѡрана
44	безъ доушѣ	бездыханїѧ	
»	къчреку	къоутробѣ	
»	къзидѣ	къзидѣмъ ѣси	
»	бравѣса	испѣтъса	
45	безмоужьнаѧ	ненскдсомоужно	
»	побѣжена быеть	погыбе	
»	непристоупнаго	несктерпимаго	
»	оутроба	чреко	
46	хвальное	благодарно	
»	прѣкъзѣтѣи брѣши	прѣкъзненїю гордыню	
»	къзвигни	къзвыси	

Код. Ганк.	Дерм. Окт.	Львів. Окт.
47	кѣ трѣхъ лѣчухъ	трѣхъ скѣтахъ
»	неразмѣсно	непресѣкомо
»	кѣ коупѣ	сѣгласно
»	непристоупныимъ	неприкосновѣнымъ
48	оубыенна	заколѣна
»	хкалимъ	къспѣкаемъ
»	сѣдѣтелъ	предѣлжителъ
50	търнаноіе	в. XVIII трѣноіе
51	смърдащии кони	злосмърдныѣ тли
52	напасти	ѡбстоѡна
»	правокѣрно	православенъ
53	живодакѣче	жизнодакѣче
»	кѣ образѣ ѡбразоуѣ	проначертѡа
»	зѣлчи	жѣлчи
»	кромѣ сочетаніѡ	безъ чтаннѣ
54	кѣ крани	на лѡбѣмъ
»	крати	кѣрѡ
»	хкалѣще	къспѣкѡюще
55	прѡдѣдѣннѣ	прѡѡѣ
»	спѡдѣ	попѡдѣ
»	прѡдѣдѣ	родоначалникъ
«	жизни	животѣ
»	въстаніе	къскрѣсѣніе
56	дѣръ	крати
»	правокѣрныимъ	православныимъ
»	изкодѣ	къзкодѣ
57	дѣвѣ волн	хотѣннѣ
»	порѡдоу	ковѣждѡ
»	іестѣстѣкѣ	сѣщѣстѣкѡ
60	раба	рабѣннѣ
63	источи	прозѡвѣ
66	пропинаемъ	распинаемъ
»	оцѣстѣлахъ іеси	пѡтрѣбѣлахъ ѡсѣ
»	раздравъ	растер'завъ
»	обѡщѣнѣ	запѡтѣ бывъ
65	застѣпаніе	предѣстѣтел'ницѣ

	Код. Ганк.	Дерм. Окт.	Львів. Окт.
67	правителѧ	кѡр'мѣчю	
68	прадѣдѧ	прѧвѣцѧ	
70	правокѣрно	православно	
71	причащѣса страстьхѧ	привѣщѣса	страстьмѧ
74	прабабы	праматере	
80	ядра	нѣдра	
81	таиноу	тѧинство	
»	язвы	раны	
»	прѣстоупникомѧ	престоупныхѧ	
»	кола	хотѣнѧ	
82	оукорѧ	досадоу	
83	оударьниѣ	забушѣнѣ	
»	прѣхвальна	вспѣталѧ	
85	ис корабламѧ	съ кораблѧ	съ кораблемѧ
»	кѧ моутѣ житни- [скыимѧ,	боурою житни- [скыихѧ вѣннѧ	кѧ молвѣ житий- [скыхѧ колнѧ
86	ненадѣкасѧ	ѡчаак'сѧ	—
87	хладѧ дающоу	росодакноу	росотоцѧщѧ
»	ослоушаниѣ	пресащаниѣ	
»	пакы зижетѣса	ѡживлет'сѧ	ѡбновлемѧ есть
88	растьрѣгноуѧ	растер'завѧ	раздрѣшивѧ
»	правокѣрно	православно	
89	моудѧно изычноу	кѡсноязычноу	медленѡязычномѧ
»	рѣкнѣемѧ	р'кнѣ	рѣкность
»	дѣти	ѡткрѡкы	
94	образомѧ	зракомѧ	
»	слакимѧ (<i>diēpr.</i>)	почитаемѧ	
»	застоуплѣниѣ	предстател'ницѧ	
»	кратници	кратарѣ	
96	пѣтню	тѣсенѣ	
»	сѧмѣреннѣемѧ	истоцѧнѣемѧ	
97	нищеты	хоудости	
»	пороуганиѧ не ѡвѣргѣса	досады не штрѧсѧ	
»	израдѣноѣ дѣло	оужѧсно	
»	застоупленнѣ	предѣстател'ница	
98	покрываѧ	оукрашаѧ	

	Код. Ганк.	Дерм. Окт.	Львів. Окт.
100	крѣпѣко	Дер'жавнѣ	
»	старыи зѣлодѣи	зленачал'ныи злосѣ	началозлобный
»	покѣшенз быкх	распѣн'сѧ	
»	крѣпѣчѣе	Дер'жавнѣе	
»	да избеудемз ѿ лютих	избавѣм'сѧ лютихъ	
»	молкннншемз	мольбамн	
101	зѣлчи	жел'чѣ	
»	крѣпѣкх	силенз	
»	скѣкрение	ѣстоцаніе	
102	оужници	ѣжницы	юзницы
»	проповѣдаемз	кѣзкѣцаемз (<i>dicpr.</i>)	
»	скрѣдннн	скрасельный	
103	трѣскѣтаоіе	трисѣл'ное	
105	прѣбвѣсть	престѣ сый	
»	несѣмоуценьно	несѣлѣн'но	
»	божескоумоу	божествен'номоу	
»	земельнымз	земнороднымз	
»	скѣца	зѣрѧ	
107	вх оутробоу	чрево	
108	скѣти оуторни	кѣторн	
»	прилѣжно	оусердно	
109 л.	хвалать	поѣтз	
»	танноу	таннѣство	
»	праковѣрѣи	пракеслакнѣи	
»	скѣвараѧ танны	скѣришаѧ таннѣство	
110	трисѣбѣствьно	трисѣставное	
»	скѣтащѣе	проскѣтитѣльное	
»	бжѣствьны лѣпоты	бѣголѣпѣѧ	
111	скѣршиназ іеси	оустриаз	
112	красотоу	оутвѣрь	
113	притѣкляющаѧ	притѣкляющнхъ	
»	мира	смирнѣѧ (2 рази)	
»	кѣсхкалимз	кѣспѣкаемый	
»	непрѣстаньно	немолчно	
114	пѣтьскыими	тѣлеснымн	
»	неиздреченьнымз	недооумѣн'нымъ	

Код. Ган.	Дерм. Окт.
» скѣтъмь	прескѣщеніемь
115 потопленіе творьши	потопъ содѣлююща
» оужика	сѣрод'никъ
» домы доуховныя	храмы
» оубрачю	исцѣли
» напасть	ѡбѣстоаній
116 промыслъмь	промышленіемъ
» прорастеніа	изращеніа
» бжественныя дома	храмы
» цркви ... дѣ	храмы дѣ
» къ екоу	къ ложеснахъ
» чрѣвѣ	оутробѣ
117 житьла	гражданина
» бездъноу	поустѣ
118 къ потоцѣхъ	теченіихъ
» проливанія страсти	истѣканія страстей
» лѣнностію	оуныніемъ
119 проповѣдателя	проповѣдника
» помышльнии	навѣтомъ
» обжи	ѡживи
120 бесѣньныимь	бдѣн'нымъ
121 тоуждааго	чюжда
122 и тыщаниемь	спѣшно
» моленіемь	мольбами
» рѣчьною быстриною	рѣчными струями
» тины	кала
123 цкѣтѣ сладъко дѣхновинъ шипокъ блговоненъ	шипокъ блговоненъ
» притѣкаа	притѣгла
» обѣщанника	причастника
124 оубогоую	смирѣнѣ
» съблажнени	сѣгрѣшеніа
142 въздвигохъмъсѣ	възнесохомъсѣ
» токъ	источникъ
» издрѣбрѣ	ѡрѣбра

	Код. Ганк.	Дерм. Окт.	Львів. Окт.
144	зачало		начало
145	пѣвца		пѣнословцы
»	зъачи		желчи
146	кѣщатель		некѣстокодителъ
147	къиноу	кѣгда	
»	крѣпци	добаи	
»	прабабоу	праматеръ	
148	послѣди	напослѣдекъ	
149	благости	блгостыню	
»	скинню	ковчегъ	
150	оумьршынхъ	оум'шам	
»	подобшесѧ	подражающихъ	
151	избавьниче	избавителю	
152	дъръзающюсѧ	скверѣющюсѧ	
153	оублажаемъ	блжимъ	

Крист. Аност.

154	скриноу	ковчегъ
155	изкѣтити сѧ	изкѣти сѧ
»	сѧприпосоушающюу Бѣу	шѣтвоующюу Бѣс
»	знамени же (оруд. мн.)	знамениемъ (оруд. од.)
»	различными силами	различными силами
»	дѣа сѣа дѣиани (ор.м.)	дѣоу сѣоу дѣиеними
»	къселеноую... о неиже	къселеноую... о неиже
»	засѣкѣдетельствока	засѣкѣдетельствока
»	къде іетеръ	... инъ...
»	чѣкко	чѣккѧ
»	посѣца	посѣцаени
»	чѣстию кѣнчалми іеси [и постакиль іеси	чѣсткю кѣнчалх и поста- [киль и іеси
156	всѧ покорнах іеси	... покори іемоу
»	іегда бо покорн іемоу [късѧ ничтоже	да ідеже покорити іемоу [късѧ ничтоже

Тут пропущено два рядки, що є в *Крист. Аност.*

Кодекс Ганк.

Крист. Ап.

156	оумненаго малъмъ чиномъ	оумниенаго ...чимъ
»	кидина Іѳа	кидина
»	смърти	съмърти
»	за кѣа оукоусить смърти	по кѣакомъ въкоусити [съмърти]
»	бо іего ради	бо іемоу іегоже ради
»	съ славою прикѣдшоу	къ слакоу прикѣдша
»	поконьникоу сѣсенна	поконьника сѣсенню

Апост. з Библа

163	послѣдники іавиаз акы	послѣдныи іави іако
»	смертьники	съмъртънники
»	бесъчестни	бѣщест'ни Крист. Ап. бѣщѣсти
»	до нынѣшнаго часа	нынѣшняго часа
»	скытаемъса	скытаемъса
»	не смраи	срамлаіаца

Гал. Еван.

164	тѣмъ пѣстоуиѣ имате	многы наставники (Кр. Ап. тѣмоу наставникѣ)
169	іѳалые	блгоукѣщѣныѣ
»	іеже приіасте къ немъ [же и стоите	приіахомѣ къ нѣмъ стоите
»	къмъ словомъ благоукѣстихъ кимъ...	блгоукѣстїиѣ
«	кѣроуіете	кѣрокасте
170	іеже	іже
»	іединомоу на десати	обѣма на десати
»	патисотѣ братѣ	братин
»	множѣише	множан же
»	почиша	оумроша
»	достоннѣ	достоіенѣ

В Код. Ганк. є помилка така сама, як у Библівськѣм Апостолѣ, в назві посланнѣя : замѣсть до Коринтян, написано „К римлян(ом)” на стор. 163, р. 5.

В Код. Ганк. на стор. 166, р. 6-7: „и іевлини прѣдрости ищють“. Так само в Кристинпольскѣм Апостолѣ, замѣсть прѣмоудрости, про що О. Калужняцький пише, що помилка.

В Анфологоні маємо два апостольські діяння і послання, тридцять два євангелія на будні, неділі й важніші свята, канони пророкам, апостолам, свягим отцям, мученикам і мученицям, преподобним, устав Богослужби, що зветься тут «Синаксарь» та доповнення до канонів: сідалні, антифони і стихири. Мова цієї частини близька до Апостолів і Євангелій з XII ст. Тому ми зважилися прирівняти їх з Галицьким Євангелієм з 1144 р. та Крестинопольським Апостолом. Між ними в мові є різниці, які напроваджуємо тут.

І так в *Код. Гал.* ст. 156, ряд. 27 давальний абсолютний: спашемъ же чѣккѣмъ розвинено це в речення в *Гал. Єванг.* кнегда же спати; — паѣккѣмъ паѣккѣмъ

	посрѣдѣ пшеницѣ	посрѣдѣ пшеницы
157	паѣккѣмъ	паѣккѣмъ
»	гѣнна	домъкладикы
»	добро, — чѣккѣ	доброе, — чѣккѣ
»	истѣргнемъ ѿ	сберемъ
»	ігда къстѣрзающе	да некогда сбирающе
»	къстѣргнете	искорените
»	ѡстаките	ѡстаките
»	коуно расти	возрастѣ ѡбоѡ
»	жаткѣ	жаткы
»	дѣлателемъ	жателемъ
»	сѣберѣте	сѣберите
»	скажете ꙗ	скажете ихъ
»	іако сѣжени ѿ	на сожженіе ихъ
«	сѣберѣте въ житицию	сѣберите въ житицию
157	оученици	оученицы
»	притѣчу наѣккѣльнѡю	притѣчу паѣккѣмъ именьнѣмъ
»	къскѣмъ	скѣмъ
»	чѣккѣ	члвчскій
»	всѣ мирѣ	мирѣ
158	сѣке неприазнени	сѣнове аскарагѣ
»	вѣкѣ, — жатѣли	вѣка, — жатѣли
»	сѣбирають паѣккѣмъ	сѣбирають паѣккѣмъ
»	сѣжигаетса	сожигаютъ
»	боудѣтъ	боудетъ

Код. Ганк.

Гал. Єван. з 1144 р.

158	послетъ		послетъ
»	члкъчъ	— себероутъ	члвческій — себероутъ
»	цѣстка		цѣсткѣа
»	творѣща		творѣщихъ
»	къвергоутъ ѿ		къвергоутъ ихъ
»	вхъ пѣщъ ѿгнѣноу		вхъ пѣщъ ѿгнѣноу
»	боудѣтъ плаче		будетъ плачь
»	правѣднии пресѣкѣтѣтѣся		правѣдники пресѣкутъ
»	имѣѣа оуши слышати		имѣѣи оуши слышати

IV.

Накінець хочемо торкнутися питання поділу староукраїнських пам'яток. Вони діляться на дві групи: київську та галицько-волинську. Обі групи різняться дуже мало та багато в них спільнот. 1) Галицько-волинські пам'ятки проявляють такі особливості: жч замість ждж (дъжч, нжджинѣтъ) 2) вчасніше ствердіння м'яких ч, ж, ш, щ, ц, тобто їх сполучення з ы вже в XIII ст. поодинокі, та згодом загально; 3) сполуку к, г, х, з и, що свідчить про їхнє пом'якшення, 4) нефонетичне вживання ь замість ѣ у великій масі слів уже в XII ст., тоді, як у київських пам'ятках щойно почалося поодинокі вживання, 5) в обох групах завважуємо спільні риси ще від XII ст. Це протиставить їх великоруським і білоруським; отже, староукраїнські пам'ятки не знають ані жг замість жд, ані заміни ч на ц, ж на з, ш на с, що відзначають великоруські пам'ятки. Треба пам'ятати, що не можна мішати староукраїнських пам'яток з білоруськими, які знають т. зв. „акання” і сполучені з ними закони, а далі виміну ж на з, ш на с.

Староукраїнські пам'ятки творять окрему групу, спільноту, та проявляють діалектні особливості вже від XI ст., що існували вже перед XI ст. в народній мові і були власністю українського народу. Ця основна правда нової філології,

відкрита ще Ф. Міклошічем, та потверджена О. Шахматовим і А. Кримським ²⁸).

Одначе вже в другій половині XIX ст. були затії російського історика Н. Погодіна протиставитись істині та скомпонувати фальшиву гіпотезу про автохтонність русских в Київщині та про їх виселення звідти і на їх місцях поселення „малороссов” з-під Карпат в XIV ст. Проти цієї гіпотези виступили Голубйєв, Житецький, В. Антонович, Дашкевич, Науменко та доказали її безпідставність.

Тим часом знайшовся новий оборонець гіпотези Погодіна, а саме А. Соболевській, що обороняв її із становища „філології”. Він виголосив доповідь у київському товаристві ім. Нестора у 1883. р. про галицько-волинські пам’ятки, які знають виміну є -к, що не буває в київських пам’ятках, „бо вони належать до великорусских.” ²⁹)

Ця, друга зчерги фальшива гіпотеза була оспорювана гаряче тодішніми філологами, особливо В. Ягічем, а згодом О. Колессою та А. Кримським. ³⁰)

Висліди цієї полеміки такі:

Від другої половини XI ст. являються в староруських пам’ятках такі діалектні особливості, що спонукують поділити руські говори на дві групи: північну й південну. Впродовж XI-XV століть закінчилося теж відділення українських діалектів від російських у головних істотних рисах; від XV ст. розвиваються в обох мовах нові лексикальні та синтаксичні особливості більше, ніж фонетичні й морфологічні. За діалектними рисами, що знаходяться в пам’ятках південноруської редакції, чи пак у староукраїнських, (бо Колесса називає ці пам’ятки ім’ям південноруських); він розрізняє двоякі типи: а) західні або галицько-волинські, б) східні або київські пам’ятки.

²⁸ А. Кримський. *Укр. Грам.* 54. — Филологія и Погодинская гипотеза. Київ 1905.

²⁹ А. Соболевській. Лекції по історії рус. яз. 12-13.

³⁰ А. Кримський. Филологія и Погод. гипот. К. 1904. — О. Колесса. *Цит. праця.*

Ми навели тут заключення О. Колесси, бо вони мають сьогодні значення істини, що їх приймають усі науковці. Погляди Кримського є такі самі, тільки він відрізняється від О. Колесси особливим приділенням деяких пам'яток до інших груп, напр. він приділяє „Житіє св. Сави Осв.” до білоруських, коч Колеса зачисляє його до київських пам'яток. Але про це не будемо спорити, бо це не належить до нашої теми.

Сьогоднішні дослідження на ділянці староукраїнських пам'яток від XI ст. дали такі висліди: київські пам'ятки постали в області поселення полян, деревлян, а навіть сіверян, що були предками нинішніх українців; галицько-волинські пам'ятки (також від XI ст.) постали в області дулібів, волинян, що були предками нинішніх західних українців. Що мова цих племен уже від XI і наступних століть мало відрізнялася, показує ця студія.

Врешті подаємо спис цих пам'яток. **Отже до київської групи належать:**

1. Збірник Святослава з 1073. р.
2. Збірник Святослава з 1076. р.
3. Євангеліє з Архангельська з 1092. р.
4. Мстиславове Євангеліє з 1115-1117.
5. „Апракос-євангеліє” з Юрієва 1120.
6. Добролове Євангеліє з 1164. р.
7. Лаврентіївський список Літопису та Іпатський список (копії).
8. Слово о полку Ігореві XII ст., у новгор. відписі XIV ст.
9. Києво-Печерський Патерик XIII ст., у відписі XVI ст.
10. Поучення Зарубське черноризця Георгія XII-XIII ст. у відписі 1462. р.
11. Рязанська Кормчая 1284, відпис з київського оригіналу.
12. Церковний Устав з XIII-XIV ст.
13. Указатель Євангелійських Чтеній XIII-XIV ст.

До галицько-волинської групи пам'яток належать:

1. Галицьке Євангеліє з 1144 р.
2. Поучення Григорія Богослова з XI ст.
3. Апостол з Крестинополя XII-XIII ст.
4. Галицьке Євангеліє з 1283. р.
5. Болгарське Софійське Євангеліє з XIII ст.
6. Галицьке Євангеліє з 1266-1301. рр.
7. Євангеліє з Холму XIII-XIV ст.
8. Кодекс Ганкенштайна XII-XIII ст. **Покрайні записи**
й додаток з XIV-XV ст.
9. Пандекти Антіоха з 1307 р.
10. Бучацьке Євангеліє з XIV ст.
11. Євангеліє з Луцька з XIV ст.
12. Євангеліє з Путни на Буковині з XIV ст.
13. Євангеліє Верковича з XIV ст.
14. Євангеліє з Камінки Струмилової з 1411. р.

Від XV ст. українські грамоти.

Ми подали вище найважливіші пам'ятки з українськими особливостями, згідно з поділом А. Кримського та частинно за Церковнослов'янською Хрестоматією В. Вондрака, в якій подано деякі пам'ятки з їх „малоруськими” прикметами, як напр. Добрилове Євангеліє, Євангеліє з Архангельська, Мстиславове Євангеліє, Євангеліє з Юрієва, Галицьке Євангеліє з 1144. р., Апостол з Крестинополя.

При означенні деяких з вищенаведених пам'яток ми не мали частинно певности щодо їх приналежності. Це було передусім у пам'ятках, що були відписами з оригіналів на російській території. З таких пам'яток можна користати для лексичних досліджень. Кодекс Ганкенштайна зараховуємо до галицько-волинської групи, бо він виявляє вживання **жч** за **жд**. Його головний текст -А належить до першої половини XIII ст., як це показує переведена аналіза його рис. Покрайні записи молодші на сто до стоп'ятдесят літ. Хоч

він дуже консервативний супроти всяких діалектних особливостей, та проте можемо в ньому знайти деякі староукраїнські особливості дуже чітко зазначені, як напр. виміна єу-в, м'якість ж, ш, ч, щ, ц — у сполучі з ю, га, іє, ꙗ зам. є, де нині і, відм'якшення н звука, що виявляється в уживанні ы на місці давнього н. Але тому що нема в ньому більшої кількості звуженого подовження о до оу, тому що він проявляє дуже рідко н та ꙗ (а все те було щойно від кінця XII ст. до другої половини XIII ст. та в XIV ст. у найвищому розквіті), тому що він уживає раз ы після ш, можемо з цього робити висновок, що не маємо до діла з пам'яткою ані XII ст., ані з другої половини XIII ст. Кодекс Ганкенштайна є супроти цього пам'яткою першої половини XIII ст. у своєму головному тексті -А. Молодшим на ціле століття правдоподібно є текст Б, а додані 3 листки (альфа, бета, гамма) В-текст з усею правдоподібністю належать, може, до XV століття.

ЛІТЕРАТУРА

- Ал. Будиловичь, *Ислѣдованіе языка древнеслов. перевода* 13. Словъ Григорія Богослова по рукоп. Имп. Публ. Библ. XI. в СПБ. 1871.
- J. DOBROVSKY, *Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris*. Vindobonae 1822.
Recension in Griesbachs Novum Testamentum Graece. Londini 1796.
- J. A. HANKE VON HANKENSTEIN, *Recension der ältesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte*. Litteratur und Sprache. Ofen 1804.
- V. JAGIĆ, *Menæa Septembris, Octobris, Novembris ad fidem vetustissimorum codicum*, editum Petropoli 1886.
- Ае. KALUŽNIACKI, *Monumenta Linguae Paleoslovenicae. Evangeliarium Putnanum*. Vindobonae 1888.
- Ал. KOLESSA, *Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmals*. Житѣ св. Сави. Archiv für slavische Philologie, Bd. 18. Причинок до історії малорусь. мови. Відб. із ЗНТШ, 8, т. 1895 Львів.

- F. MIKLOSICH, *Ueber die Sprache der ältesten russischen Chronisten, vorzüglich Nestors*. Sitzungsberichte der Wiener Akad. der Wissenschaften 17, H. I.
- E. OGWONOWSKI, *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*. Lemberg 1880.
- S. SMAL – STOKYI, *Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus Wien 1886*.
Abdruck aus Sitzungsberichten der K. Akad. der Wissensch. B. 110.
- V. VONDRÁK, *Vergleichende sl. Grammatik I*. Göttingen 1906, II 1908;
Kirchenslav. Chrestomathie, Göttingen 1910; *Altkirchenslav. Grammatik*,
2-te Auflage, Berlin 1912.
- Аг. КРИМСЬКИЙ. *Деякі певні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів*. Львів 1906.
— *Українська грамматика* I. в. 1, 2, 6. II. I. Москва 1907-8.
- А. СОБОЛЕВСЬКИЙ. *Лекції по історії руського язика*, 4. вид. Москва 1908.
Очерки изъ истории руського язика. Київ 1884.
- И. СРЕЗНЕВСЬКИЙ. *Древніе памятники руського письма и язика X-XIV в.* 1863
СПб.
- С. СТРОЄВЪ. *Описаніе памятниковъ слав. руськой лѣтературы, хранящихся въ публ. библ. Германіи и Франціи*. Москва 1841.
- В. РОЗОВ. Трилогія проф. А. Кримського. ЗНТШ 78, Львів 1907, сторін 146.
- Ал. ШАХМАТОВЪ. *Українская Грамматика А. Крымскаго*. Краків 1909. *Rocznik Slaw.* II. Къ вопросу объ образованіи руськихъ нарѣчій. Варшава 1894. Къ вопросу объ образованіи рус. народностей. СПб. 1899.
- П. ЖИТЕЦЬКИЙ, *Очеркъ звуковой истории малор. нарѣчія*. Київ 1876.
— *Очеркъ литературной истории малорос. нарѣчія*, Київ 1889.

БУРЛЕСКНА МОВА В «ПЕРЕЛИЦЬОВАНІЙ ЕНЕЇДІ» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО

„Перелицьована Енеїда” І. Котляревського то знаний твір, що започаткував нову добу в історії української літератури в 1798 р.; то твір з сюжетом Вергілія, а проте наскрізь національний, український, що викликає гумор, продовжуючи традиції наших інтермедій. Особливо притягають увагу дослідника його мовні засоби. Власне, ця праця має мету дати читачеві перелік тих засобів, якими послуговувався Котляревський, тогочасний клясик і оригінальний творець сатири.

Клясики XVIII ст., звані теж псевдоклясиками, здебільшого черпали теми й сюжети з грецької та римської літератури, але одягали своїх героїв у модні тоді шати сучасності. Зробив те Іван Котляревський, убгавши зовсім оригінальний український побут у старовинний сюжет, закривши скитання козаків після упадку Січі з 1775 р. під покришку бурлакування Енея після упадку Трої. В епічному творі, що побудований на модному тоді тонічному ямбі, а не на гексаметрі Вергілія, збережена старовинна основа об'єктивності. Натомість епічний спокій заступлений тут рвійністю дії та духом української народної казки; комізм ситуацій і характерів, простацька поведінка героїв зображують вірно псевдоклясичні звички. В цьому мав Котляревський зразки в травестіях Блюмауера та Осіпова, хоч порівняння доказує, що Котляревський був оригінальний не тільки українським побутом, але також бурлескним характером твору.

Бурлеск з італійського „бурля” — означає гумористичний твір, що може мати різні відтінки гумору. Його мета викликати сміх і розвагу з приводу людських хиб і смішних ситуацій. Котляревський користує з цього засобу в дуже широкому розмірі: легкий, невинний дотеп, насміх, сміховинка, глум, карикатура, грубий, вуличний, простацький,

масний жарт, сороміцький дотеп, злобна, їдка сатира — це роди його бурлеску, що доказує цей зібраний матеріал.

Котляревський вибрав із живої української мови свого часу, тобто мови коршми, вулиці, села, передмістя, бурси, босяків, п'яниць, авантуристів, воячини, бідолах — такі слова і фрази, що вважались саме тоді за найсильніші спонуки до сміху, глуму, що були вживані тоді як досадні експресії та найвірніші позначки псевдокласицизму.

Тільки українське народне словництво, тільки український гумор міг дати Котляревському потрібну різноманітність синонімічних і омонімічних відтінків та символічних тонкощів.

Читача він переносить зразу із висот клясичного світу, з Олімпу, Трої, Карфагену на низи сільської ідилії, зображуючи її дотепно. Джигунство чоловіків, чепурливість жінок, дворацтво, підлабузювання молоді, розгульність, п'янство, обжирство, закохання в бенкетуванні, сварливість, лайливість, киринництво — ось репертуар особливостей вдачі героїв епопеї. Зокрема підкреслені в ній також особливості характеру панівних верств суспільства у відношенні до нижчих, що виявляється особливо в утисках та гнобленні.

Крім цього, українська ідилія схарактеризована словництвом, що відноситься до життя-буття, одягу, обстанови, звичаїв, танків, моралі. Між словами треба підкреслити такі:

а) для жіночого одягу:

1) Взяла спідницю і шнурівку (частина I., строфа 4); причепурилась і, як в неділю, нарядилась (I. 14); в едамашковому шушоні, в кораблику із соболів (IV. 43); в німецькім фуркальці (IV. 44). Приходила і ця сюди в червоній юпочці басвій, в запасці гарній фанелевій, в стьонжках, в намисті і квітках (I. 29); червоні чоботи обула I. 33); взяла очіпок;

б) для чоловічого убору:

На голову бриль наложив (I. 45); собі убори добирав; циновим гудзем застібнувся, на голову взяв капелюх, набув кинді (фільцові чоботи) і рукавиці взяв (IV. 42); на бакир шапочку... Еней матню в кулак прибравши (I. 30).

в) для звичаїв при вітанні:

Венера нарядилась, пішла к Зевесу на ралець (І. 14);
Юнона взяла хліб з сіллю на тарілку.
Здоров, Еоле, пане свату!
Ой, як ся маєш, як живеш?
Чи гостей ти ждеш?
Поставила тарілку з хлібом
Перед Еолом дідом,
Сама же сіла на ослін. (1.5)

г) для звичаїв на гостині:

На поминках обжерлися досчочу:
Наїлися і нахлестались,
Що деякі аж повалялись.
Бо й було що їсти,
П'ять казанів стояло юшки,
А в чотирьох були галушки;
Борщу трохи було не з шість;
Баранів тьма була варених,
Курей, гусей, качок печених,
Цебри сивушки там стояли
І браги повні... (II. 13 -14)
Троянці їли різні потрави
І все з полив'яних мисок,
І самі гарні приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хрину
І локшину на перемену...
На закуску куліш і кашу
І з маком медовий шулик. (1.27)
І кубками пили слив'янку,
Мед, пиво, брагу, сирівець,
Горілку просту і калганку. (1.28)
Дідона рано ісхопилась,
Пила з похмілля сирівець. (1.33.)
У вікон школярі співали,
Халяндри циганки скакали,

Іграли в кобзи і сліпці.
Водили в городі музики
Моторні, п'яні молодці. (II. 19)
В присінках всі пани сиділи,
Надворі ж вкруг стояв народ,
У вікна деякі гляділи,
А інший був поверх ворот. (II. 20)

г) для зображення похмілля:

Пішли до господи...
Еней на піч забрався спати,
Взяв з запічка кресало,
Побрів до хати,
Хто в хлівець, а хто під стіл (I. 32)
Дідона пила з похмілля сирівець,
Еней же з хмелю як проспався,
Іззів солений огірок... (I. 34)

д) для вшанування багатіїв:

царя садять на дзиглик (IV. 43)
цариця сіла на ослін...
підкреслено царський терем, що має світлицю, коврами
застелену.
Жінки богів та латинців мають багаті убори: спідниця,
шнурівка, кунтуш з усами люстровий, запаска фа-
нелева, юпочка баєва, корсет, каптан... то їх назви,

е) пониження троянців:

Троянці ходять у постолах, в холошах без матні, в ла-
таних галанцях, а їх свити в латках,

є) пониження на словах:

Турн лає Енея: голяк, втікач, приплентач, ланець, хар-
циз, пройдисвіт... Юнона називає Венеру: прескверна пашце-
куха, фіндюрка, ящірка, брехуха, кошенья мерзенне...

ж) Щоб понизити та осмішити героїв епопеї, Кот-
ляревський уживає таких простакуватих висловів, як напр.:

Бакх називає Венеру „плюгавою, халявою. Він посилає її „к чортам:”

Піди лиш ти к чортам, плюгава,
Невірна, пакосна, халява!
Нехай ізслизне твій Дарес! (II. 33)

Також Юнона безчестить Венеру, називаючи її сучишем, всесвітньою волоцюгою, мерзкою, нікчемною зводницею цитерською, підтіпанкою.

Буває й таке, що сам найвищий „предводитель” Зевес утратить терпець і вилле свою злість у поганих словах:

Та, цитьте, чортові сороки!
Обом вам обіб'ю я шоки;
Щоб вас, бублейниць, враг побрав.
Не буду вас карать громами,
По п'ятах виб'ю чубуками...
Мовчіть! Роти пороззявляйте,
Хто писне — морду розміжжу. (VI. 18.)
Розгнівана на Енея Дідона кричить:
Постій,... вражий сину!
Поганий, мерзкий, скверний, бридкий,
Нікчемний ланець!
Гульвіса, пакосний, пресидкий,
Негідний, злодій, єретик!
За кучму сю твою велику,
Як дам ляща тобі я в пику,
То тут тебе лизне і чорт!
І очі видеру із лоба.
Тобі, диявольська худоба.
З твоїми сучими синами,
Щоб враг побрав вас всіх гульвіс. (I. 53).

Про свої відносини до Енея Дідона каже з жалем:
„Послала пуховик свині.” (I. 53.)

Турн, не відрізняючи сну від яви, лає Енея, а цей в розпуці молиться до богів, лаючи Зевеса проклятим стариганом, якому „На очах більма поробились, Коли б довіку посліпились.” (II. 52). Дісталась і Нептунові в цій молитві назва

шкарбуна, що любить базаринку брати. (II. 53). Сивілла підносить галас перед прошею до чортяк:

К чортам ви швидче всі ізгиньте,
Не ждіть, щоб тришія дала. (III. 37.)

Вона клене: „Нехай йому лихий прасунок...” (III. 38.)
Харон вередує при перевозі через Стикс, махає веслом на-проти душ,

І в морду тиче хоч кому; (III. 58.)

а до прочан із того світу має тільки злюще слово:

Відкіль такіі це мандрьохи?
Якого чорта ви прийшли?
Геть, преч вбірайтесь відсіль к чорту.
Я вам потилишника дам.
Поб'ю всю пику, зуби, морду,
Аж не пізна вас дідько сам” (III. 62.)

Про Венеру каже Еней:

У чорта десь тепер гуля;
А може спить уже п'яненька,
Або з хлоп'ятами ганя.
Коли сама з ким не ночує,
То для когось уже святкує... (II. 55.)

Про Латина довідуємось, що був то

Завзятий цар
Старий скупиндя,
Дрижав, як Каїн, за алтин (IV. 19).

Юнона, не погамована в словах, кричить...

Ого! Провчу я висікаку
І перцю дам йому, і маку
Я наварю їм киселю. (IV, 58).

Юпітер, загніваний на богів, лає їх за сварки:

Я вас із неба поспихаю
І до того вас укараю,
Що пасти будете свиней!
А вам, олімпські зубоскалки,

Моргухи, дзиги, філярки,
Березової дам припарки,
Я намочу вас в шевський квас. (VI. 3).

До Юнони:

Чи ум від тебе одцурався?
Чи хочеш, щоб тобі я дав
По пані-старій блискавками?...
Біда з злосливими бабами. (VI. 159).

Дідона в пеклі до Енея каже:

К чорту убирайся,
До мене більш не женихайся...
Не лізь, бо розіб'ю і ніс. (III. 104 строфа.)

Поруч безпосередніх лайок зустрічаємо в „Енеїді” багато вульгарних висловів. Зевес і Юнона говорять про Енея, що то гадів син. (I. 43).

Іриса, цохла проклятуша, завзятіша од всіх брехух, Юнона суча дочка, Геба сука, Венера не послідня шльоха, проворна, враг її не взяв (I.14). Троянці то голодранці, гольтіпаки, ватага розбишак, бахурі, пудофети, гульвіси... (I) Сивілла — суча баба, відьма злая, Тезифона — пресуча, лютая яга, Латин — паршивий пес, байстрик Авентій — попадич, добродій песиків і сучок, розбійник з пупку, Тезесвич Іпполит, що й мачуху був підкусив, він не давав нікому спуску, одних богинь мав на закуску. Камилла, — до пупа жінка, там кобила, кобилячу всю мала стать... Вулкан корчив Венері різні милі види, щоб достать собі ралець, Венера краси пом'яті розправляла, финдюрки підправляла. Характеристика Венери відповідає зовсім добре бурлескному стилеві:

Венера молодиця сміла,
Бо все з воєнними жила
І бите з ними м'ясо їла
І по трактирах пуншт пила,
Частенько на соломі спала,
В шинелі сірій щеголяла,
Походом на візку тряслась,
Манижки офіцерські прала,

З стрючком горілку продавала
І мерзла вніч, а вдень пеклась,
Венера по-драгунськи, сміло
К Зевесу в витязку іде... (VI. 7).

До цієї характеристики підходять бурлескним тоном слова Юнони, що в гніві каже про Венеру: Вулкан, піймавши її з Марсом, пелені відтяв, Різками добре обідравши, Як сучку в ретязку держав.

Вона — мов тільки вилізла з води.
Невинничась, мов Сусанна
Незаймана ніколи панна,
Що в хуторі зжила весь вік.
Не діждеш з бабкою своєю. (VI. 16).

Бурлескна теж характеристика музи:

А ну, старая цар-дівиче,
Сідая музо, схаменись.
Прокашляйся, без зубів сестрице,
До мене ближче прихились! (VI. 23).

Бурлескне теж підлабузнювання Зевеса, що

Морду на плече склонивши,
Як блазень чмокавсь та лизавсь.

До цієї сцени достроюється і та натуралістична подія Венери, героїні розкоші та обману у відношенні до Вулкана:

„Венера, без спідниці, боса,
В халатику, простоволоса,
К Вулкану підтюпцем ішла...

В бурлескній фразеології замітну роль приділено деяким словам і словосполукам:

- 1) кричати, як на пуп — з горя;
- 2) чухати голову; начесати струп на тім'ї (з клопотів);
- 3) роззявити рота, уста пороззявляти — з дива;
- 4) в батька загвоздити; досталось і родичам сердешним; лаяти не дуже гречним словом;
- 5) понести баляндраси, точити всякій лясі — говорити нісенітниці;

6) заритися в просо, в одежі лягти спати, під лавкою спати; повалитись, кріпко заюрити, кружати сивуху, з хмелю проспатись);

7) нахлистатись горілочки, лигнути пінної, трудитися над варенухою, взятись за оковиту, кубками пити слив'янку, пити до дуру, п'яні, хоч посунь куда, пуститись все бенкетувати, нахлистатись пінкої так, що трохи не виперсь з його дух, трохи підпились, сивуха запалила і живота укоротила, прочуматися, протверезитися, з хмелю напали перелого, пити, як брагу поросята, тягти горілку, клюкнути добре по порядку, похмелятись, хміль бродить у головах, пити за жизнь, за упокой, перепитися, топити печаль в питейнім морі...

8) оскому з зубів зігнати, слинку з голоду ковтати, збувати горести свої, як хочеться кому кислиць; скакати в гречку..

9) нудити, занудити...

10) облизня піймати, чмелів слухати,

11) вказати макогона, на лід посадити, кучму дати робити, піднести із оцтом фігу;

12) жидівська школа завелася (III. 108). Еней в кагал цей як убрав,

13) почвара, мандрьоха, тімаха, мартопляс, висікака, дзиндзивер, зух, лигоmineць, ласошохлист, фертик, балагур, гугнявий, гульвіса, бахур, сучий син,

14) пустомолка, придзигльованка, цокотуха,

15) получить халазію, випити добру повну,

16) перемолитися, попонеділкувати,

17) на ус мотати, водити по мізку коверзу, мусувати,

18) окотитись

19) її мосці...

20) півкопи, базаринка

21) пахнути, пахне весіллям,

22) очі на лоби п'ясти, в верцадло очі п'ясти

23) прикрутити цупко,

24) поцілувати гарно, всмак, облизатись після поцілуя,

25) кусати ногтики, ногті,

26) дути спідницю:

Се діви чесні, непорочні,
Яким спідниці не дуло. (III. 124).

27) товстіти

І ті були там лигоминці,
Піддурювали що дівок,
Підманювали, улещали,
Поки дібрались до кінця; (III. 77).

28) продавати себе:

Мандрьохи, хльорки і діптяхи,
Що продають себе. (III. 86).

29) підвести на гріх

Ялозили все смальцем губи,
Щоб підвести на гріх людей. (III. 89).

30) гарцювати з хлопцями,

з парубками поводитись
Не думали ж, які були,
Іше як сами дівували,
Та з хлопцями як гарцювали (III. 90).
Щоб послі гарно погулять
І з парубками поводитись. (III. 87).

31) іграти на зубах

Троянці з ляку задрижали,
Як лиху допомгти — не знали,
Іграли тільки на зубах (IV. 6).

32) метелицю свистати

Богиня з радіщ танцювала,
А Зевс метелицю свистав. (VI. 162).

33) хропти на весь ніс

І там під прилавком зігнувшись
І цупко в бурку завернувшись,
Захріп старий во весь свій ніс. (V. 22).
Оставлю ж тих хропти соньків... (V. 71).

34) Мисліте по землі писати:

Енея заболіли ноги,
Мисліте по землі писав. (II. 16).

- 35) покуштувати стусанів
36) мазкою умитись
37) од ляпаса здригнуть
38) бебехів надсадити
39) на очі вставити окуляри
40) лоб розміжжити
41) серденький тімаха
42) проклята неотеса
43) цибульки дати під ніс
44) з плигу збитись
45) в умі помішатись
46) сам несвій зробітись
 Еней од страху з плигу збився,
 В умі сердега помішавсь
 І зараз сам несвій зробився (II. 51).
- 47) на лід посадити
 Мене на лід не посадіте. (II. 56).
- 48) піднести ралець
49) кучму дати
 Не думав і не сподівався.
 Щоб хто з Олімпа кучму дав. (II. 41)
 А хто ж таку нам кучму дав. (II. 50)
- 49) учинити ярміс
 І в голові так коверзнула,
 Щоб зараз учинить ярміс (II. 41).
- 50) Для виразу глуму
 типові смішності:
 Косарі — повипивали всю горілку на вечері.
 Хазяїн поминок — шпурнув дрібних, як ріпки між
 гостей.
 „Враг” у воєнному запалі скавав, мов блохи.
 Рутульці були схожі на в’юнів, бо пишали.
 Бот скидався на жаби, що вилазять літом з роси.
 Еней був ласий до жінок, як кіт до оселедця.
 Анхиз з горілки як муха зслиз.
 Зевес обдудвся, мов барило та виглядав, як винокур.
 Велет Битіяс пропав, як стонога.

51) До слів, що їх уживають у жартах, належать:

а) з родинного життя: ненечка, старий скупиндя, вдова, бідняжка, пригніздитися к чоловіку, пришулитися, розшрубувати всі сугави, стара, стара баба, дівка, дівочка в двадцять літ, злапати молодця, ждати четверга, дитина (в значенні: син), підсипатися до дочки, ждати свята, підпускати ляси, теревені — вені правити, лукавити перед ким, підмоцатися до жінки, чмокатись, лизатись, бісики пускати, поставити рогом очі, балакати то с'як, то так, тертись, м'ятись, годити,

б) з інших ділянок: ковтати слинку, мусувати (тяжко думати), з-за печі виглядати, піджати хвіст, кабака з носа потекла, слухати чмелів, попоїсти чогось, з голоду в кулак трубити, матню прибрати в кулак, цупко прикрутити...

в) До бурлескного тону „Енеїди” достроюються теж засоби картинного виразу. Між ними на першому місці стоять порівняння, що бувають короткі та поширені. Форма їх вульгарна, порівнювані предмети переважно реальні, хоч бувають теж подумані; автор уживає їх для виразу: а) характерних прикмет, зокільних або нутрішніх: Венера —

І вся, як з кров'ю молоко (V. 41).

Лавися :

Свіжа, як кислця (IV. 21).

Сивілла — І як в намисті, вся в жовнах (III. 12).

Харон :

Як циган, смаглої цери був

І губи, як арап (негр) оддув (III. 53).

Массик — лінтяй, ледащо неробоче,

А сильний і товстий, мов бик, (VI. 24).

Авлет:

А то беззубий, говорливий

Сухий, нерівний, як шкелет (VI. 28).

Тезифона:

Хоть так страшна була, як чорт (IV. 60).

Дідона :

осмалена, мов головня (III. 102).

б) Охрім Невтес

Та був..., як письменний,
Слова так сипав, як горох (II. 60).

Латин:

Дрижав, як Каїн за алтин (IV. 19).

Ентелл:

Бо був Ентелл непевна птаха,
Як чорноморський злий козак. (II. 31).

Еней:

Еней в біді, як птичка в клітці
Заплутався, мов рибка в сітці (V. I).

Дріяди:

Ні риби то були, ні раки,
А так, якби кружок дівчат,
І бовталися, як собаки,
І вголос, як кішки нявчать. (VI. 32).
Тоді одна к йому сплигнула
Так, мов цвіркун або блоха,
До уха самого прильнула,
Мов гадина яка лиха (VI. 33).

Ірися:

Бо хитра ця була, як біс. (II. 41).

Між характеристичними рисами порівняння підкреслені
вирази:

1) любови, вірности

Латинське і троянське плем'я
Було, як близькая рідня (UI. 88).

Енеєві так, як болячці,
Або лихий осінній трясці
Годила пані всякий день. (I. 38).

2) претенціональності:

Дідона :

А послі гарно нарядилась,
Якби в оренду на танець. (I. 33).

Еней:

Убравсь, як парубійка до дівок (I. 34).

Венера :

І як в неділю нарядилась,
Хотьби до дудки на танець (I. 14).
Приїхала, загримотіла,
Кобиляча мов голова. (II. 71.)

Лавися:

Вертілась, як в окропі муха (IV. 44).

Латин:

Прибравсь, мов на запуст. (IV. 39).

Авентій:

З своєю челяддю ведеться,
Як з блюдолизами. (IV. 124).

3) втраченої надії:

Лиш слинку з голоду ковтали,
Як хочеться кому кислиць. (II. 33).
Ми так, як вдома очунаєм,
І як у себе загуляєм (II. 5).

4) гордоців:

Зімну, мороз як бабу,

Зевес:

Роздавлю, як жабу (II. 27).

Венера;

Поїхала в своїм ридвані,
Мов сотника якого пані (II. 69).

Латин:

Латин, як цар в своїм наряді
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді,
Надувшись всякий з них, як йорж (IV. 43).

5) лінощів:

Засів, буцім в болоті чорт (I. 43.)
Заліг, мов в грубі пес. (I. 46.)
Сидиш, мов демон під водою (II. 53.)

троянці:

І мов меньки повивертались (IV. 8.)

- 6) безнадійности:
І-йон, мов в свинки грають їм. (I. 15.)
Мов божевільних нас морочать (II. 46.)
То бігала, якби шалена (I. 59).
Пропала, як Сірко в базарі (IV. 10).
- 7) розпуки:
Енеєм кинута я бідна,
Як сама паплюга послідня (II. 60).
Кувікала, мов порося (V. 110).
- 8) нужди, горя:
Хоть голі прибрели, як пень (I. 38).
Шмигляв по морю, як циганус (IV. 46).
Мов у татар терпіли плін (III. 81).
Росту, як при шляху горох (V. 76).
Сорочка Харона, як решето, була в дірках (III. 54).
Як Евріял врагам попався,
Мов між вовків плоха вівця. (V. 98).
Мене ж стару уб'ють, мов гниду. (V. 65).
Зовсім охляв і занудився,
Мов по болотові кулик (II. 52).
- 9) безсилля:
Вертілись човни, мов дурні (II. 2).
Олімп, мов листик затрусивсь (VI. I).
Був човен легкий, як пушок (III. 55).
Як стрілки, човники неслися,
Мов ззаду пхали їх чорти. (II. 6).
- 10) приязні:
Ацест Енею, якби брату,
Велику ласку показав, (II. 7).
Посватались і покумались,
Мов зроду тутечки жили (III. 7).
- 11) безжурности:
Пили здоров'я
І голь-голь, мов клин за клином
Кричать заставив на розстрой. (V. 20).
- 12) мудрости:
Од злости Турн не компонує,

Мов сатана йому диктує (V. 56).

13) хитрости:

Прикинувшись, буцім куняла
І мов вона хотіла спать. (I. 52).
Вона тишком к Вулкану кралась,
Неначе з ним і не вінчалась (V. 23).

14) жадоби:

Уже Вулкан розм'як, як кваша (V. 26).
І прилабузнивсь до Киприди,
Як до просителя писець (V. 27).

15) болю:

І крикнула, як на живіт (IV. 80).

Дідона :

То бігала, якби шалена,
Запінилась, посатаніла,
Неначе дурману іззіла. (I. 55).
І губи так собі задрипав,
Що мов на його сап напав. (V. 115).

16) звіринної пристрасти:

Анхиз кричав, як в марті кіт (III. 140).

17) страху:

Еней: Та вже од страху так трусився,
Мов сидя охляп на коні. (III. 51).
То вся здригнись, мовби мала. (III. 15).
Хватавсь за дергу і тулився,
Мов од kota в коморі миш. (III. 51).
І весь, як крейда, побілів. (III. 113).
Еней стояв так, мов дубина. (III. 129).
Мене ж стару уб'ють, мов гниду (V. 65).
Як хлюща потом весь облився. (III. 34).
Обмок, в поту якби купався
Мов з торгу в школу курохват. (I. 58).
Так очі вип'яла, як баньки. (IV. 79.)
Був без душі і мов нежив. (IV. 88).
Забилися, мов миші в нору (V. 107).
Еней піджав хвіст, мов собака,
Мов Каїн затрусивсь увесь. (I. 50).

Венера:

І як собака хвіст піджавши (II. 36).

Трясешся, мов зимою хорт. (I. 56).

18) екстази (захоплення)

Сивілла кривилась, мов дух вселився в неї злий (III. 18).

Як бубон синя стала вся,

Качалась

у барлозі, мов порося (III. 19).

19) гніву, воєнного шалу,

смерти на полі бою:

І закраснілася, мов рак,

Запінилась, посатаніла

Неначе дурману іззіла (I. 55).

Зевес моргнув, як кріль усами,

Олімп, мов листик затрусивсь (VI. 1).

Здригнувсь, мов випив чепуруху. (V. 135).

І крикнув, як на гончих псар (VI. 1).

Троянці, як чорти озлились (V. 126.)

Кричав, скакав, мов віл скажений (VI. 54).

Кричав, жидки як на молитві. (VI. 42).

Реве, як ранений кабан (VI. 48).

Зубами клацав, мов пес. (VI, 108).

Скрізь йорзас, як чорт в болоті (VI. 39).

Всі пінили, як кабани. (V. 131).

То поравсь, мов в кошарі вовк. (V. 90).

І кобенив народ хрещений,

Як водиться в шиньках у нас. (III. 60).

Народ, як черв заворушився. (VI. 112).

Крик, мов підступа Орда. (II. 30).

Як міх з пашнею, повалився. (VI. 41.)

Хитрить, як ловить кіт шпака. (VI. 48.)

Паллант, мов од хорта лисиця, (VI. 49.)

І був, як в шкаралупі біб (VI. 49).

Вередував, як в греблі біс. (III. 60.)

Стоїть, як твердий дуб. (VI. 46.)

І все, мов помелом, мела. (IV. 31.)

Шпурлялись, як на тік снопи. (VI. 92.)

Од ней краснілися, мов раки (V. 94.)
І як буряк червоний (V. 123.)
Но наші по крові бродили,
І мов на торгу музик водили. (V. 95.)
Сплюшив, як блощицю. (VI. 45.)
Пропав Битіяс, мов стонога. (V. 136.)
І вас подавимо, як мух. (V. 129.)
Умри на площі, як герой. (V. 74.)

21) глуму:

Замурмотали, як коти. (II. 8.)
Зевес сам був, мов винокур (V. 58.)

Меркур :

Прискочив, мов котище мурий
До сирних в маслі прирогів. (II. 30.)

боги:

дивитись на бійців хватались,
як жаби літом із роси (II. 31.)
Враг на врага скакав, мов блохи. (V. 131.)
З нудьги скакали так, як кози (V. 58.)
Кричав опарений, мов пес (II. 20.)
Рутульці, мов в' юни пишуть (V. 120)
Зарились в землю, мов кроти. (V. 54).
Сивуху так, як брагу хлище. (II. 34.)

До музи:

І про війну так розказати,
Мов твій язик би говорив. (V. 117.)

22) Юности,

слави
Еней і сам так розходився
Як на аркані жеребець.
Еней з Дідоною водились,
Як з оселедцем сірий кіт. (I. 41.)
Дідону мав він, мов за жінку,
Мутив, як на селі москаль. (I. 40.)

23) руху:

К Нептуну в хату і влетіла
Так, як із вирію сова. (II. 71.)

Побігла з неба, якби хорт (II. 42.)
Поїхала баскими конями, як звір. (II. 69.)
Ридван, мов вихор в полі біг. (II. 70.)
Бурхнуло з неба, мов із бочки (II. 57).

24) порівняння

з явищами в природі:

Зірниця

була на небі, як п'ятак,

Або пшенична варяниця,

І небо рділося, мов мак. (VI. 74.)

У ній і вдень було, мов смеркло. (III. 44.)

Було все чисто, як зоря. (III. 115).

25) Порівнювані особи і предмети:

У порівняннях прирівнюються прикмети людей та богів з характеристичними прикметами звірів, птиць, риб, плазунів, комах, рослин. Виступають тут: звір, вовк, бик, віл, верблюд, кабан, кнур, огер, жеребець, кобила, коні, собака, пес, хорт, гончий, Сірко, порося, вівця, кіт, кішка, котище мурий, миш, миші, кріль, в'юн, коза, кроти, йорж,меньок,меньки, рибка, оселедець, черви, рак, біб, жаба, гадина; сова, павич, кулик...

цвіркун, муха, гнида, блоха, блошиця, стонога, чорт, чорти, біс, сатана, яга, кобиляча голова, демон, злий дух; козак, чорноморський козак, парубійка, ланець, блазень; дівка, панич, сотника пані, цар, божевільні, паплюги, циганус, татари, писець, проситель, хлюща, курохват, Каїн, псар, жидки, орда, сусід, герой, москаль, барило, винокур, косарі, харциз, циган, арап/негр)... болячка, трястя; лопух, пень, горох, листик, пушок, дурман, квітка, травка скошена, снопи, буряк, мак, кислиця, каша, молоко...

решето, сітка, клітка, стрілки, клин, крейда, баньки, бубон, помело, міх з пашнею, ріпка; бочка, вихор, п'ятак, пшенична варяниця, зоря, брага, дрібні, намисто, головня, повстка, пух, живіт, шкелет...

26) Суть порівняння : а) в зовнішньому виді : смагла цера у цигана, оддуті губи в арапа (негра), жахливий вигляд чорта, погань у баби-яги, сила у бика, свіжість у кислиці;

б) у внутрішньому, духовому смислі: хитрість у біса, злість у гадини...

Котляревський любить порівняння. В них наводить селянський світогляд і дотеп. Прирівнюючи особи, звірята, уявлені істоти, підкреслює в них подібності, взяті з сільського світовідчуття: його чорноморський козак — непевна птаха, москаль баламут, Каїн — скупиндя, косарі п'яниці, бісхитрун, панич водиться з блюдолизами, парубійка прибирається до дівчат, блазень тільки чмокається та лижеться, чорт йорзає в болоті, або вередує в греблі, пес вилігується в грубі, або ховає хвіст під себе, кабан ранений реве, вовк порасться в кошарі овець, кіт хитрить на ловах шпаків, кріль моргає вусами, котище чатує на сирні пироги або возиться з оселедцем, поросята п'ють брагу, сова прилітає з вирію ненадійно, після куті болить живіт, тощо.

Сполучники в порівнянні дуже прості: як, мов, немов, так, як, якби, буцім, неначе, мовби...

Поруч коротких порівнянь маємо в "Енеїді" декілька довгих, поширених до деталей, або перенятих з народних пісень. Вони починаються переважно від заперечення:

Не хмара сонце заступила,
Не вихор порохом вертить,
Не галич чорна поле вкрила,
Не буйний вітер це шумить:
Це військо йде всіма шляхами,
Це ратне брязкотить збруями,
В Ардею — город поспіша. (IV. 122.)
Не так розсердиться добродій
Коли пан возний позов дасть,
Не так лютує голий злодій,
Коли не має що украсть,
Як пан Латин тут розгнівився
І на гінця сього озлився,
Що губи з серця покусав (IV. 86)
У формі питань перша частина порівняння;
Хто Божії судьби пізнав?
Хто де не дума, там ночує,

Хотів де бігти, там гальмує, —
Так грішними судьба вертить! (IV. 74.)
Народний паралелізм маємо в такому порівнянні:
Все військо зараз розписали
По різних сотням, по полкам,
Полковників понаставляли...
В полки людей розподіливши
І по квартирах розвели,
І всіх в мундири нарядивши,
К присязі зараз привели.
На конях сотники финтили,
Хорунжі усики крутили,
Кабаку нюхав осаул...
Так вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись.
Так просто військо шикувало,
Не знавши: „Сій! Не шевелись!”
Так славнії полки козацькі
Лубенський, Гадяцький, Полтавський,
В шапках було, як мак цвітуть.
Гусей, качок, курей, індиків,
У гевалів і амаліків,
Що роблять часто і дяки, —
Так наші смілії вояки
Тут мовчки проливали кров;
Од неї краснілися, мов раки,
За честь і к князю за любов (V. 99.)
Так порався Низ з Евріялом,
Дали рутульцям накарпас (прочухана);
Дали якраз до лісу тягу,
Бістріше бігли од хортів;
Спасались бідні на одвагу
Від супостатів, ворогів.
Так пара горличок невинних
Летять спастись в лісах обширних
Од злого кібчика когтей,
Но зло, назначене судьбою,
Слідитиме скрізь за тобою

Не утечеш за сто морей. (V. 97.)
Як іскра порох запаливши,
Сама з ним вкупі пропада,
Так Низ, Волсентія убивши
І сам лишився живота. (V. 104.)
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять —
То мов мітлою все метуть. (IV. 101.)

2. Поруч народних порівнянь маємо в „Енеїді” декілька поширених порівнянь:

На ярмарку як слобожани,
Або на красному торгу
До риби товпляться миряни,
Було на цьому так лугу. (III. 56.)
Як гуща в сирівці іграє,
Шиплять, як кваснуть буряки,
Як проти сонця рій гуляє —
Гули ці так небораки (III. 57.)
Як вовк овець смиренних душить,
Без крику мізок висмокта;
Як добре врем'я угодивши,
І сіркою хліб накуривши,
Без крику крадуть слимаки, (V. 93.)
Як од серпа колосся жнутья,
Як над пашней хурчать ціпи,
Так ісполинськії дрючини
Мозчили голови і спини,
І всіх молотять, мов снопи. (V. 134.)
Як вихри на пісках бушують,
В порогах води як лютують,
Коли прорватися хотять, —
Еней так в лютім гніві рветься,
Одмстить Палланта смерть несеться (VI. 53)

Навіть коротких порівнянь у Котляревського велика кількість. В цій ділянці заступлені всі типи: I) Маємо тут уявлені предмети порівнювані між собою:

Нептун: І вирнув з моря, як карась. (I. II.)
Вітри: До ляс мов ляхи шатнулись,
Або од їжака тхори. (I. 12)

Венера:

Приїхала, заgrimотіла,
Кобиляча мов голова. (II. 71.)

Нептун:

Сидиш, мов демон під водою (II. 53.)

2) Предмети реальні порівнювані між собою найчастіше з деякою міркою глузу або смішності:

І крикнула, як на живіт (IV. 80)
Енеєві так, як болящі
Або лихий осінній трящі
Годила лані всякий день. (I. 38.)

Зрідка подибуємо в „Енеїди” інші форми тропів, напр.

1) метафору, 2) метонімію.

1) Тоді великдень був би нам (радісний день) (I. 25.)
Як ніч покрила пеленою (покривалом, темрявою)
Тверезих, п'яних всіх людей. (V. 23.)

Лавися:

І все ходила павичем. (IV. 21)
О жизнь, бурливе море,
Хто цілий на тобі оставсь. (V. 81)

2) Як тільки світова зірниця
На небі почала моргати (V. 90)

Бурлескний стиль „Енеїди” послуговується анахронізмами. Їх мета створити ілюзію козацького побуту. Тому троянці — народ хрещений (I. 23): Ми всі, як бачу, народ хрещений. Так само й картагінці: Як спав хрещений весь народ. (I. 64)

Харон

кобенив народ хрещений (утискав, гнобив) III. 60)

Амата, жінка Латина

Кляла Лавинії родини,
Кляла кумів, кляла хрестини. (IV. 64)

Еней до троян:

Панове, знаєте, трояни
І всі хрещеніі миряни,
Що мій отець був Анхиз. (II. 10.)

Як утихла буря на морі,
Еней тоді як народився,
Разів із п'ять перехрестився. (I. 12)

Троянець Охрім Невтес
умів і трясцю одшептати
І кров християнську замовляти. (II. 59.)

Щоб ублагати Еола,
І миттю тут уговорились,
Щоб всі хрестились і молились,
Щоб тільки острів їм минуть.
Молебен же втяли Еолу (IV. 15)
Еол молебнем вдовольнився (IV. 16)

Еней, наляканий з'явою мавок,
Здригнувсь і одступає і „Да воскреснет” в слух
читає,
Но сим ні трохи не поміг. (VI. 32)

А на поминках по Анхизові
Як проспівали „Со святими”,
Еней обливсь слізьми гіркими
І принялися всі трепать; (жертв) — II. 14)

Між книгами, що на них троянці вчилися латинської мови, Котляревський вичислює також богослужбові:

Велів побігти до дяків
Купить Піярськую граматку,
Полуставців, Октоїхів... (IV. 33)

Піп, попада, дяк — виступають тут часто як постаті, з якими сполучені релігійні та звичаєві обряди троянського життя.

Троянці заходяться коло уладження поминок.

І зараз миттю всі пустились
Горілку, м'ясо купувать.
Хліб, бублики, книші вродились,
Пішли посуду добувать;

І коливо з куті зробили
Сити із меду наситили,
Хазяїнів своїх ззивали,
Старців по улицях шукали
Пішла на дзвін дякам копа.

В часі приношення жертви:

Дяки з попами позбирались,
Зовсім служити всі прибрались,
Огонь розкладений горів.
Піп зараз взяв вола за роги.
Як тут з скотиною возились
І харамаркали дяки. (III. 35-37)

В пеклі на самому дні мучаться:

Ченці, попи і крутопопи,
Мирян щоб знали научать,
Щоб не ганялись за гривнями,
Щоб не возились з попадями,
Та знали церков щоб одну;

У Латина на прийнятті:

На віват — з муширів стріляли,
Туш — грімко трубачі іграли,
А многоліт — дяки ревуть. (IV. 54.)

Сівілла до Енея:

„Я Кумська зовусь Сівілла,
Ясного Феба попадая,
При його храмі посідила,
Давно на світі живу я.” (III. 15.)

Дрімота й Зівота:

Дрімота і Зівота
Поклон ці перші оддали
Тімасі нашому Енею
З його старою попадею. (III. 44)
Так в кабаці кричить піддячий,
Як кажуть, хоть винось святих. (V. 116)

Юнона, Венера, Дідона, Ганна... з епітетами, характеристичними для їх виду:

Зла Юнона, суча дочка, (I. 2)

Сука Геба (I. 4.)

Венера не послідня шльоха, I.

Проворна, враг її не взяв. I.

Дідона

Розумна пані і моторна,
Трудяща, дуже працьовита,
Весела, гарна, сановита (поважна),
Бідняжка, що була вдова. I

Ганна

Сестру Дідона мала Ганну,
Навсправжки дівку, хоть куди,
Проворну, чепурну і гарну I.
І молодиці цокотухи I.
Десь вража мати підкусила I.
Енеєм кинута я бідна,
Як сама паплюга послідня I.
Невірна, плюгава, пакосна, халява II.
Ні неня в бразі не скупала II.
В кружку сердешні сі судили II.
Дівчата з лиха горювали
Нудило тяжко молодиць
Дівки кричали на весь рот II.
Старую бабу, як ягу
Лукаву відьму, злу Берою II.
І вас, дівчата білолиці II.
Спасеть же Бог тебе бабусю II.
Такої б ради, пайматусю II
І ненечка моя рідненька
У чорта десь тепер гуля. II.
Як вийшла бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Запліснявіла, вся в шрамах
Сіда, ряба, беззуба, коса
Розхрістана, простоволоса,
І як в намисті, вся в жовнах.
Еней таку узрівши цяцю,

Не знав із ляку, де стояв;
І думав, що свою всю працю
Навіки тута потеряв. (III. 13.)
І баби сучої спитався,
Як відьму злую сю зовуть? (III. 14.)
Яга тут чорт-зна де дівалась (III. 30.)
За смертію слідом валилось
Жінок, свекрух і мачух злих
Вітчими йшли, тесті скуп'яги,
Зяті і свояки мотяги,
Сердиті шурини, брати,
Зовиці, невістки, ятровки, (III. 46.)
Насупротив сих окаянниць
Квартал був цілий волоцюг,
Моргух, мандрьох, ярижниць, п'яниць
І бахурів на цілий плуг; (III. 49.)
Відьом же тут колесували
І всіх шептух і ворожок
Там жили з їх чорти мотали. (III. 91.)
А зводницям таке робили,
Що цур йому вже і казать. (III. 92.)
Панії і панночки
Грішні жіночки
Придзигльованки
Баба бридка, криворота...

Найбільше тут анахронізмів зв'язано з п'яничанням, якому всі оддаються, навіть боги. Улюбленим анахронізмом є тютюн і люлька:

То сидя люлечки курили
І кургикали пісеньок
Козацьких, гарних запорозьких III.

Харон знає тютюн:

За пояс лико одвічало,
На йому висів гаманець:
Тютюн і люлька і кресало,
Лежали губка, кремінець (III. 55.)

В небі праведники

Сиділи, руки поскладавши,
Для них все празники були,
Люльки курили, полягавши,
Або горілочку пили. (III. 117.)

В гостині в Енея

Ділились дружньо тютюном (VI. 88.)

Прометей:

На люльку що огню украв (VI. 10.)
Еней по човну похожая,
Роменський тютюнець курив. (IV. 17.)

Еней стурбований

На всі боки перевертався,
До люльки разів три приймався. (II. 63.)

Анахронізмом є окуляри, очки:

Аматина нянька мала очки,
Як вість така прийшла до няньки,
То очі вип'яла, як баньки,
А з носа спали і очки. (IV. 79.)

Циліорик лазаретний, приступаючи до лікування Енея:

По лікті руки засукає,
За пояс поли затикає,
Очками кирпу осідлав.

ЗАМІТНІ ВИСЛОВИ.

Базаринка: Ти базаринку любиш брать II.

баляндраси понести: I молодиці цокотухи
Тут баляндраси понесли.

баляси: базікати, говорити нісенітниці

в батька: в батька загвоздила -в батька лаяти:
біс твоєму батькові!

балагурити: базікати, балакати, жартувати (III. 108.)

балагур: базікало, веселун, жартун

балагурний: язикатий, пустомельний, година стала
балагурна - III

- бахур: волокита, розпустник, волоцюга, хлопень I.
З Енеєм бахурі
- бахурувати: волочитись II. Але з другими бахурують
без діла сидіти: без праці, без заняття; не без гріха — з
гріхом
- богомаз: мазій, кепський маляр; безвартісний малюнок, IV.
буй, буя, бує: буйний, голови буї, IV.
- бурхати, бурхаю: човни бурхати зачало IV. кидати, силь-
но бити, дути
- валяний, валяна, валяне IV. валяні гноти, на валяних ве-
рйовочках (шнурках) — роблений, битий
на сукновальні, фолюшні
- верцадло, -а: дзеркало, свічадо IV.; вещ, вещи — річ;
вещі у мн. статки, речі
- висікака: бойкий, дерзкий (IV. 58)
- випровожати: III. Се ті, яких випровожали в потилицю
і по плечах — викидали, викидати з хати
- висушити без останку IV. випити докінця, випорожнити
фляшку
- висок, виска: в висок Дареса затопив II, в виски було
кому як впнеться IV по вітру гарно поплили IV, при
допомозі вітру, що порушав вітрила; вказати макогона
I.16; дати відмову при сватанні; дати гарбуза;
- воздати честь — віддати поклін, III. Смерть по артикулу
в час їм воздала косою честь во врем'я
непогодне IV. сльоти
- всмак поцілуватись I. — доволі
- вступати в рідню IV — входити в родину на основі вінчання
всяких всячин накупила IV —
- втирати сльози рукавом I.
- втяти молебень IV, їх мови не втнемо IV
- гад, гада IV. злий гад
- галанці IV штани
- галити IV галили, робить на захватъ — квапити, підганяти
гардувати V. 13, загачувати воду в річці, гуляти, перебувати
геть-преч IV йди собі від мене! пішов!
- гирявий, а,е низько підстрижений (III. 62.)

гірчіший, а, е вищий ступінь до гіркий, гірший I. здавався
гірчіший од перцю

глузд, у: ум, розум, змисл, з глузду зійти, втеряти глузд IV
год, году: для того году, як до году, нагода IV, в
старинній пошиті годи IV

готов, (готів) — готовий, на ніж готов IV

грати, грав під ніжку IV. робив усе, для вдоволення

грянути IV: побігти

гуртовий, а, е: гуртові діти, незаконні (III. 50.)

дати, давати кучму III закучену голову, клопіт: д. добру
хльору (III. 73), д. потилишника (III. 62), не давав
нікому спуску IV (перестанку), позов д. IV. (по-
кликання до уряду, суду, д. дві охвоти (рід одягу)

двір мести IV, (подвір'я), клечання по двору сажати IV, на
Зелені Свята вистелювати подвір'я зеленим листям
кличання

дзиндзівер IV зух, дзіндзівер — молодець, хват
дивитися басом, гадом, сторч IV — д. неприязно, гнівно,
злісно

дивитися — дивуватись, дивись їх красоті IV

диявол, а: IV. гребли з диявола всі дружно

добитися: IV маку д.

добродій, -я: II. пане добродію Нептун

догадка, -ки: взяв догадку IV, здогад, помисел, припущення

добути, IV. її добула, Латина добула

докоситися, IV докосились до потрав

доспати, IV не доспиш і петрівської ночі

дряпичка (I. II.) здирщик, дерилюд, дерун, посіпака

дур, дуру, IV. в тім'я дур пушу, до дуру всі тоді пили,
-одуріння

дурень, дурня, попасти в дурні, в дурні не попав IV

дуралей IV. дурень, дурило, дурнило

дути, дму, дмеш, дунути; дутися; губу дути, губу дув IV
— копилити губу, закопильовати (губи) дух,

духа і духу, для духу яловець — запах

дяк, дяки ревуть IV (співають низьким голосом)

женихатись — залицятись, ходити з ким; женихались на гарну дівчину IV.

жеребцювати — робитися лошаком, жеребцем, з людини перемінюватися в тварину

живитись, живлюся, живишся; по чужих кутках живитись (III. 72.)

живіт, живота — черево, пузо, шлунок; Енея за живіт бере I, після куті мов на живіт бере

жидівський, а, е жидівська школа завелася III — хайдер, де діти вчатьс я монотонно повторюючи єврей. слова жлукто, -а видовбана балія з одного пня на прання, IV

завестися III. 108 жидівська школа завелася гл. пояснення: жидівський

задати, задам, задаси — IV задай похмілля — після перепою, (п'ятики) біль голови і нездужання

закамарок, закамарка — IV в особливий закамарок, куток зальотний, а, е залицяльний, військо зальотне IV — жваве, відважне, молодече; зальотна птиця IV — залицяльна пташка

запалити, II. Його сивуха запалила і живота укоротила (умер від горілки)

замордувати III. Сивілли тут замордувало, I очі на лоб по-зганяло

запевне -IV напевно

заперти дух IV задушити

заплювати II покинь лиш горе і заплюй — рід проклону при допомозі плювання

запуст, у IV заговіни, масниця, масляниця, також: запустити, ів заритися I. Еней зарився в просо — ліг в солону

застилати коврами IV килимами

заюрити, I. Дідона кріпко заюррила, горщок з вареною розбила — напитися горілки

збірниця — юрба, збиранина IV

звести II підняти

зволютися IV, зволюлися читати — бралися

зглядатися IV зглядалися поміж себе

зізвати, IV зізвав к собі — скликав

з-за печі часто виглядала I
злидні, -ів, нужда IV
знахурка-ворожка, шептуха; IV
зробити, зроблю, зробиш — IV із князька зробила лишнього
врага
зслизнути, сховзнути, зсунутись — III. 35):
із неба зслизла чорна ніч
ізвол, у; IV пили до ізволу, по його ізволу — дозвіл, воля
із'ям — в із'ям IV нехай видумують гостинці Енею в із'ям
(вибір?)
індик, -а, IV індіком ходить, надутись як індик
іскоренити, IV іскоренім їх род — викоренім
іти під коругов, IV йшло під коругов — ставало за чергою
до походу к -до IV, к війні хватались, IV гасло
к війні, дас, к війні підвела, к Юноні, к Плутону, к царю,
к Петру мандрика IV-сирник на розговіння Петрове
кагал, у з єврейського словництва: спільнота, громада, III
кітьки — гра в качанні яець, IV в кітьки крашанками грали
клик, у — IV — клич, крик
клюкнути IV ликнути горілки, попити: клюкнув попорядку
кобинити, кобеню, -ниш, лаяти, називати погано
ковтонуту IV сивушки ковтонуту - проликнути
коверзувати IV коверзує об дитині — роздумувати, вигаду-
вати щось
козиряти в картах, виходити в грі від козиря, побивати гра-
чів, на гроші не козиряли
крий, Боже, як всі раді вам! IV. Боже, хорони, Не дай, Боже!
крот, а, IV кротом лазить, під землею ховається
кружати I: Зевес кружав сивуху, кружляти, пити безпере-
станку
крюк, а, III — гак, повішані на крюк
кшталт, у (польське слово) IV подоба, форма, вид, завзятого
кшталту
ласошохлист, а III. 54, 99, ласун
лепорт, -у, рапорт IV, зробила об собі лепорт, zdeформоване
слово, як леєстровий, лигоминець, -нця III. 43, III. 77 —
ласун

личина, -и, маска, чорт: надута, горда, зла личина IV
лунь IV, птах
любитися кому, не всякий їй любився зять IV, не всякий їй
подобався, полюбитися їй мосці I

макогон, -а, колотушка до, макогін для розтирання маку,
пшона, I. не вказала макогона: не дала гарбуза,
не відмовила

маєтність, -і, маєток IV моя маєтність рада
майстерити IV удасться змайстерить, змайструвати
мандрьоха, -и, волоцюга, III. відкіль такії се мандрьохи
мартопляс, -а I. 43, фігляр, комедіант
маніхвест скомпонувати IV
мітко стріляла IV — помітно

могорич, -у, гостина при умові на ярмарку, IV — могорич
запили, могоричу всі потягли
молодецький, а, е — юнацький, по-молодецьки закурив IV.
(пив)

моргуха, -и, -у IV — принадниця
мордас, -у — ляпас, удар по лиці, поличник, IV; морду утер-
ти (втерти) III. 99.

мостити, мостили в пазусі платочки IV
мосці пані: який у їмосці III
мотати на ус (I. 52.)
мутити, мучу, мутиш, (I. 40.) мутив, як на селі москаль
мушир, -я, з муширів стріляли IV
мчалка, -и, мчалка невсипуща (післанка) і посланниця

на! нате! IV руку на завдаток (V. 15); набути без панчіх па-
тинки II

навернути, навернув сюди IV
навістити, IV навідати, відвідати
навулачки, IV виходь навулачки
навстяж, IV навстяж двері одімкнула — навстіж
наввиринки — наввиринки пішла душа і не спитавши броду
II. 42

нагородити (наробити, натворити) IV, чепухи нагородили
надсістися I. — як збрешеш, то хотя надсядся, на ласку
послі не понадся

наїздниця IV наїздниця скакала
наряжатися, к війні знаяжалась IV
настроїти, набудувати IV настрою городів
наушниця (заушниця) IV
наущати, IV проти царя наущали (намовляли)
нахлистатися, II наїлися і нахлистались, що деякі аж пова-
лялись
некрут, -а IV. некрутів набірать — брати до війська молодь
нешпетний, а, е — непоганий, IV скатерть нешпетна
нільзя — не можна, III. 65, нільзя оком змігннуть II. (рос.)
По саме нільзя нахлистався горілочки
носатка, -ки — барильце в ведра, IV: бочілочка з довгим
дзьобиком, носиком
нудити, II нудило тяжко молодиць, I. занудило їй небозі
о, об, об тім сам мовчить IV, о тім не помишляв IV, о Юноні
забув IV, подумать о біді своєї IV, зробити об собі
лепорт IV. 80.

Д-р Кость Кисілевський. Бурлескна мова в „Перелицьо-
ваній Енеїді” Котляревського. Українська Вільна Академія
Наук. Бюлетень. ч. 10. Жовтень 1946.

20-21. вересня 1946 р. відбулася в Байройті (в Німеч-
чині) конференція Мовознавчої Групи. — На відкритті у-
часників конференції вітали представники українського гро-
мадянства — Голова Таборової Ради, Комендант Табору,
представники громадських організацій. Доповіді, прочитані
на конференції, були присвячені питанням поетичної мови.
Всі доповіді подаємо далі в автоконспектах, як напр. проф.
Д. Чижевський: Проблеми дослідження поетичної мови.
Проф. В. Чапленко: Межі й можливості мовостилію..., проф.
д-р Я. Рудницький, д-р В. Лев, та інші.

Meta цієї розвідки — дати спробу переліку засобів, якими
послугується Іван Котляревський як клясик і оригінальний
творець українського бурлеску. Клясики 18. віку, звані псев-
доклясиками, здебільшого черпали теми й сюжети з грецького
й римського старовинного світу, але одягали їх у модні

одяги сучасности. Зробив те саме Котляревський, убгавши зовсім оригінальний побут український у старовинний сюжет. В епічному творі, що побудований на модному тоді тонічному ямбі, а не на гексаметрі Вергілія, збережена засада об'єктивности; натомість порушений епічний спокій рвучкістю дії та скорочення сюжету в дусі народної казки; комізм ситуацій і характерів, бурлацька поведінка героїв з'ясовує вірно псевдоклясичні звички. В цьому останньому мав Котляревський зразки в травестіях Блюмауера та Осіпова. Порівняння їх з нашим твором доказує, що й в бурлескному жанрі Котляревський був оригінальний.

Бурлескний твір може мати різні відтінки гумору. Користає з цього наш автор і дає в своїй травестії різноманітні роди спонук до сміху: від легкого, невинного дотепу через глум і карикатуру до грубого вуличного жарту. Котляревський вибрав для своєї мети із живої мови свого часу, тобто з мови Полтавщини, з мови села, вулиці, коршми, передмістя, бурсацького і шкільного жаргону, з латино-українських макаронізмів — такі слова і фрази, що вважали саме тоді за найбільш досадні експресії, за найкращі спонуки до сміху і глуму, за найвірніші позначки клясицизму. Деякі з них можна зрозуміти тільки на основі дослідів тогочасних мод, обичаїв, ідіомів, знаних у східній Україні. Тільки українське народне словництво, тільки український гумор могли дати Котляревському потрібну різноманітність синонімічних і омонімічних відтінків та символічних тонкощів. Зараз на початку твору дотеп його полягає на тому, що Олімп, Троя, Карфаген із висот перенесені на низи сільської ідилії.

Джигунство чоловіків і богів, чепурливість жінок і богинь, розгульність і дворацтво молоді схарактеризовані народними словами та фразами. Згодом ця ідилія показує нам п'яниць і ненажерів, дармоїдів, киринників, схарактеризованих тонкощами української живої мови. Із багатого матеріалу треба підкреслити тут бодай кілька омонімів і символів:

бахур (волоцюга), бахувувати; баляси, баяндраси точити, підпускати ляси, висікака (сміливець), випроваджати в потилицю, вказати макогона, (відправити з нічим, висушити

без останку (випити), возитись, втяти молебен, гардувати (гуляти), пошитий год (старий рік), під ніжку грати (покоритись), гуртові діти (байстриюки, добитись маку) добратись до найсолодшого), докоситись до потрав, жеребцювати, по чужих кутках жититись (з усякого казана їсти), заплювати, заюрити (розпитись), збувати горести, звіркувати вовком, клюкнути (напитись сивухи), мартопляс, мордаса втерти, нагородити чепухи (наробити біди), оскому зігнати, піти чотирма, поставити рогом очі...

Не бракує тут простацьких слів і фраз, щоб осмішити особи, яким такі вислови не годяться. Боги вживають часто мови базарних бублейниць і вуличниць...

Застосував теж Котляревський бурсацький жаргон, якого суть можна розкрити тільки з допомогою шифрового ключа. Будова цього жаргону основана 1) на переставці слів, наростків, приростків, закінчень, 2) на штучних новотворах, не вживаних у звичайній мові. В цьому користав наш автор з травестії Осіпова, на що вказують подібні слова. Натомість оригінальна макаронічна мова Котляревського, її структура основана на, 3) неправильних латинських формах і словах, транскрибованих по-українському, 4) на закінченнях латинських, доданих до українських основ, 5) на закінченнях українських, 6) на мішанині конструкцій (стор. 15-16.).

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО

(Семантична студія)

I.

ВСТУП.

Після появи першого Шевченкового „Кобзаря” в 1840. році, українське суспільство захоплювалося його змістом і красою слова. Особливо захоплювався ним український літературний світ.

„Корсун і Костомаров, два молоді харківські поети, діставши Кобзаря, як присіли на вулиці, так і з місця не зійшли, поки всього не прочитали, а старий Квітка писав Шевченкові, що „йому волосся на голові навстопужилося, коли читав кобзарські думи”¹).

Захоплення росло з появою кожного нового твору. Воно дійшло до вершка, коли Шевченко заговорив пламенним словом у суспільно — політичних поемах, що їх читав своїм приятелям, зокрема кирило-методіївцям. Побачивши сумну дійсність на Україні в 1843. та в 1845-1847. роках, Шевченко висловив у них бунт проти нелюдського закріпощення селян і національного гноблення українського народу та своїм могутнім словом закликав до повстання. Шевченків „Заповіт” в 1845. р. — то дороговказ українському народові на шляху до визволення, зосереджений в змісті слів: „Вставайте, кайдани порвіте!”.

Не дивно, коли Микола Костомаров писав у своїх споминах:

„Тарас Григорович прочитав мені свої ненадруковані вірші. Страх огорнув мене... Я побачив, що Шевченкова муза роздирала заслону народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і привабливо було туди заглянути!!!”

¹ Павло Зайцев, *Життя Тараса Шевченка*, 78. сторінка.

Тарасова муза прорвала якусь підземну гать... ²⁾

Зрозумілі теж слова Куліша на цьому політичному підложжі: „Поезія Шевченка — то гук воскресної труби Архангела.”

Згодом також патріотична лірика Шевченка будила й розпалювала почуття любови до України своїм „тихим словом” та глибоким змістом. Проста й зрозуміла мова, високий стиль у сполучі з народним словом передавалися читачам і слухачам як спонуки до патріотичних та естетичних переживань.

Іван Нечуй-Левицький оповідає в „Хмарах”, як то народник, молодий Радюк читав селянам Шевченкову „Наймичку”. Онисько... сидів, підобгавши ноги й нахиливши голову, та все слухав та слухав. Його люлька згасла і покотилась на траву... Вплив того читання на Ониська був такий великий, що він неначе скам’янів, склавши руки на коліна й нахиливши сиву голову. Він не поворушив пальцем, не поворушив очима, ні разу не зідхнув, що буває знаком великої сили чуття у щирого українця.

Шевченкове поетичне слово діє на кожну людину, бо його зміст гуманний і революційний, а його форма це синтез народних і мистецьких особливостей виразу. Показав це Філарет Колесса у своїх „Студіях над поетичною творчістю Тараса Шевченка”³⁾. Він дійшов до висновку, що Шевченко поєднав народну поезію та її мистецькі засоби з засобами світової літератури і так створив свій оригінальний стиль, неповторний в українському мистецтві слова. Він дослідив докладно тільки дві ділянки цього стилю, а саме його фольклорний елемент та віршову форму Шевченкової поезії, залишивши іншим дослідникам інші ділянки.

У цій статті, що була частинно прочитана на Шевченківій Академії в НТШ. в Нью-Йорку 13. березня 1955. року, хочемо додати до праці наших попередників власні спостереження в ділянці семантики, що завжди ще лишається мало зораним полем та дає нагоду до праці. В цитатах ми будемо

² Там же. 3. — Українська Могильсько-Мазепинська Академія Наук. Праці відділу Українознавства. Філарет Колесса: *Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка*. Львів-Київ, 1939. стор. 99...

послугуватися „Кобзарем” у виданні Української Вільної Академії Наук в Канаді (Інституту Шевченкознавства), під редакцією Леоніда Білецького, Вінніпег 1952-4, 1-4 тт.

II.

Шевченкове слово як складова частина естетики.

Проблема естетики Шевченкового слова знайшла розв’язку в працях кількох дослідників, а саме В. Якубського, Д. Дударя, В. Домбровського, Б. Навроцького, Л. Білецького, П. Лушпинського, В. Ільїна, О. Синявського та інших. Тут повторимо тільки загально знаний висновок їх праць, що Шевченко по-мистецьки орудував всіма засобами естетики у словній формі та створив чудові її зразки. Натомість ми пов’яжемо цей розділ нашої статті з нашим нарисом „Рембрандтівські світлотіні в Шевченковій поезії”.

У ньому ми дійшли до висновку, що Шевченко мав багату уяву, що він як мистець в ділянці плястики переносив свої уявлення на поезію, що він захопився Рембрандтівською технікою в рисунку й малярстві та переніс її на поезію, застосувавши контраст, автопортретування, складну асоціацію тонів, барв і рухів. В цьому розділі ми розглянемо ті складові частини естетики Шевченкового слова, що створені сплетом народно-примітивних і мистецьких елементів.

1. Пишучи баляди та побутові поеми, Шевченко вживав слів з народного лексикону та сполучував їх з мистецькими формами виразу. Отже, його слово в цих творах часто зачерпнуте з надр сільського побуту та має особливе, побутове значення. Напр.:

„Як би знала, — не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Як би знала!...” Тополя 29...

Тут слово „ходити” у фразі „за водою” має особливе значення в сільському побуті. Так само друге слово „стояти”

„Когонєбудь треба сватать!
..., ... А наймичка
До царівни б рада
Слать старости:...
... Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим,
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке-то
Диво запопали!” Наймичка 255.

Слова “сватати”, “висватати” вживаються в старовинному звичаї на селі та означають переговори обох сторін в справі одруження. Для тієї мети посилає жених старостів, тобто посередників до батьків дівчини. В цьому випадку старости мали успіх, бо “вернулися... з рушниками, з святим хлібом обміненим”.

“Диво запопали” — побутово-говорова фраза, що означає: так їм надзвичайно пощастило. —

2. Як використовує поет народні засоби поезії, сполучуючи їх з окриленими поетичними формами, може послужити такий приклад:

„Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась,
Дівчина-дитина”. Кос Арал 1849.

Ця строфа побудована на законах пісенного паралелізму, що бере до уваги красу квіту калини та обличчя розсміяної невинної дівчини.

А далі:

„Заросли шляхи тернами
На тую Україну —
Мабуть я її навіки,
Навіки покинув! Кос Арал 1849.

Народну пісню про даремне вижидання милої сполучив поет із своєю майбутністю, що ввижалася йому безнадійною.

Також порівняння, взяті з народного побуту, сплітаються у нього з мистецькими високоякісними образами:

„Усмінулась Катерина,
Тяжко усміхнутась: —
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась..” Катерина 509.

Тут сплетені складні форми вияву болю — “тяжко усмінулась” з фолкльорними виразами: “Чорна гадина в’ється коло серця”, бучім той біль їсть людину.

„Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?
Оддячила! ” Катерина 189.

Народний епітет, порівняння — повні ніжності, яку може виявити тільки народне голосіння над померлою дитиною, сполучене з розпучкою, глумом, висловленим дуже ніжно та статочно, як у мистецьких формах.

З простих прикладок народного стилю, з простих етимологічних фігур виростають високоякісні ономаіопеї, персоніфікації :

„Не вміла *щастя-долі* дати” (Катерина 157). Ця прикладка пов’язує поняття вищого ступня культури, тобто щастя, з персоніфікацією народної долі, поняття, якому Шевченко присвятив дуже багато місця, як признаці старинного культу України.

„В’яне, сохне сиротою...” Гіперболічний вираз, в якому метонімія сполучена з побутовим висловом: сохне (сиротою). Ще інша форма: „квіткою цвісти” — це етимологічна фігура, утворена на побуті, але її поняття сягає в культурні вислови гарних зворотів.

Коли вглибимося в суть розвинених Шевченкових стилістичних засобів, побачимо, що він на народному підложжі виростив словні форми, що їх зачисляємо до високоякісних мистецьких та ще й модерних признаков поезії, вживаних письменниками-модерністами:

„Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю”. Гайдамаки 611.

„Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває;
Прокинеться, -тихесенько
В осики питає:
Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?...
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси? Хто се?... — Утоплена. 1-9.

„Утомилась завірюха,
Де-де позіхає.” Катерина 500.

„Виспіває, вимовляє,
Аж калина плаче.” Катерина 69.

„Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють”. — Н. Маркевичу 23.

„Сонце світить,
Як ворог сміється”. Тополя 82.

І врешті такий образ України в його добі, що малює занепад суспільства, зачерпнутий теж з народного джерела:

„Заснула Вкраїна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла,
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала. Чигирин 29.

Також багато в його поезії асонансів, алітерацій, що постали на народному тлі, напр..., горе боре.

„Веселеє та молодее
Колишне лишенько лихее.”
Як би зустрілись ми знову.

Отже, вже на цій підставі можемо висновувати, що Шевченкова поетична мова побудована подібно, як ритміка та фолкльор, на сплеті народности й мистецтва вищого типу.

III.

Особливості Шевченкової семантики.

1) Багатство значень у понятті „с л о в о”:

„Слово” має у Шевченка різноманітні значення: а) звичайне, б) символ, думка, ідея, надхнення, в) розрада, потіха, г) чин, порив, сила, могутність, полумінь душі, г) посередник між Богом і людиною, тобто λόγος, розум, д) українська мова, е) мова.

Зміст слова залежить часто від означень, довіклля, фрази, прикладки, обставин, об'єкту. Крім абсолютного слова, у Шевченка виступає ще: тихе, єдине, кротке, святе, живе, Боже, велике, нове, химерне, забуте, щире, добре, веселе слово; слово правди, слово істини, Господа слово, велике Христове слово, слово-сльози, слово-рай, слово - дума, слово - Боже кадило, Божа мова, слово, що „драгим єлеєм потекло”, слово, що мати співала, слово, що про Україну сліпий старець співає під тином, напр.:

„Кого ти без мови, без слова навчила, Очима,
душею, серцем розмовлять...” — Мар'яна черниця 21.

„А розумне ваше слово брехнею підбите” Гайдамаки 99.

„І про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить...” Чигирине, II.

„За єдине слово витерпіла б втрое. Гайдамаки 2025.

У двох останніх випадках поет розуміє під словом „добре слово”, що може піднести з руїни давню славу; що може оживити нещасну дівчину Оксану.

Таким бажанням наповнене „одно слово” у вірші, при-

свяченому „На вічну пам'ять Котляревському” 88: „Прилини до мене хоч на одно слово”.

Подібно єдине слово може творити чуда, переносити в самотню хату спомин про давню славу:

„Нехай усміхнеться душа на чужині,
Хоч раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку, за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти”. — На вічну пам'ять
Котляревському 30.

Туга за „єдиним словом” переслідує поета до кінця життя:

„Якби з ким сісти, хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і якнебудь, на сім світі,
А все б таки якось жилось.
Та ба! Нема з ким. Якби з ким сісти”. —
4. XI. 1860. Петербург.

Самота навіває смуток, розчарування, бо нема з ким тихо розмовляти. Слово має тут широкий круг значень. Розуміємо під ним лік на самоту та безнадійність. Слово із значенням ліку, чудотворного елею-золота, що тече із уст Святого Апостола Петра, маємо в „Неофітах”, при чому воно поставлене в довкілля старовинних слів, щоб характеризувати добу та ставлення поета до Божого слова:

„Із тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове,
Любов, і кротость, і добро,
Добро найкращеє в світі —
То братолюбіє”... 215.
Всі, всі впали до землі перед Петром... 222.

„ . . . і знову
Із уст апостола святого
Єлеєм слово потекло, —
І стихла оргія... а жриця,
Кіпріди — оргії цариця,

Поникла радостним чолом
Перед апостолом і встала,
І всі за нею повставали,
І за апостолом пішли
У катакомби” 235.

„І ти слова Його живії
В живу ю душу прийняла,
І на торжища і в чертоги
живого, істинного Бога
Ти слово правди понесла! 620...

Слово, що навіває йому надію на подружнє життя, має прикметник: химерне:

„Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним, добрим словом? ”
(„Не нарікаю я на Бога”).

Слова, персоніфіковані у вірші „Не для людей, тієї слави”, прилітають з України та приносять поетові лік на самоту:

„З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одинок у душу убогую.” Кос Арал 1848.

Поет мріє про те, щоб його слова полинули в Україну, де їх привітають. Та проте особисте щастя хіба у мрії з'являються:

„Якби зустрілися ми знову,
Чи ти б злякалася, чи ні?
Якєє тихєє ти слово,
Тоді б промовила мені?
Ніякого! І не пізнала б! Кос Арал 1848.

Він благає про “тихе слово”:

„А душу треба розважать,
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого...” (В неволі, в самоті немає.)
Кос Арал 1848.

Поетове слово, що було колись веселе, вже не вернеться!

“Мої думи, — однаково,
Не вернуться знову,
Літа мої молодії,
Веселеє слово не вернеться”. Три літа 73.
“Кому ж її покажу я,
І хто тую мову,
Привітає, угадає
Великеє слово? Гоголю, 5.

В самоті відчуває своє горе й виявляє його в святому слові:

„Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Отсі думи, і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказати святого слова”. Заросли шляхи 1849.

Але буває й так, що поет відчуває безсилля у своїх словах. Чи можуть вони розказати людям його горе?!

„Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі!
Немає слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого; ” Лічу в неволі 20...

Подібно „слова-сльози” виступають в „Гайдамаках.”
Одначе, поруч почуття безсильности, поет відчуває також могутність у слові:

“Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти! Риду, риду,
Молю, риду, риду: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,

Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божеє кадило,
Кадило істини!” Неофіти, 128.

„Тоді вже сходилa зоря
Над Віфлеємом: правди слово —
Святої правди і любови —
Зоря пресвітная зійшла,
І мир, і радість принесла
На землю людям.” Неофіти, 184.

„Слово встало —
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.” Неофіти, 198.

Також у вірші „Марку Вовчку” поет говорить про цю силу слова:

„Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало,
І виблагав.”

Для виразу надхненного стану в слові поет додає означення: Боже, Божеє, Господнє, велике слово: у “Перебенді”:

„Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули, — бо то Боже слово,
Бо серце по волі з Богом розмовля...” 55.

Слово може розбудити чин, запалити вогонь, порвати до дії:

„Ну, що б здавалося, — слова!
Слова та голос — більш нічого!
А серце б’ється, ожива,
Як їх почує. Знать од Бога

І голос той, і ті слова
Ідуть між люди.”

Слова, неначе та стихія, можуть перемогти всі перепони
та змінити людей:

„Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі.” Пророк.

Поет мріє про таку силу слова, щоб пробивати людські
серця:

„Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу —
Людське серце пробивать.” Марина.

Тоді коли російські критики „Кобзаря” глузували з
українського слова, називаючи його непридатним для літе-
ратури, Шевченко поставив його вже в „Гайдамаках” на
висоті мистецького вияву та відповів саркастично:

„Правда, мудрі!
Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.” 95. —

Свого добродія В. І. Григоровича, якому присвячує пое-
му „Гайдамаки”, Шевченко величає „ширим батьком, ду-
шею щирою, козацького роду, що

„Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець сумуючи
Співає під тином.”

Ця відповідь Шевченка найкраще характеризує ставлення поета до рідної мови. У вірші “Чигирине” він просто проголошує майбутність українському слову:

„Може верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово;
Може викую я з його
До старого плуга
Новий лешіш і чересло;
І в тяжкі упруги
Може зорю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози, —
Мої ширі сльози.

Може зйдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне...
І слово забуте,
Мое слово тихосумне,
Богобоязливе
Згадається...

Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!” Чигирине 51.

Таку саму надію на відродження він проголошує в творі, присвяченому „М. С. Щепкину”, видатному акторові, українцеві: —

„Може, вернеться надія
З тією водою
Зцілющою, й живушою, —
Дрібною сльозою;
Може, ще раз прокинуться
Мої думи — діти;
Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу! ...

2) Збірному поняттю „мова”, що часто заступає вираз “слово”, Шевченко теж приділяє багато місця в різних значеннях:

„Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.
Розмовляють, сумуючи;
Оттака їх мова:
“Було колись, минулося,
Не вернеться знова! Н. Маркевичу 23...”

Уосіблення могил і вітру спонукує поета до спомину про давнє, минуле України. У вірші „Н. Маркевичу” називає його сумною мовою.

У своїй скромності супроти Івана Котляревського поет називає елегією „На вічну пам’ять Котляревському” немудрою, та широю мовою; в іншому місці Божою мовою називає відгомін, що пішов дібровою на світанку:

„Прийми мою мову
Немудру, та щирю, прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене, хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай!”

В „Гамалії” сумну пісню-молитву козаків-невольників назвав поет „журбою-мовою”, що її Босфор передав Лиманові, а той Дніпрові на хвилях послав.”

В „Гайдамаках” зображене побачення Яреми з Оксаною у Вільшані перед повстанням. Їх слова, сповнені любовного захоплення, обняті характеристичною модерною фразою, повною глибокого змісту:

„Аж верби нагинались
Слухать таку мову!
Ото мова!... 747.

3) Поруч „слова й мови” Шевченко вживає часто „думи” не тільки в звичайному значенні, думки, але також у значенні українського фольклорного жанру та дає навіть зразок такої думи, що її сам написав на тлі історичної події в „Невольнику” — (Сліпому).

Думи-вірші починають перше видання „Кобзаря” з 1840. р. заспівом;

„Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?...
“Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?”
„Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на ті думи,”

В Орській кріпості в 1847 р. звертається ще раз з апострофою до дум та визначає їх мету:

„Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі!
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З кригизами убогими!
Тихими речами привітаю вас,
Як діток, і заплачу з вами.”

В Кос Аралі 1849 р. творить песимістичний ліричний вірш „Заросли шляхи тернами”, в якому виступають його думи. В Оренбурзі 1850 р. пише „Лічу в неволі дні і ночі”, де згадує свої думи „тихі, невеселі.” Він мріє про те, щоб вони долетіли колинебудь в Україну та впали на шире серце молодес, наче та зіплюща роса. Свою поему „Гайдамаки” назвав поет „думою правди, козацькою славою”. У вірші „Чигрине” називає свої думи проклятими, бо рвуться „душу запалити, серце розірвати”. У вірші „Гоголю” виявляє своє горе, спричинене тяжкими думками, що наслідують на його душу:

„За думою дума роєм налітає:

Одна давить серце, друга-роздирає,
А третя тихо-тихесеньхо плаче
У самому серці — може, й Бог не бачить.”

У „Невольнику” помістив поет на вступі присвяту не-
знаній особі; присвята повна песимізму:

„Думи мої молодії,
Поховані діти,
Не літають з того світа
Пустку натопити, —
Покинули сиротою...
... Все минає!...
І ти случаєм прочитаєш
Вилиту сльозами
Мою думу...”

В „Неофітах” називає свою думу скорбною.
У вірші „М. Вовчку” з 1859. р. каже:

“І думу вольною на волю
Із домовини воззову,
І думу вольною — о доле,
Пророче наш, моя ти доню,
Твоєю думу назову.”

Також у „Трьох літах” песимізм поета висловлений та-
кою фразою:

“А літа стрілою пролітають,
Забирають все добро з собою,
Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше
І співають амініь.”

4) Деякі слова в поезії Шевченка виступають в одному
тільки значенні, а навіть в одній формі. До таких належать:
батько й мати, рідше: батько й ненька — в значенні бать-
ків;

сирота, рідше: сиротина. Слово “сирота” знайшло у

Шевченка постійне місце, очевидно тому, що він сам найкраще відчував долю цього покидька суспільства.

Поет підкреслює емпатично, таку фразу в „Н. Маркевичу”:

„Тепер летиш в Україну,
Тебе виглядають;
Полетів би я з тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, одинокий,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.”

В “Гайдамаках”

„Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю.” (2012.)
“Я сирота без матері,
Без батька осталась. (2058.)
„О, Боже мій милий!
Він сирота, — хто без мене
Його привітає? (2047.)
Хто сироті убогому:
„Люблю тебе”, скаже? (2054.)

Слово „сирота” вживається також у довкіллі, що характеризує його зміст та окреслює його у відношенні до людей:

„В’яне, сохне сиротою; не кинь сиротою; бо сироту всюди люди осміють; осталися сиротами старий батько й мати «Катерина»;

„засміються злії люди малій сиротині” *там же*;

„як то тяжко блукать в світі сироті без роду” «Гайдамаки», „один сиротою мусить пропадати”, *там же*;

„Надо мною-сиротою сміється, кепкує” «Мар’яна черниця»;
Здивуються вранці люди, що в сироти хустка буде «Хустина».

Погоня за долею зображена плястично в поемі “Невольник-Сліпий” (у вступі):

„Той блукає за морями,
Світ перепливає,
Шука долі, не знаходить,
Немає, немає.”

Долі присвятив поет окремі поезії: “Доля”, де змалював її як провідника свого життя. В творі „Минають дні, минають ночі” поет благає Бога, щоб дав йому долю, коли нема доброї, то хоч злу. В поемі «Катерина» він каже: „Без долі біле личко, як квітка на полі.”

Доля виступає у таких фразах: поділити з ким долю, шукати долю, долю дати, дбати, знайти, роздобути, накликати... Часом вона заперечена: недоля, недоленька «Перебендя».

Поруч „долі” поет уживає часто інших слів у близькому значенні: лихо, лиха година, горе, журба, лишенько, злидні. Доля-талан може бути щаслива: талан-долю слали «Сова», талан-доля «Наймичка»; нема щастя, нема талану «Мар’яна черниця». Нещаслива доля названа ледащицею: „В того доля полем колоски збирає, а моя десь ледащиця за морем блукає” «Тяжко, важко».

5) Свідомість важкого лиха, що його на Україні створили умови кріпацького життя, свідомість національної втрати, що її спричинюють рідні діти на чужій роботі. на чужині, викликають мотиви спротиву в суспільно-політичних поемах, а також у інших творах:

„Сини мої на чужині, на чужій роботі” «Розрита могила», Московщина, кругом чужі люди. «До Основ’яненка»; під чужим тином; на чужому полі; на чужині...

Тут слово „чужина” виражає часто занепад національної честі. Він заступлений в „Сні” словами: московська блекота. Але „чужина” має теж звичайне значення. „Чужині” протиставлена Україна, що її поет називає раєм, світом тихим, цим боком, краєм милим, безталанною вдовою, удовою убогою, ненькою, мамою, любим краєм неповинним, старою матір’ю...

IV. Говорові прикмети Шевченкового словництва.

Шевченко вживає часто говорових слів та форм, щоб зблизити своє слово до народного примітиву й забарвити його льокальним мовним кольоритом.

Уже на початку своєї творчости вживає терміну, що тільки йому притаманний, бо, правдоподібно, взятий з наддніпрянського говору, а може, тільки з околиці Звенигородки: „Причинна” назва його поезії із 1838 р. Значення її сам поет коментує:

„Сама не зна, (бо причинна)
Що такеє робить.”

І в другому місці:

Отож тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку то їй причину
Ворожка зробила.”

2) На бенкеті в Лисянці «Гайдамаки», кобзар забавляє Гонту „з пів-упруга”. Це слово має тут значення частини дня, бо в Шевченковій говірці вживається упрут — на означення однієї третини дня оранки або праці з кіньми (за Василем Щуратом); або, як це твердить Зенон Кузеля, упруг означає одну четверту дня праці на полі з кіньми. Коли робочий день на Україні в той час тривав коло 14 годин, то упруг мав би 4 і пів години, або коротше: чотири години. Пів упруга — дві години.

3) Трагедія покритки означена говоровим (побутово-говоровим) зворотом: коса покрита, Катрусю накрили (“Катерина”) на знак, що привела дитину — байстрюка. В іншому місці вжито для назви покритки „стрига” (“Осика”).

4) Для означення завагітнення вживається тут звороту: занудило коло серця (“Катерина”).

5) Говоровими видаються нам такі слова і звороти:
„Моторити” в значенні: задумувати (“А тим часом місяць пливе, щоб оглядять або глянуть на люди, що вони мо-

торять”. «Гайдамаки»; пристрій — недуга, викликана поганим зором чи зустріччю — „Невольник-Сліпий”; бідкувати за ким-жалувати; харамаркати — бурмотати молитву, поставець черкати, поставцем кружати — пити з великого келиха по черзі, очухрати — обломити, женитися на кому замість з ким, дивуватися на що в значенні: подивляти „Причинна”, простити кого замість кому, люта гадина в значенні страшна, небезпечна людина, жінка, сам — цар у „Сні”.

6) В добі переспівів з Псалтирі і в суспільно-політичних поемах Шевченку вживає багатьох *архаїзмів* із церковно-української мови. Таким чином поет хоче досягнути особливої поваги до староукраїнських запозичень і пошану для старосвітщини: „А живі, мисліте з товариством прочитаєш” „Невольник : благослови, отамане, байдаки спускати” (супроводи щасливим словом!), юродивий (придуркуватий, недотепний, вражий (ворожий), обоюдний (з двох боків загострений), отмшеніє-відплата, помста; омофор (покров, хустка), стрімглав (стрімголов), древо (дерево), овні шкури (овечі ш.), вскую (чому?), дщер (дочка), кумир (ідол), печаль (біль), отечество (вітчизна), сохрानь, Боже (Боже, заступи!), случай (випадок, воспоем) заспіваєм...

7) В поезії Шевченка стрічаємо також позики з російської, польської, німецької та латинської мови: сквернь, багнисте місце, багно, срамотній / соромний, гвалт (крик), год (рік) доплентатись — (дійти, дістатися), плюндрувати (нищити), конклав (збір, синод єпископів) та інші.

* * *

Зміст розвідки: Шевченкове слово. (Семантична студія)

	<i>Стор.</i>
I. Вступ	103
II. Шевченкове слово як складова частина естетики	105
1. Слова з народного лексикону і мистецьких елементів	
2. Народні засоби поезії та їх спліт з поет. формами	
III. Особливості Шевченкової семантики	110
1. Багатство значень у понятті „слово”	»
2. Збірне поняття „мова” у Шевченка	117
3. Значення слова „думи” -вірші	»
4. Слова з одним значенням у „Кобзарі”	119
5. Кріпацтво й чужина створили особливе словництво.....	121
IV. Говорові прикмети Шевченкового словництва (1-5)	122
6. Архаїзми в суспільно-політичних поемах і перекладах.....	123

Рембрандтівські світлотіні в Шевченковій поезії.

1.

Шевченко мав багату уяву. В „Гайдамаках” написав про неї:

„У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця” дівчина співає —
Я не одинокий, є з ким вік дожить” (II. 57).

Свої поетичні емоції перелив у мистецькі форми та змежевав ними цілу свою творчість: уосіблення, перенесення, порівняння, фігури, народні прикладки, паралелізм, епітети, алегорії, ономатопеї — то звичайні засоби його творчого стилю.

Відчуваючи гармонію барв, асоціював її з гармонією тонів та захоплювався її чарами: „Дивлюсь, золоте сонце повисло над фіолетовим обрієм і розсипало своє смарагдове проміння по всьому необсяжному просторі. Нова краса! Нове очарування. Вражений чудесною гармонією, я мовчки спустив руки і, не дихаючи, дивився на цю велично прекрасну ораторію без звуків... 1)

Саме тоді, тобто у зрілому віці дійшов до висновку, що мистецтво сильніше впливає на душу людини, як сама природа: „Яка ж то незбагненна таємниця захована в цьому твориві людських рук, у божественному мистецтві? Творчістю зветься ця велика божественна таємниця” 2).

Коли він творив поему, його сюжет і креації лягали плямами на тло, наче малюнки: “Простий і зовсім природний учинок простої людини малювався в моїй душі як-

¹ Т. Шевченко, *Мандрівка з присмістю та не без моралі*. Стор. 222.

² Цитована праця стор. 180.

равими, променистими барвами... Що, якби, подумав я, пощастило мені цьому простому сюжетові надати форму героїчної поеми... Канва готова, zostавалось тільки дібрати тіні, та й до праці. Я вже почав був і тіні розкладати, не пускаючи з ока загального ефекту ³).

Чи дивно, що його ніжну уяву вражали великі мистці, рисівники, малярі, поети? Між ними й Рембрандт із своїми світлотінями ввійшов у його свідомість як чарівник, що виявляв ефекти із сирого матеріялу і творив красу й настрої.

Коли Брюлов захоплював сучасних мистців своїм червоним світлом, Рембрандт тягнув мистецьку уяву в казкову країну контрасту між світлом і тінню. Коли Брюлов показував своїм учням шлях до академізму, клясичної тематики та клясичної композиції, Рембрандт поривав своїм незвичайним, свіжим і жанровим стилем творби, хоч жив на двісті років скоріше перед „божественним” Карлом.

2.

Рембрандт ван Райн жив у 17. сторіччі (1609-1669) в Амстердамі. Був то славнозвісний мистець маляр і гравер; його твори були дуже різноманітні: краєвиди, побутові сцени, портрети, автопортрети, алегорії, мітологічні та релігійно-історичні образи. Хоч не мав високої мистецької освіти, був геніяльним винахідником нових мистецьких шляхів. Він умів схопити характеристичні риси рідного побуту; умів малювати типи із простолюддя, а релігійно - побутовим картинам прищеплював прикмети 17. сторіччя. Своім полотнам давав таємне освітлення, створене уявою. Із тіні й темряви добував характеристичні місця та насвітлював їх гостро. Тоді замітно виступали деталі. А вже найбільше дбайливо підходив до характеристики голови, залишаючи все інше на другому плані. В портретах і автопортретах застосував брунотно-золотавий тон, що розвивається згодом у характеристичну світлотемінь. Його краєвиди визначаються ніжністю композиції, глибиною змісту й поезією.

³ Там же, стор. 165.

3.

В Шевченковому „Художнику”⁴⁾ маємо згадку про Тарасову екскурсію під проводом Карла Брюлова в Ермітаж, що давав йому кожного разу лекції з теорії малярства і кожного разу „такі виклади закінчувались Тенієром і зокрема його „Казармою” (стор. 23). В часі таких екскурсій Шевченко пізнав теж збірку Рембрандтових шкіців, що була тут найбільша в цілій Європі. Після заслання Шевченко почав робити свої офорти з Рембрандтових творів. В Січинський згадує в своїй розвідці „Шевченко — гравер”⁵⁾, що за словами сучасників поета він скрізь вишукував твори Рембрандта, — по академічних коморах, у Петербурзькому музеї, у приватних колекціонерів. Як бачимо, Шевченко цікавився творами Рембрандта та голландської школи. Одначе не любив говорити про нього; але зате Брюлов був «кумиром» його „Художника”. Тільки декілька згадок находимо в його повістях:

„Тут годилося б змалювати вродливу Варочку в подобі Сибіли Куманської Кіпренського, або просто як молоду красуню, що при світлі читає книжку, в стилі флямандського мистця Рембрандта; та признаюся широ, таке завдання мені не по силі; до того ж я великий ворог малярів-самоуків, а в цій справі я стояв нижче всякого самоука”⁶⁾.

В іншому місці: „Ввійшов я до своєї хати і спинився біля дверей, щоб налюбуватися чисто рембрандтівською картиною... Трохим мій, поклавши руки навхрест на розкриту величезну книгу, а на руки голову, спав собі сном праведним, ледве освітлений нагорілою свічкою, а всі речі круг нього майже зникали в прозорій пітьмі. Чудове сполучення світла й тіні розливалось по всій картині. Довго стояв я на одному місці, зачарований незвичайною красою гармонії. Я боявся поворухнутись, навіть дихнути боявся. Як сте-

⁴⁾ Т. Шевченко, *Художник*, стор. 23

⁵⁾ В. Січинський, *Шевченко - гравер*.

⁶⁾ VIII. т. „Повного видання творів Т. Шевченка, *Повість Капітанша*, стор. 253.

повий міраж зникає при найлегшому подуві вітерця, так здавалось мені, зникне вся ота краса від мого подиху.”

На основі цих Шевченкових слів можемо здогадуватись, що Рембрандтові мистецькі засоби були для поета, вражливого на тонкі імпресії, ідеалом; супроти нього він почував себе надто малим і не вірив у свої сили, хоч постійно пробував у рисунку та портреті рембрандтівських засобів. Свідчать про це його реалістичні „Натурники”, портрети ⁷⁾: Закревських, княгині Кейкуатової, служниці Ускових, Каті, автопортрети, офорти: «Судня Рада», «Старости», «Казка», „Сама собі в хаті господиня”, автопортрет із свічкою, „Жінка спить”...

4.

Зрештою, маємо про це цілу літературу, особливо синтетичну розвідку Дмитра Антоновича: „Шевченко як маляр”, в якій так вирішено всякі сумніви: „Рембрандт став найближчим, справжнім, геніяльним учителем і проводирем Шевченка в мистецтві. І яке це характерне, що в Шевченка це захоплення Рембрандтом вилилося в автопортреті з запаленою свічкою в руці, цебто в рисунку, що мав передати гру світла й тіні на його обличчі — від яскраво освітлених місць коло свічки до густо затінених на тих частинах обличчя, куди світло від свічки не падає” ⁸⁾).

Дослідження Шевченкових поезій, листів, Щоденника показує шлях розвитку його психічного життя. Це був чутливий характер, обдарований ніжними змислами, що реагували на побуди безпосередньо мистецькими уявленнями. Як мистець в ділянці плястики переносив асоціативно мистецькі уявлення на поезію й послуговувався ними легко. Захопившись рембрандтівськими світлотінями в рисунку й малярстві, він асоціює їх у поезії в формі контрасту, що спричинює завжди яскраве протиставлення прикмет, дій, станів, понять:

⁷ IX. т. „Повного видання тв. Т. Шевченка, Повість — *Мандрівка*”, стор. 196.

⁸ Дм. Антонович: *Шевченко як маляр*, стор. 117.

з одного боку виступають у його поезії радощі, раювання, щастя, багатство;

з другого — смуток, горе, журба, сльози, нужда, убогство. Напр.:

Перебендя — засміється, а на сльози зверне. II, 12.

Сумно, страшно, а згадаєш, — серце усміхнеться. II, 89.

Нехай думка, як той ворон літає та криче, а серденько соловейком щебече та плаче. II, 9. Заспіває весільної, а на журбу зверне. II, 13.

Тяжко жить на світі, а хочеться жити. II, 62.

Всі танцюють, а Галайда не чує, не бачить, сидить собі кінець стола, тяжко-важко плаче, як дитина. II, 104.

Розказує про весілля — звертає на лихо. II, 82.

Контраст, уживаний залюбки в Шевченковій поезії, має на меті побільшувати враження: незбагненна душа химерного Перебенді, безталанна доля Яреми, незavidна доля поета — виростають до яркіших величин на тлі контрасту. На цьому саме тлі вражає сильніше різниця між давнім і сучасним, вриваються глибше спогади про славу минувшину України, оформлюється живіше правдива ціна її:

„Було колись, в Україні ревіли гармати, —
було колись, запорожці вмiли панувати.
Минулося, осталися могили по полі. II, 25.

От де, люди, наша слава, слава України!
Без золота, без каменю, без хитрої мови,
а голосна та правдива, як Господа слово”. II, 23.

Прирівнюючи красу української природи з поганню її суспільного життя, він уживає контрастових картин, яких суть основана на твердженню;

„У тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Панят недорослих.” III, 28.

Розмір у контрастивих зіставленнях росте шораз більше. Від коротких протиставлень — він дійшов до цілих речень, очерків, а навіть поем-мініатюр:

„Гетьмани, гетьмани! Якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.” I, 76.

Контрастиво побудовані картини в „Княжні” кінчаються таким зловіщим проклоном:

„Веселі здалека палати — бодай ви терном поросли!
Щоб люди й сліду не найшли, щоб і не знали, де й
шукати!” IV, 9.

Контрастиво побудована одна з найкращих перлин -поетій Шевченка: „За сонцем хмаронька пливе”.

Тут протиставлена краса погані. Незрівняний мистецький образ заходу сонця, що затінене хмаркою, прирівнюється до родинної картини. А після тих розкошів щасливого сімейного життя, що рівне розмові з Богом, іде важкий контраст у нічній пітьмі, що давить душу.

На контрасті основує Шевченко індивідуальну характеристику героя чи героїні.

Напр.: „Сирота Ярема — сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський,...
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівати:” II, 62.

Ярина із „Сліпого” (Невольника) після недуги раює і розпачає:

„І Ярина вийшла з хати
На світ Божий глянуть,
Ледве вийшла... усміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо, та тихо —
Ніби вчора народилась...”

А лютеє лихо
В самім серці повернулось
І світ заступило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса вранці,
Сльози полилися". III, 73.

Ганна, героїня „Наймички”,
„Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села!...

А наймичка неспуца
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;" III, 106.

Герой „Княжни” серед гулящого оточення:
Гуляє князь, гуляють гості,
Ревуть палати на помості,
А голод стогне на селі... IV, 14.

5.

Шевченко наствітлював залюбки свої картини. Блідий місяць, що поринає в хмарах, кидає упирне світло на цілу природу й освітлює її таємно, жахливо. Це у „Причинній”. Натомість „Зорі сяють, серед неба горить білолиций” (Гайдамаки”, 606) і цілу нічну картину наповняє красою, немов очаровує: „Верба слуха соловейка, дивиться в криницю.” „Свято в Чигирині” освітлене червоним місяцем:

„Із-за лісу, з-за туману,
Місяць впливає;
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.

І смерклося, а в Чигрині
Як у домовині,
Сумно, сумно.”

Червоне світло місяця викликає жакливі рефлексії. В світлі червоного вогню із печі зображена картина смерти титаря в оточенні конфедератів та жида в кутку. („Гай-дамаки” 775). В світлі вогню в Скутарі відбувається бенкет; козацькі постаті виростають у темряві, мов дива.

У „Гамалії” сонце звичайно насвітлює ніжно картини; воно рожевить, золотить, червонить різні предмети; в його світлі сяють, біліють важніші плями картин, а інші заховані, чорніють, мріють, зеленіють, синіють. І так : у „Гамалії” світло сходячого сонця падає на морські хвилі та рожевить їх. У „Причинній” — за горою ще червоніє сонце, а над водою чорніє гай, понад Дніпром синіють високі могили. У „Сні” II. цілий ряд картин у динаміці з’являється поетові як міражі: блакитні гори над Дніпром, обрив, гай, байрак вириваються із хмар, мов дива; хатки біленькі, „мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють”; Дніпро, а за Дніпром козацька церква блимає і вражає зір своїми зеленкуватими оболонками. Далі Трахтемирів розкидав свої хатки, мов п’яний старець торбинки, а на кручі високо хатина, немов сирота прийшла топиться у Дніпрі.

Сонечко спустилось низенько та озолотило гай, Дніпро, поле. В його промінні забілів ярко собор Мазепин, могила Богдана і відрізнялись на красвиді три верби на братніх могилах. Далі з’єднуються дві ріки, мов брат з сестрою.

„І все те, все те радус очі,
А серце плаче, глянуть не хоче.” 112.

Після того розриву між красою з’яв та дійсністю, ясне сонце прощається з чорною землею, на небо виходить круглий місяць, зоря, а потім місяць заходить у хмари.

Стільки картинності, стільки барв, стільки динаміки в цій поемі, поруч політичного змісту.

В поезії „М. Костомарову” — веселе сонечко ховається в веселих хмарах весняних, коли подають чай в’язням, а си-немундирні часові і чорніша чорної землі мати Костомарова

вирізняються на тлі тієї сценерії як контрасти до краси природи. В ідилії “І досі сниться” — сонце кидає останні промені крізь верби і настроює цілу картину релігійною повагою.

6.

Шевченко залюбки зрисував автопортрети. Маємо їх понад тридцять. В цій речі мав добрий зразок в Рембрандті та його школі. Обидва вони досліджували в той спосіб глибину автовиразу. То був тільки технічний засіб, а не хороблива порожнеча. В цій техніці Шевченко виявив великий талант. Її засоби переніс у ділянку лірики і дав цілу низку автопортретів, від хлоп'ячого до старішого віку. В сатирі „Якби ви знали паничі” зображує дитинство на тлі домашнього пекла; в поезії: „І золотої, і дорогої” зрисований портрет безталанного сироти; в поезії „Мені тринадцятий минало” зображений поетовий вік пробудженого почуття любови, в поезіях „Огні горять”, „Лічу в неволі” зрілий вік; в поезії „Минули літа молодії” відтворений поетовий настрій старечої години.

Все те свідчить, що гіпотеза про рембрандтівські світлотіні в Шевченковій поезії має реальні основи.

* * *

Література.

Повне видання творів Тараса Шевченка. Український Науковий Інститут. Варшава-Львів 1934-39. тт. I-IV, VI-XII, XIV-XVI.

Ф. Колесса. *Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка*. Львів 1939.

П. Зайцев. *Життя Тараса Шевченка*. Львів 1939.

Ст. Смаль Стоцький. *Т. Шевченко*. Інтерпретації. Варшава 1934.

М. Шагинян. *Шевченко*. Москва, 1941.

СТИЛІЗОВАНА МОВА МАРКА ВОВЧКА І ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

З-поміж українських письменників вибираємо Марка Вовчка і Василя Стефаника як творців стилізованої української мови двох типів. Перший тип — то народна мова етнографії, зокрема народної казки та пісні, що її джерелом являються твори усної словесности з Наддніпрянської землі. Згодом ця мова стає літературною, збагативши попередні засоби від Котляревського починаючи. Деякі її засоби не ввійшли в літературну мову, інші відпали з неї шойно згодом.

Другий тип стилізованої мови — це мова окремого західного говору, а саме надпрутського, що не пригодився в літературній мові, бо аж надто різко відставав від особливостей прийнятої її форми. Відчував це сам автор оповідань і нарисів та навіть виявив охоту переробити їх по-літературному. В Стефаникових творах здебільшого тільки персонажі вживають цієї стилізованої мови.

Оба типи з'єднали собі величезні захоплення читачів і критики. Пантелеймон Куліш, що редагував „Народні оповідання” Вовчка у першому виданні 1857. року, заявив у Вступі, у своїм „Слові од издателя”: Заслуга пана Вовчка (не зрадивши псевдоніма) в тому, що він переняв од народу його ширшу мову, як переймають пісню, і заговорив до нас так, як сам народ говорить проміж себе. Далі він пише про нового автора, як про етнографа, чи просто селянина, який живучи на селі, прислухавсь із великою увагою до розмови селян, а що вони проміж себе розказували, те він і пише їх складом і по їх смаку, добираючи найвимовніші їх слова і приговірки. В іншому місці Куліш сказав про мову Марії Марковичевої (тобто Марка Вовчка), що вона випила весь сік і запах із квіток української мови. Також Шевченко захоплювався нею та для увіковічення того враження написав у присвяту „Марку Вовчку” свою поезію „Сон” (другий), що

починається словами: „На панщині пшеницю жала.” Цей вірш найкраще відповідає цьому Шевченковому захопленню. Шевченко радив російському письменникові Іванові Тургеневу, щоб читав твори Марка Вовчка для ознайомлення з українською мовою, бо „Он один владеет нашей речью” (Він один володіє нашою мовою).

Нам не йде про визначення краси й вірності цього стилю. Ми хочемо перевірити, наскільки мова Вовчкових оповідань відповідає нормам середненаддніпряньського говору та наскільки вона формує стилізований тип літературної вартости. Отже, в Кулішовому виданні поміщено одинадцять творів, а саме: Сестра, Козачка, Чумак, Одарка, Сон, Панська воля, Вкуп, Свекруха, Знай, ляше!, Максим Грімач, Данило Гурч — названі тут повістками. І тільки про ці твори можемо говорити, як про незаймані, простонародні оповідання. Правда, Куліш дещо справив, але дуже мало; радше викреслив дещо. У правописі застосував свою „кулішівку” з йором, *e* в значенні *ε*, *i* з двома крапками з значенні *-ьo*, *-йo*, *i* в значенні *i* та *ї*; завів такі написання, як: садовітця, тсе (це), пійду, дівчям, кричать, дзигарами з *г*, жаловав, проїзжачій, міні тошо.

Поява першого тому оповідань Марка Вовчка в першому виданні це в історії української літератури подія першої рядної ваги, тріумф нашої прози, як тріумфувала поезія в „Перелицьованій Енеїді” та в „Кобзарі”. У 1859. році Марія Марковичева виїхала за кордон, де перебувала до 1867. р. в Німеччині, Франції та Італії. Тоді закінчила оповідання „Ледащиця”, „Пройдисвіт”, написала повісті: „Три доли”, „Від себе не втечеш”, „Лимерівна”, „Маруся”, оповідання „Два сини”, „Не до пари”, та інші. Як бачимо із самого списку творів, Марія Марковичева черпала свою тематику з життя українського села, яке вона зображувала реалістично, присвячуючи найбільше місця кріпацтву та бунтуючись проти гноблення людини. Врешті повернувшись до Петербургу, працювала враз із своїм кузином Дмитром Пісаревом в журналі „Отечественные Записки”, де надруковано її романи російською мовою, як „Живая душа” (автобіографія), „Записки причетника” (дяка), „Чужина” (про долю українських переселенців-оповідання), збирала матеріал

до словника і народну творчість. Врешті в Київській Старині видруковано її гумористичне оповідання „Чортова пригода“, а в Літературно-Науковому Віснику оповідання „Дяк“.

Хто такий Марко Вовчок? — питаємо.

Марко Вовчок — це приbrane прізвише Марії Олександрівни Вілінської, замужної Маркович. Довго не була відома її біографія, бо замітна скромність та маломовність її, а також нерозгаданий її псевдонім не давали уточнень у тому.

В додатку, її видавець Пантелеймон Куліш та його дружина Ганна з Білозерських завидували їй слави та розголосу, тому розпускали вісті про її свідомість, характер і владу та відмовляли їй самостійного авторства оповідань, приписуючи його спільній праці Марії та її чоловіка Опанаса. Щойно дослідження тієї проблеми на основі листів Марії та порівняння її стилю, як також споминів її сина Богдана і другого чоловіка М. Лобача-Жученка, а далі праці В. Бойка („Марко Вовчок“), Василя Доманицького („Марія Маркович — авторка „Народніх оповідань“) у Літературно-Науковому Віснику, Львів 1908, I, і його праця „Авторство Марка Вовчка“ в Записках НТШ, т. 84, Львів 1908, та Богдана Лепкого (Твори Марка Вовчка, I. 277-298, „Життепис і життеписні матеріали“ — висвітлили цю проблему та уточнили її біографію й письменницький талант.

Марія походила з української поміщицької родини, народилася в Єкатеринівці Орловської губернії, виховувалася в Харкові. Коли перебувала у своїй тітки Катерини Петрівної Мордвиної в Орлі в 1850. р., познаймилася там з Опанасом Васильовичем Марковичем, що був тут на заслання після Кирило-Методіївського процесу. Він умів очаровувати товариство своєю безпосередньою та широю владчею, мужеською красою та освітою. Нічого дивного, що його поява в часі свят Великодня 1850. р. в домі Мордвиної зробила на Марії замітне враження. Можна здогадуватися, що був він для неї також ідеалом революціонера, який терпить за свої самостійницькі ідеї, що психіка допитливої дівчини в'язала її з мартирологією України, з Шевченком, тоді вже слав-

ним на всю Росію боротьбістом та самостійником, бо тільки такі здогади виправдують відношення до українського її світогляду. Аджеж вона походила з панського роду та вчилася в приватному інституті в Харкові, виховувалася під оком своєї матері й тітки, що дали їй знання чужих мов, зокрема французької та російської, любов до музики та пісні. Маркович, мабуть став її провідником в етнографічних записуваннях, бо сам був і знавцем, і любителем цього напрямку в тодішній культурі. Народжений, мабуть, у 1822. р. в домі діда села Кулажинці, пирятинського повіту на Полтавщині, учився в Київському університеті, закінчив його із ступенем кандидата наук, брав участь в організуванні Кирило-Методіївського братства, був арештований і царським при судом засланий в Орел. З конспірації в братстві виніс політичну мовчазність, а читання св. Письма створили в ньому містицизм та глибоку релігійність, що збільшилася ще розмовами в домі Івана й Петра Кириєвських, справжніх українофілів. Маркович діяв напевно на вражливу дівчину своїми словами й політичними поглядами та усвідомив їй українське походження з батька Олександра Вілінського, родом з Чернігівщини, відставного полковника, що поборював польське листопадове повстання, а потім жив у своїм маєтку в елеській губернії і помер молодо в 38-ому році життя, залишивши четверо дітей. Також походження матері Марії з родини литовських Радивилів насувало молодому поколінню думки про політичну самостійність. Не без впливу на неї були дискусії та літературні вечори в домі тітки в Орлі, на яких бували, крім Опанаса, кузин Пісарев, критик літератури, як також етнограф і фолкльорист П. Якушкин, письменник М. Лесков і інші. Тут був осередок літературно-мистецьких сходин, на яких читано та дискутовано мистецькі й суспільні питання, співано пісні, деклямовапо вірші, як це було в моді. Можливо, що Марія винесла також з Харкова багато зацікавлення до літературно-мистецьких проблем, що їх в тому часі Харківський університет та його „Український Вісник” ширили. Тут був осередок літературно-мистецьких сходин, на яких читано та дискутовано мистецькі і суспільні питання, співано пісні, деклямовано вірші, як це було тоді в моді. Можли-

во, що Марія винесла також з Харкова багато зацікавлення до літературно-мистецьких проблем, бо в тому часі Харківський університет та його „Український Вісник” ширили великий розголос, а далі Гребінчина „Ластівка”, „Сніп” Бецького, „Збірник” Корсуна діяли на молодь. Врешті не можна поминути самого вродженого таланту Марії до літературних і фолкльорних сприймань, дар засвоювання мовних актів і працю над лексикальним багатством України. Є дані, що вона вже в 1850. р. писала якийсь твір російською мовою, присвячений Марковичеві, що читала залюбки французьких авторів, що знала всю російську тодішню літературу. Коли помер її батько, а мати одружилася вдруге з Дмитрієвим, який протратив її майно, мати була змушена післати своїх двоє дітей на виховання з дому, Марію до Орла, де вона була обов'язана виховувати тітчиних дітей, маючи до диспозиції велику бібліотеку та випозичаючи книжки з ділянки українознавства в бібліотеці Кириївського, що жив недалеко Орла в селі Слобідці. Ці обставини пособляли Марії стати письменницею.

Після одруження з Опанасом Марковичем Марія вибирається в Чернігів, де чоловік її працює коректором у „Чернігівських Губернських Відомостях” з дуже малою платнею. Він збирає народну творчість, а в тому помагає йому Марія, що вивчає її безпосередньо з уст народу. При тому виринула думка збагачувати літературну мову народними елементами, а Марія мала особливий до цього талант і пильність у записуванню слів, про що знаємо з її записників, збережених в архіві. На весні 1853. р. Марковичі переїхали в Київ, а згодом через важкі умови життя в село Куренівку, де її мовознавча та фолкльорна праця мала найкраще поле. Вважаємо, що тут вродились її безсмертні оповідання, бо мова їх визначається прикметами, характеристичними для середньої Наддніпрянини, а не Поділля, як гадав Богдан Лепкий. Згодом переїздить вони до Немирова, де Опанас працює вчителем гімназії, а Марія стає господинею гуртожитка і має змогу зайнятись вихованням свого Богдана, якому вщиплює відомості з історії Гетьманщини, любов до української культури та мови. В Немирові Марковичі жили бідно,

мешкали в селянській хаті, без відповідної обстановки. А все таки у тих порожніх стінах лунали рідні пісні, було гамірно і весело. Завелись приятелі, знайомі, читано, дискутовано. Дімок гомонів, як вулик. Коло Марії купчились усі ці милі люди, лицарі українознавства, народники. Всі вони любили Україну, всі шанували її старовину..., (лист Дмитра Вілінського), як, напр. тамошній учитель Ілля Дорошенко, свідомий українець, якого мова виявляє подібності до мови Марії; можна теж здогадуватися, що поляки й українці з Немирова ставилися до москалів, як до ворогів, що на російську культуру дивилися, вони як на камінь, який одним і другим спиняв дорогу до волі. В Немирові довершився процес українізації Марії. Нема сумніву, що „Народні оповідання” Марка Вовчка, шедевр української літератури, засяяли таким ясным світлом, як поезія в „Кобзарі” та виявили широко народну душу і були незбитим доказом, що це не видумка якогось гуртка фантастів, але дійсність, з якою треба числитися.

Кожне її оповідання — це добре обдумане і гарно написане творіння, не тільки виносене під серцем, але синтетичний продукт усіх тих засобів, якими орудує поет. Поетичний дар погляду на реальне життя — це її головна цінність.

Тематика оповідань така: 1) оповідання з життя і терпіння кріпаків виступають у таких творах: Козачка, Одарка, Горпина, Вкуп, Інститутка, Ледащиця, Два сини... 2) Оповідання з селянським побутом, з наймитами й наймичками: Сестра, Не до пари, Сон, Отець Андрій, Три долі, 3) оповідання з героями — розбійниками: Дев’ять братів і десята сестриця Галя; Кармелюк; 4) оповідання з казковими мотивами: Чортова пригода, Як Хапко солоду відрікся; 5) оповідання з історичним тлом та історичними героями: Маруся, Гайдамаки, 6) описи Парижа...

Характеристика стилістичних засобів в оповіданнях:

1) Найважливішою прикметою її оповідань і повістей є реалізм, зображення життя таким, яким воно було. В цьому засобі авторка близька до Шевченкової тематики, особливо в зображенню кріпацтва. Марко Вовчок змалювала кріпосне

право і становище народу в ньому з революційних позицій, через що в її творах відбилися такі ділянки народного життя, про які в попередній літературі майже не говорилось. Наперед це виявилось у тому, що вона не обмежується зображенням темних сторін кріпосництва, страдання народу, а показує зростання в кріпаках непримиренности, усвідомлення необхідности боротьби з гнобителями. У Квітки дворянський погляд, у Шевченка обурення на те, що пани для своєї вигоди граються з селянськими дітьми, у Вовчка почуття мерзоти на приниження людини. Пани поводяться з кріпачкою, як з пташкою погані діти; їй відмовляється права на самостійність, людяність, вважається її за річ. В „Козачці” зображене ставлення селян до кріпацтва. Вони заявляють героїні оповідання, Олесі: „Не дамо дівчини! Нехай вільна козачка не закріпощається, людям на сміх, а своєму селу на сором.” У „Викупі” старий Кохан заявляє женихові: „За панського дочки не оддам. Лучше нехай іде в черниці”. „Одкупишся, Якове, зятем будеш, а ні, воля Божа! Вона в мене славного козацького роду!” Трагізмом пройнята доля Одарки, жертви сваволі панської. „... а що вже ми, кріпаки, натерпілись од нього, то нехай Господь боронить всякого хрещеного чоловіка! Було, як стрінеш його, — біжиш, не розглядаючи, чи гора, чи низ, аби розминутись. Найбільш його боялись дівчата. Не один веселий вік дівочий він стратив. А що йому вдієш? ... Йде, було, по селу хмурий, сердитий, та й поглядає сюди, туди, як той ворон хижий... Увійшов він, та й питає: „А де твоя дочка?... Спитав він про Одарку — ми так і поприкипали — на місці, а Одарка саме в хату. Він як угледів дівчинку, аж очі йому засвітились, та й каже: „Ходи зо мною в двір, дівчино! Одарка до матусі.

Стала коло матусі і стоїть, не дише моя рибочка. „Вона іще літ не дійшла, пане, тринадцятий годок починає”, каже батько; а мати плаче. „А ну іще що зговори мені, вражий сину! То я тебе почащую!” — гримнув на його, та знову до Одарки: „Хутко, хутко, Одарко, ходім!... Загарбав він її та й повів. Наче сонце наше зайшло”.

Мистецтво Марковички дуже добре можна простудіювати на цьому оповіданні, особливо на першому розділі.

Його диспозиція така : коротка характеристика недоброго пана. В кріпацькій хаті говорять про пана. „За вовка помова, а вовк і тут.” — входить пан. „Ходи зо мною в двір, дівчино! каже він до малолітньої дівчини. Батько й мати просять, щоб лишив її. — „Ходи!””. Яюсь у хаті обезлюдніло, опустіло... Тут усе відбувається так скоро, ніби грім з ясного неба б’є. Люди балакають коротко, рішуче, деталі не спиняють акції, все менше важне опущене, відкинене набік, перед нами проймаючий грозою трагічний мент. Цю сцену малювала велика малярка.

Також „Два сини” має незрівняні мистецькі цінності. Це архитвір, один з тих, якими дійсно може повеличатися українська література. Стара мати оповідає про своїх двох синів, побраних у молодечому віці в москалі. Це тиха, страшна драма, трагедія материнського серця, що глибоко зворушує читача, бо розказана без патосу, без крику, без нарікань на світ і на долю, з резигнацією, від якої мороз іде по спині. „Два сини” — це її найвище слово!

А „Інститутка”, що так само, як „Два сини”, написана пізніше та надрукована щойно в „Основи” в 1862. р., дає нам широкий образ непримиренних відносин між панамі й кріпаками. По один бік — безправ’я, злидні, нестерпні муки, по другий — розкіш, безжурне дозвілля, дика сваволя. По один бік Устина, Назар, Прокіп, бабуся кріпачка, дворові люди, панські селяни, уярмлений народ, по другий — пані, пан, панночка; сусідні пани, ціла згряя паразитів, що жили на рахунок народу, цинічно зневажаючи все найдорожче для нього. Слова Устини: „Любо на волі дихнути” — виражають прагнення вирватись з-під влади та зажити вільно. Устина та її подруги зазнають нелюдських знущань від пані, що така люта, „аж їй у роті черно”. Над ними нещадно глумиться інститутка, „в якої руки холодні, як гадюки”. Вони зносять наругу від пана ліберала, який не б’є, не лає, та нічим не дбає. Мрія про звільнення зоріє у Назара непокірного : тепер я вільний хоч на пів року, з собаками не піймають, — говорить він, — утікаючи від панів, які змарнували його молодість, убили дитину і призвели до самогубства дружину Катрю. Прокоп вибухає гнівом та захищаючи бабуся і

Устину, кидається на паню та хапає її за руки, а панові грозить: „Не підходьте.” Його пан-ліберал віддає у салдати, а Устина стає наймичкою.

II. Розповідна форма цих Народних оповідань відповідає тодішній манері українських і російських письменників. Одне у Марії Марковичевої стиль розповіді нагадує зовсім бабусині казки дітям, без штучних, надприродних вступів, прості, примітивні, невибагливі. Ось вступ до „Сестри”: Мати вмерла — я ще малесенькою була, добре й не запам'ятаю. Тільки мені наче сниться, що хитав мене хтось у колиці і співав надо мною тихесенько. Як поховали паніматку, батько не хотів удруге ожентись. „Не буде вже над мою першу милу”, було каже. „Коли Господь її прийняв, нехай уже діточки господарюють!”

Скільки тут ліризму, що хлопська душа виливає у простих формах! Згадка про батька асоційована з його власними оригінальними словами, як це звичайно буває в казці. Авторка заставляє героїню розказувати.

„Інститутка” починається так: „Люди дивуються, що я весела: надійсь, горя, біди не знала. А я зроду така вдалася. Уродись, кажуть, та й вдайся... Було мене б'ють, бодай не згадувать, не здержу серця, заплачу; а роздумаюсь трохи — і сміюся. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче, — то так і моє лишенько. Як би мені за кожною бідою плакати, доси і очі виплакала б. Батька - матері не зазнаю: сиротою зросла я, при чужині, у людях. Хоч не було діла важкого, — так забували про мене, чи я не голодна, не холодна, чи жива я... На десятиліттях взяли мене, у двір”.

В оповіданні „Від себе не втечеш” героїня починає розказувати: Був у нашому селі чоловік — Чорнокрил (Павло) звали, а в його жінка Ганна. Обоє вони сироти, побралися і жили собі двойко.

III) Ці оповідання визначаються стилістичною красою: дають їй добірні слова і словосполуки, притаманні наддніпрянському говорові:

а) прислівники; в оповіданні „Сестра”: багацько гордувала (дуже); потроху, став потроху розживатися; в „Інститутці”: велико, тішилась в. тими гостями; невгодно (невідповідно, немило, неприємно);

б) відокремлення; надісь, надійсь (мабуть, десь певно), в „Сестрі”: н. горя-біди не знала; ти знай, сердишся; було (давно): розволочиться, було каже; докучає, було, та робота; бачця (скорочене: бачиться), бачця, людей туманити — це приклади з „Інститутки”. Також у Шевченка маємо подібні приклади, напр. світ, бачця, широкий, та нема де прихилитись в світі самотнім. (Б. Грінченко, Словарь української мови). Інші приклади з „Інститутки”: давай (ну, гей): давай мене ляяти; помись (немов), п. співає, п. кукурякає півень. В оповіданні „Три долі”: славили (розголошували): славили, що сам кохав. І то, славили, усі будуть...

в) подвоєні прикладки та подвоєні синоніми: в „Сестрі”; горя-біди не знали; живеш-горюєш. Маки цвітуть — процвітають. Вони збільшують плястику оповідання;

г) порівняння в „Сестрі”: в хаті, як у віночку, дитинка в їх була, дівчинка, як ясочка (блискітка, світлячок), свіжа й повна, як гурочок, огірок — Уже ж я годила, як малій дитині... Обсіли мене, як дрібні пташенята... Та вони без тебе посиротіли б, як без рідної матері; пташка сама собі шебече, наче моя душа бідолашна... Дем'янівка та в долині, мов у зеленому гніздечку лежить; тільки вечірній промінь соняшний, наче червоним золотом його обливає. Така вже соромляжа, мов засватана. Річка тече, як щире золото між (зеленими) берегами. Сей світ, як маків цвіт. Здається, що кожний куточок веселенько мені всміхається, і я наче помолодшала. Молодиця, як калина, як яблучко, як дівочка, як паняночка. Будемо на неї дивитись, як на мальовану. Начепляє на себе всього, як на кілок у коморі;

г) стосування паратакси: в „Сестрі”: Дав Бог весну, віє теплом, із стріх вода капле, сонечко веселенько світить, тане сніг, задзюрчали по вулиці струмочки, садки зазеленіли... Мати вмерла, я ще малесенькою була, добре й не запам'ятаю.

Погуляла дівчиною років зо три; сватають мене. (Зміна часу — для стилістичної різноманітності). Коли тут лихо мені тяжке — рознедужався Павло мій. Кидалась я й до знахорів, і до лікарів, ніхто нічого не врадив! Смерти, кажуть, не одперти, помер Павло, Не поплакала я ще й пів року за своїм Павлом, а тут і батька ми поховали.

д) В „Народних оповіданнях” авторка постійно захоплює читача своїми плястичними образами, напр. в „Сестрі”
Іду — іду і не оглядаюсь. От і велика могила, що геть за околицею зеленіє. Зійшла на могилу та й глянула отоді на своє село; а сонечко саме сходить. Село як на долоні, так мені в очах і замиготіли білі хати, колодязне цямриння, розквітлі садки й городи. Побачила й батьківське подвір’я, і ту вербу кучеряву, гіллясту, що малою ще дівчинкою під нею йгралась. Стою і з місця не зворухнуся, — задивилась. Що мені там кожна стежечка, кожний кущик знайомісінькі; дивлюсь туди і дитство й дівування своє розкішне, і замужжя щасливе, і вдівство гірке — все мов на писаному вичитую. Куди мені йти? Нікого й нічого не знаю, і сум, і неспокій мене обіймає. Чула колись іще од батька — покійничка, що в Дем’янівні живуть якісь родичі наші: матусина небога була оддана туди за коваля Ляща. „Піду собі до їх, — думаю, — все мені буде охітніше служити, де мій рід ведеться.”

Округи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься, оддалеки гайок синіє, пісочаний шлях угору закручується, як золота нитка; день Бог дав жаркий, вітерець не дмухне — тихо, тільки якась пташка сама собі щечече, наче моя душа бідолашна, та гудуть бджоли понад пахучою гречкою. Коли дивлюсь — ідуть якісь люди гурбою...

Також в „Одарці” плястичний образ очаровує читача: Дивлюсь я, — тане, тане моя Одарка, як воскова свічка. Сидить, було, цілісінький день і словечка не промовить. Чого вже пані не робить, як не глумиться, мовчить, тільки часом очиці на неї зведе. А паненята, як ті п’явочки, вчеплються: — А ти дурна! А твій рід увесь дурний! Ану йди танцювати! Штовхають її, дряпають, щипають. Вона тільки подивиться,

моя голубонька. Пані аж розгнівається та каже: — Се якась кам'яна дівчина!

е) Особливо багаті вони на пестливі, ніжні слова: хлопчиком після батька остався „Чумак”, частенько, тихесенько, хутенько, моя рибочка, грибочок жовтенький...

У повісті „Маруся” такі пестливі слова й словосполуки: садочок коло білої хатини, стежечки; знімалися до неба гори то завітчані деревами, м'якенькою травицею, то каменясті й оголені... Боже, як красно бувало літнього ранку, коли сходило сонце, лука виблискувала росяними краплями... Тихий, рожевий вечір... чашечки нічних квіток у долині, м'яко освічені місячним промінням, — зорі горять у глибинах ріки і дзюрчать у тихих струмочках,... і ясний огник у хатині, що потонула посеред розквітлого саду! Одна лише манісінька гостя, з білявою голівкою, з величезними блискучими очима та з червоними губками пильно провадила своє діло: від пильности та клопоту вона навіть висунула гостренький язичок і схиливши набік голівку, в'язала якісь снопики з трави. Уже манісінька гостя, випустивши з рученят снопики, сама лежала снопиком біля ніг материних, обнята міцним сном, запнута вся довгими пасмами ясних кучерів. Усе навкруги було таке пахуче, та свіже, та цвітує! Усе таке любе і близьке сердцю! Уся повня любови і смутку, вона нахилилась і палко почала цілувати траву, квіти, нахилене гілля, звертаючи туди й сюди очі свої, виказуючи всією істотою своєю і вагання, і широсердечну прихильність до чогось, не зовсім ще ясно зрозумілого, але такого, що вже поглинуло всю її душу. Легенький шелест між деревами пройняв її морозом і кинув у жар. Вона припала до землі, і вся її біла постать потонула в розквітлому білому гіллі... перед нею виросла здоровенна постать січовика між двома високими черешнями. Марусине серце радісно затремтіло і слідом за цим журно та жажливо затріпотало. — Як же це можна, дівчино-порадонько? — У степу стоїть батьків віз із сіном — промовила Маруся, — воли пасуться теж у степу... Я все знаю, де й що... Запряжемо воли... Лягайте в сіні... Я повезу до Книшевого хутора... Там річка... За річкою вже чигиринська сила!

Я знаю казку, як дівчина від розбійників утекла. Жив собі, був собі козак і віддав свою дочку заміж і молодий відвіз її до себе в господу. (Вночі вона утекла від розбійника та спаслась при допомозі козака, що віз сіно).

Маруся була невеличка, а здавалася ще дрібнішою, ще хрусткішою і ще безпомічнішою. Погляд його (москаля) впився в неї ще нелепніше і став ще допитливіший та пронизуватіший... стало ще моторошніше... І їде собі байдужісінько, ні пороху, ні кулі не боїться.

Тут оригінальне ступенювання у пестливих прикметниках.

є) В оповіданні авторка усуває із своїх оповідань свою особу та пише їх від імени оповідача, або наводить слова й думки розмовників в першій особі. При тому авторка використовує фолкльорну стилістику, народну ритміку та образність:

„І навернулась йому на думку Олена, що хороша була, як зоря ясна, а покірна, а тиха, як голубка сива” (Чари). „А дівчина виходилась у неї хороша, як маківочка повненька, свіжа, як ягода лугова, а веселенька, мов та пташка співока. (Данило Гурч) „Я все за Мотрю ховалась. Коли вийшов чумак, хороший, прехороший, чорнявий, очі, як у орляти, — вийшов проти мене, взявся під боки та й каже: „Дівоньки — голубоньки! Яка ж то поміж вами дівчина, як зоря ясна сяє? Якби плавала вона в синьому морі рибкою, я б її шовковим неводом поняв; коли б літала пташкою, був би золотим просом принадив; а тепер мушу питати: якого це батька дочка?” (Сон).

ж) Бувають часом такі стилістичні особливості, що можна б їх прирівняти до засобів народних дум: отож Олеся-козачка, що вийшла заміж за кріпака Івана Золотаренка з оповідання „Козачка”, так промовляє до козаків, що обсіли кружалом її хату: — Панове молодці! — каже — змалечку зазнаю, що ви були у всякому ділі звичайні й обачні; не сподівалась я од вас, козаків, таку собі наругу мати! Що ви мене, як вороги, стережете, в неславу сироту вводите! Коли би з рівним змагались, а то з безпомошним дівчам!... Не

заживете собі на сьому слави, панове! — Не сподівались і ми, Олександро, — озвався один, щоб старого Хоми дочка та з кріпаком поійнялася (побралася). — Коли наші парубки тобі не до любові, було сказати, — почав другий козак, гарний, як іскра, ми б тобі знайшли самі; усю Україну виїздили б, та знайшли б!...

з) В Народних оповіданнях багато оригінальних слів і словосполук з наддніпрянського говору, напр.: берег, в березі (над річкою); вгав, не було вгаву (угаву), Грінченко наводить це слово з поеми Макаровського: „Гарасько”... багатша од усіх, верхоумка, -и (неповажна жінка), вітролетка, -и (пуста жінка), її вишивані рукава; своєумка, -и (гордівниця), навадниця, -і (напасниця), гульба, -и) гулянка, забава), г. точилась до самого світу; візник, -а та: візника, -и (фірман, фурман), зарумати (заплакати), кращих за його нема; об мені й не думаєш; не відступа, домовля йому, докоряє йому, почне наругу на його зводити; налазють *замість* налазять, сварються *замість* сваряться, об Різдві, к осені, ходімо з мною, кричать, блищать, змічаєш, ізглянулись, іскаже, невідомість, непевність, ласкавая, щасная доля, мати ввели мене, любують на них (люблять дивитись на них), межі білих хаток, якого тут людей, назирцем, (слідом), притьмом (зараз, дуже хутко, насильно), недоторклива стала, в очах смуток, охмурилась, на вхідчинах (на посвяченню хати), лучче, дійсне, спізнались, поплаче, попосміється, туряє (посилає), зочити (побачити), точок Подольський (базар на переношені речі), удвозі (удвох, двійко), вслужити догодне (послужити відповідно), персник, -а (перстень), бити порвались (кинулись до бійки) від *точок* до кінця — словосполуки із оповідання „Сестра”; сувора, -и (повага, напіннення), шпирувати (мучити) „Козачка”; молодого глядяться (виглядає) „Одарка”, у пізні лягови (у пізню ніч) „Два сини”...

Використана література.

- 1) Богдан Лепкий, *Твори Марка Вовчка I*. — Життєпис і життєписні матеріали. 185.
- 2) В. Бойко, *Марко Вовчок*.
- 3) В. Доманицький, *Марія Маркович — авторка Народних оповідань*. Львів 1908. ЛНВ.
- 4) В. Доманицький, *Авторство Марка Вовчка*. ЗНТШ 84. Львів 1908.
- 5) Д. В. Чалий, *Становлення реалізму в українській літературі*. Українська проза 50-60 років. 296-421.
- 6) Олекса Зосенко, *Марко Вовчок* (Критико-біографічний нарис) як вступ до Вибраних творів. Шкільна Бібліотека. К. 1956. 33 сторінки.
- 7) Олекса Зосенко, „*Народні оповідання*” *Марка Вовчка* — Вступ до вибору. К. 1958.
- 8) О. Глобенко, *Доба реалізму*. Від романтизму до реалізму. Е. У. 761-768.

Скорочення назв.

Надпрутський говір.

Б	Балинці
Бе	Березів
БеН	Березів Нижній
Бі-О	Білі Ослави
Б-Хл	Боршів к. Хлібичина
Бук.	Буковина (взагалі)
Бу	Бучачки к. Балинець
Ваш	Вашківці
Ви	Видинів
Гв.	Гвоздець
Д	Делятин
Дж	Джурів к. Рознова
За- П	Залуче над Прутом
Іл	Ілинці
Ісп	Іспас к. Коломиї
Ку	Кулачківці
К-С	Кути Старі, С-К
Ми	Мишин к. Коломиї
Мик	Микитинці
Нов	Бук, Новоселиця на Бук.
Нов	Новоселиця к. Рознова
Па	Пасічна
Пи	Пилипи
Роз	Рознів
Ро	Росохач
Те	Текуча
Тов.	Товмачик
Трі	Трійця
Тро	Тростянець
Т	Туглуків
Хл	Хлібичин Пільний
Чо	Чортовешь

Скорочені назви творів у наведених місцях.

Бас.	Басараби
Мар.	Марія
В. З.	Вона-Земля
С.	Сини
К. Хр.	Камінний Хрест
Кл. Л.	Кленові листки
Зло	Злодій
Ози	Озимина

*) Зірка для означення стародавньої форми

НАДПРУТСЬКИЙ ГОВІР СТЕФАНИКОВИХ ПЕРСОНАЖІВ

Матеріали для словника.

I.

Василь Стефаник — це покутський письменник. Персонажі його нарисів — покутяни з його рідних сторін. Вони вживають у своїй мові “покутсько — буковинського” говору, що зосереджений в басейні Прута, в північній його течві від Делятина до Чернівців. Тому називаємо його надпрутським. У цій подовжній смузі, обмеженій підгір'ям з півдня і кривиною між Надвірною, Чортівцем, Росохачем, Топорівцями, Заставною з півночі, визначаються два гнізда, а саме: західне в околиці Делятина — Коломиї, східне в околиці Снятина — Чернівців.

Надпрутські ізоглоси виводяться здебільша з гуцульської основи і творять перехід до наддністрянського. Все ж таки їх сукупність виявляє певну говоріву одиницю, що характеризує надпрутський говір.

Особливості східньонадпрутського говору такі:

в ділянці фонетики:

а) **-йа, -йе, -і:** йек, йік, ік, к: йермарок, йерий, йегні Ви, Іл, Тро, С-К, Кар; бойевси, пойес Тро, Де, купії, йігньє, йігні Ви, йійец Б, Ку, Бук.

Деякі слова зберігаються з давнім, **йя:** яблуко, ясла, яма Ви...;

б) диспалаталізоване **с** в займеннику **ся** дало поштовх до виникнення **си, сьє**, яке зовсім опанувало східньонадпрутську говоріву групу: займила **си**, йему **си** упала пайка Б-Хл., трохи **си** мінит Трі, не хоче **си** копати, Б жито **си** вродило Т, бо **си** хата завалит Нов, у вас **си(е)** просит Бук;

в) диспаляталізовані **ц, дз** виступають тут ярко 1) перед закінченням називного відмінка однини жіночого роду: молодица, ворожица, пшеница, кьєрница, помічница, розлучница Іл, Т, В, Нов, Бук, бриндза Нов, 2) перед закінченням родового однини в чоловічому й жіночому роді та інших відмінках таких іменників: серца, сонца, шевца, сороківца, вітца, отца, хлопца, палца; а далі: серцу, молодицам... Бук, 3) в словах: данец, данцувати, цулувати Бук;

г) **шь, шшь** на місці літературного **щч**: шье, шы Т, Тр, Хл, шьо, шьур, шьупак, горьшы (літ. шур, шупак, горщик, горщатко), Ви, Іл; шье, прошьшьати си, дожшьик, шьєбєтати Бук. Це явище обминає деякі тут місцевини, напр. Борщів коло Хлібичина, Бучачки;

г) гунт;

д) регресивна асиміляція у м'якості дала тут такі комбінації приголосних: -тькь, *тьк, дали -ньть, -нькь, *ньк, дали -ньть: батьтьо (батько), братьтьо) братко), Роз, Т, Нов, Дж; за батьтьу, доньтьа, неньтьо, Іл, Т, рученьтьами Трі, тоненьты, молоденьтьа, козаченьтьу Т, у Фетьтьа, на Фетьтьовім, з баньтьами Нов, скриньтьа Ви;

е) обниження і до и в деяких словах: дира, дирка Бук;

є) обниження е, и до а в спорадичних випадках: тра, траба Ви, шчапи Іл, щчазла, вчара, учара Бук, мандабурка Б;

ж) р з л, ль, л: бірше, бирше Нов, Дж, С-К, Роз, Іл, Бе Ісп, БеН;

з) -ж- в дієсловах: вижу, Ви, Іл, Бук, сижу Т, сажу Б;

2) в ділянці морфології:

а) архаїчна частка **бих**, що надає значення умовного способу дієслів: шьо, шьє¹бих не в службі, тей бих заробили Дж, бих мав, бих дала Нов. була бих не сидыла, абих дала до школи Іл, абих так опровадили Бук, світила бих, доки бих не згасла, шо бих го кохала, чей бих найшла, співала бих, кобих знала Бук;

б) форми й особи однини ч. тепер. з -сь на місці шь;

-ть—ч, утворені по аналогії: не носью Т, не пустью тья, зьетьу, перелетьу Бук; також зносьює Дж;

в) форми і особи однини ч. тепер.: сижу, вижу Іл, сажу, поражу тья Бук;

г) частка -сми: пішоу сми Роз, Іл, пас сми Ви, ніколи сме" тобі прауду не казала, лиш сме" тобі раз сказала Бук;

г) форми 3. особи однини ч. тепер.: робе", ци світе", служе", клоне", ломе", " , ходе", косе", на воду се хиле", носе" Бук;

д) стягнені форми дієслова маю: не маш давати Бук;

е) прийменник з-за в значенні через: нема з-за чього Т;

є) частка: ады, ади: ади я собі заробйу Б-Хл, ади я тепер Т, ады я майу Іл.

3) в ділянці синтакси:

а) замітні обставини часу: різдвйеними сьвйети набуваємо си Т;

б) особливі обставини місця: селами не не"сут Тр;

в) в ділянці словництва:

гьегьі-неньі, дьеды-неньі в значенні батьків Б, Ку, Т, Роз, Дж, оте"ц-мати, неньо-мама Бук;

батьтьо й matka в значенні весільних батьків Роз, Т; батьки и матки Бук у значенні — свах і сватів, хресних батьків куми Б в значенні свідків при шлюбі;

фійін За-П, фін Бук у значенні свояка;

рід, родина, родинка, рідна родинка, родичі, родителі Бук, Т;

вуйко, вуйна, бадьіка, бадьічка в зворотах і зверненнях до старших людей Бук, Т лє"гінь, лєдінь К-С, За-П; лєдінь Бук;

колешньє в значенні: возівня, стодола Рос, Б,Т, Б-Хл, Де маржина Де, ЗаП, Пи, Нов, худобочка Бук

поунечка Т, Бук. в значенні: келішок горілки в дарі на весіллі

лента Ку, Хл.

дивун (коровай); через нього дивляться по вінчанні Іл, Роз;

покривало, завивало Т, Бук. (весільний обряд);

набувати си (бути в гостях) Т, Ро Б, Бук;

гірдан Ви, Де, Бук. Ро

барабульі Б, Дж, Ку, Нов, мандабурка Б

дзер в значенні: сирватка, Нов, Рос;

книш Ви, Бук

кісльек Ви

мандрики (пироги з кукурудзяної муки і сира) Бук

малай Ку, Ви, малай Бук

фасульі Б, Ви

пупеза (колачик) Б

шопені (фасолі) Б, Ми

сутки Ви, Ро, Русів, Бук.

Поруч цих ізоглос виступають тут спільно-надпрутські:

1) в ділянці фонетики:

а) підвищення -а, -йа до -е, -йе, йи, -и, -йі, -і в різних положеннях: висілье, тьемуу, стойет, роблье, порьидок, царьи, чьес, чьісу, в спідницьіх, тринацьіть, жьіртуїе, зовиць, курьіта, мньа, ньа, мі, ньі, тьє, тьі, сьє, сьі, як ньі заручіу.

б) диспаляталізоване с у визвуці: дес, хтос, шос, коліс, увес, цес, йакас, йакос, кудіс, чомус, у дієслівних закінченнях: була-с, не обзівалас си, чула-с, йілі-смо, ходили-сте; в наростках: -ск- (-зк, -к): блиско, ниский, полский, сьілский; в назвуці: суди, суда; у відміні: цес, цесе, несу;

в) диспаляталізовані ц, дз у прикметникових суфіксах: -цк-, дзк- (кінцький, льудзький), в іменниковому наростку -ец: хлопец, в знахідному жіночого роду: молодицу, копицу, в родовому множини: молодиц, копиц;

г) паляталізовані шиплячі: чьому, дошьцьік, чьетвер, вчіу си, чьорьні, шьо, плачь, дождьж, жьіти;

г) паляталізація звука *рь* у визвуці: писарь, грабарь, ві-
учьир, кошыра, церькова, прьидьіуне, штирьома, варьаниці,
грьади;

д) спорадичні середні *л* та його відміна *л*: хлопец, мо-
локо, полонина, далше, прала, ходила, гуцули, дилеко... Ізо-
фона *л* тут непослідовна. Вона обминає деякі місцевини в
своім обширі. Натомість на Буковині вона загальна;

е) альвеолярне *л* перед *н, ш, к, т*: кілко, силно;

е) виміна *ть* на *кь*; *дь* на *гь* перед *і, е, и, и:* кьісто, пор-
кьіницьі, гьідо;

ж) залишки дзвінких визвуків та перед глухими: дожь,
тиж, зріб, лаз, звідтьіу, заньзіг(к)а, складка;

подзвінчене *к*: гуртке^н; африката замість *з*: дзеленнй,
мадзурка;

з) сплутування *й* та *ль*: байувати си, файа, всьійако,
сплутування *й* та *жь*: дуйші;

и) *ир, р^і, ер, ір, ри, ро, ли, ло*: ирстина, рстини, рішьчы-
нье, кьірниці, дриво, яблика, блиха;

і) *и* в назвуці збережене: ид, ис, ик; инший, Иван; *и* в
середозвуці: дилеко;

ї) *о* до *а*: начувати, калачьі...

2) В ділянці морфології:

а) розрізнювання твердих і м'яких основ іменника: обо-
рогом, мньесом, але: конем, ольійем, клочьем, Николайем,
ид мостови, д коневи, д мерцеви, товаришеви, короноу,
веретоу, але: пшеницеу, долеу, дьіучино, нене;

б) *и* в закінченнях іменника: на земли, ид студни, с печи,
в кінци, на кони, на поли, в коши;

в) збережені форми двоїни: дві хатьі, дві копици, чег-
рьема;

г) тільки тверді основи прикметника: синий, жовтий;

г) частка „май” для ступенювання прикметника: май
бистрий, май лыпшиий;

д) закінчення дієслів у 3. ос. множини ч. теперішнього: -ет, -йет, -йе, -а, -и, -і, місьет, спльет, садье, не хотье, купїї, носї е;

е) -йем, -йес, -смо, -сте, -м, -с, -сь, -сьмо, -сьте, -им, -ись, -си, -сме, -сте^ч як рухомі закінчення дієслівні минулого часу: була-м, була-с, були-смо, ходили-сте... видїли-м;

є) майбутній час утворюється з допомогою: буду, будеш, буде, будемо, будете, будут або меш, ме, мемо, мете, мут: буду видїти, будеш видїти, або меш видїти...

ж) у відміні займенників розрізнювання між формами: тоу, цеу; того, йего, до него, сего, тому, йему, д нему...;

з) вживання займенників: сей, цей, сес, цес, той, тот, сье, цье, сесье, сесьа, цесьа, цесьї, тотї, тоти, ти, се, це, сесе, цесе, сесей, (у паралельних формах);

и) числівник *три* має форми: трох, тром, трома, і трьох, трьом, трьома; штири, штирох, штирьох, штирма й штирьома; двоє, трое, четверо, пїтеро вживається тут тільки для пар з жінок і чоловіків, або дітей, дітей і тварин; зпоміж інших числівників замітні тут : девїдїсьеть, двїста, триста, тїсьїч; сорок, сто це відмінні; замість двїсті, триста — вживають тут також: двї сотки, три сотки... двацьїть соток: знанї теж такі числівники: двацьїть без йїдного, без двох;

ї) між прийменниками замітні: о, об, напр. о цїм си розходить, о пізні осени, об мур; „про” в значенні „на”, „через”; про сьвето, сьвїето; ид, д, ід; д нему, т хатї, ид ме^чнї, ид вуставкам, без, биз у значенні через, напр.: без вікно;

й) між сполучниками часто вживанї: тей, и, жи, шоо, шьо, чо, чьо, ци, цї, йек, аби, жиби, коби, хоть, гї (нїби, як);

к) як частки підсилення наказу служать тут: -ко, ходико, дайко, ади, ады, адыт;

3) в ділянці синтакси:

а) переважає сурядність речень,

б) дуже поширені безсполучникові речення,

в) улюблені еліптичні фрази,

г) улюблені вставні слова: кае⁵, рахує си, а-дъї, не-знау, значит;

г) замітна складня деяких відмінків: піти води, говорити за кого,

д) замітні обставини часу: різдвйеними сьвйети; місця: селами, тобто по селлах;

4) в ділянці лексики:

Крім тих, що ми їх вичислили між назвами східнонадпрутського говору, треба ще тут навести такі назви із загалу: стариньє наші, старшина, нанашко, нанашка — в зверненні до старших; до рівного віком, або старшого: кум, кума, назва швагра: дьїдо, зьеть, швагьєр: дьїдо може означати: 1) назву діда, 2) дядька, 3) швагра; назва не^ч вістка може означати 1) синову, 2) братову.

Уживані тут такі назви: зовицьї^ч, свїсьть, тесьть, теща, свекор, све^чкруха, свекра, дьївер, (чоловічий брат), первий брат, брат у першім, брат у другім, чельєдь (жіноцтво, слуги) газда, газдиньє, господар, господиньє, газди, хлопец, легїнь, парубок, бахур, дївка, дьїучьє, дьїучїна; чоловік і баба, жона, жїнка; назви одягу: байбарак, басми, байурка, дзюбенка, дуди, петак, лудина; барабульї, рїпа, (картопля), буц (сир), дзер, їжа;

назви виробничї: возєт, бо^чтуки, цапїна (гралї), вкошує ручку (покїс), їдут на жнива, сїно кладут у стїг, прьєдут, бїльєт верети...

» Василь Стефаник уживав цього говору для окресленої мети. Він стилїзував мову своїх персонажів. Про це пише у листї з Русова до редактора його творів 3. XI. 1925 року. „Дякую вам за Вашу вмїлу роботу, яка мене разом із „покутським діялектом зблизила до читачів Великої України” 320 стор. Творів. В іншому місці вияснює, звідкїля взьєвсьє у нього цей жанр. В „Автобіографїї” того самого видання пише:

II.

Вчився в сільській школі в Русові, виділовій в Снятині (8 км від Русова), в коломийській польській гімназії до 1891. року, а тільки два останні роки середньої школи прожив у Дрогобичі, де 1892. відбув іспит зрілости та записався на медицину в Кракові. Там жив близько з Вацлавом і Софією Морачевськими, Богданом Лепким, Станіславом Пшибишевським, Владиславом Орканом та сходився в редакції „*Życia*” з велетнями тодішньої польської літератури: Виспянським, Каспровичем, Тетмасрами, „від яких засвоїв зворот до селянської тематики та мови”. З Кракова по невдалій медицині вернувся я до Русова й проживаю тут дотепер (лютий 1926 р.). Від 1904 р. коли то я оженився з донькою мого приятеля о. Кирила Гаморака, мешкав я в мого тестя в Стецеві аж до 1910 (22 стор.).

Так отже, трохи не ціле життя Стефаник прожив на території надпрутського говору. Русів, Снятин, Коломия, Стецева — то місцевини, де формувалась його мова. Він не покидав того так званого «Покуття» в хвилинах творчого піднесення. Не відорвали його від середовища ані Дрогобич, де провів два роки, ані Краків, де вчився п'ять років, де роздумував над креацією рідних покутських селян, ані Відень, в якому проживав від часу до часу як посол до австрійського парламенту (1908-1918). З другого боку діяли теж на його мову лектура і дружнє життя з кращими тодішніми письменниками. В їх гуртку він зрозумів художню цінність стилізованої мови і тому став її вживати в діалогах своїх персонажів. У цій простій, еліптичній побудові, в цих говорючих морфемах і лексемах дав вираз простого, буденного життя, наче на камені вирізьбив. У цих реалістичних висловах оригінальні надпрутські особливості словника, складні, морфології. У фонетиці автор зберіг тільки найважливіші говоріві прикмети.

В нарисах Стефаника виступає теж літературна мова. Обидві поставлені поруч себе як художні і соціальні засоби виразу, діють одна на одну, проявляють себе в русі, відзер-

калюють виробничі умови об'єктів тематики. Літературна мова в творах Стефаніка — то засіб до інтерпретації думок і почуттів середовища. Мова персонажів — то безпосередній вияв їх життя. Літературна мова автора не вільна від особливостей мови; це проявляється в лексиці, хоч менше в інших ділянках мови.

Досліджуючи обидва жанри, ми використали „Твори” Василя Стефаніка, оригінальні його рукописи, збережені в бібліотеці Філіялу АН УРСР у Львові, давнього Товариства ім. Шевченка та деякі його листи.

III.

Говорові особливості творів Василя Стефаніка.

1) В ділянці фонетики. Автор уживає в мові персонажів:

а) підвищення -я до -є, -и, -і, -ї. В творах і рукописах це зазначено окремими засобами: тельитко, стор. 20, прьиду 23, тежкої 170, тьижко 52, подькую 25, декую 170, дек 137, легай 130, легайте 135, ти льирво 51, ред 197, справлюют 197, валети си 127, гореча 120, байстрьитко 189, поредного 136, розпрьигав 28, шкірену 202, взєли 136, 170, змовчѣти 22, зачєла си 101, зачѣив 199, щистє 120, вечеріти 170, покушїмо 170, покушїте 100, в бурїнах Кл. л. 9, тисічі 59, десїть 24, не хотїчи 195, тринацїть 32, шїнувати 64, посьвітити 133, сьвітому 58, сьвіткуйте 37, сьвіт-вєчора 37, сьвітого 76, сьвіти 186, сьвітїй 187, сьвітці 186, сьвіта 33, 34, памєтайте 23, пєний 26, 115, вїєжу си 136 сьвітїм 169, розвєзок 27, деревєні 24, небожєта 179, з жьїлю 199, *але* жалувати 197, залягає 170, дякувати 179. Також у декількох словах буває и замість а: дилєку К. Х. 11, 12, відий 178, 180, 183, и зам. е, є зам. я: Дилєтин;

б) диспаляталізовані с, ц: дес 118, 126, шєс 20, 189, яєос, єєс 20, 126, яєихєс 26, яєис 171; сєда 55, 56, мосєєвєскї 68, цє, 20, 115, прєцє 25, старїєцє 39, кєрвєвїєцє 41, цє К. Хр. 17, оєа 180, пшєнїєцє Сєн 4, помїєнїєцє 39, пєтнїєцє 22, пшїєнїєцє 171, лїєцє 51, шєвєцє 32, сїрєц Дїд 3, хлєпєц 26, 181...;

в) диспаліталізація *с* привела до займенника *си*: збіжит *си* 97, сфатилам *си* 27, бют *си* 169, валяють *си* 172, родит *си* 172, гойдають *си* 176;

г) альвеолярне *л*: тиролска 20, білше 71, гуцулска 60, мелдувати *си* 75, пилнуй К. Хр. 12, мелникового 100; палца 26, палцем 52, слози 25, слозами 187, стебелце, у яселця 135;

г) *рв*: нотарь Ді, 9; цісарь, не марікуйте Кл. л. 8, курьми Кл. л. 9; до церькви Май 9; грейціря 20, вечера 100, жовніря 170, байстрійтко 189, *але*: трох 100, в мові В. Стефаника: на вечеру 194, поруч: трьох 113;

д) сплутування *-ть* з *-кь*: кільки — в значенні — стілько 25, 100, 192, підкьопані — в значенні підтьопані „змучені”, 188, кыпай-в значенні: тыпай 55, кылькі біды К. Хр. 9;

е) сплутування *дь* з *-гь*: у Вірни 21; д > г

є) паляталізовані шиплячі: шьинувати 202, розчьиинило 188, зачьиу 189, утрачьиити 32, почьиитую 34, зачели *си* 101, зачьиили 100, чьо 43, 100, научюсте Кл. л. 9, богачь Кл. л. 10. пічь Ді 2, колачы, саранчы К. Хр. 9, у чым Ді І, богачю 98, печыитки 188, шчьистым 27, пашеку Кл. л. 10, дошь К. Хр. 4, понашьирювали 100, удержьети 127, відлежьив 194, з жьилю 199;

ж) *ер, ир, ро, рї* — приголосний: кервавих 23, закервавлена 73, кервавий 183, скервавленого 99, кьєрнички 173 (авторське), кирниці 189, дрозачою 120 (авторське), дрозить 110 (автор.), дрозання 120 (автор), закровавлену 183, кровавими 189, трівогу 97, 99, здрігають *си* 188;

з) *ж* у дієсловах І. ос. одн. тепер. часу: вижу 21, 134, сижу 22, вхожу 23, посажу 82 (автор.), сажене 25; також у слові: сажьи.

и) *ль* вимовляється як *й* у слові “бай” в значенні баль Зло 6;

і) *сь* вимовляється часом як *ць*: доцьгали 52; *с* як *ц*: кьїнцкїй, панцкїй;

ї) епентетичне *л* і брак його: робїє 127, спїу 59, любю Май 7, дивїу *си* Кл. л. 10; *але*: дивлю *си* 133, нароблю 67,

роблю 201, здоровле 197 і здорове; трафлію 183; тьмю 60, не любят 179; наставльив 68, понаробльню 58, вісипльню си 59;

й) вставне *н* після *м*: тімне 52, памнеть 102, памнетай 3, 135, запамнетали си 101, мнесо 101, мнеконьку 171, мньисо 56, мнекий 2, памнетай 55;

к) приставне *в* перед *у*, *о* та брак його: науки 48, во-гонь III, хоч: огнем III, озмут 32, розезував Ді 2, озму 132;

л) сплутування *о* - *у* - *в* в назвуці: одову 23, одовиним 23, огнівала си 131, упвідаю 22, повідают 28, упвідают Ді 3, це вповіла 98, вповідала 57, вбую си 134, ласки не вділив 201;

м) випад *й* після *і*, яке здовжується: віт 99, не бі си, 57, увіти 60, увідете 170, віде 171, 196, вішло 171;

н) дисиміляція *чн* до *шн*: безконешне 23, велишний 25, вдьишний 25, безпешно 26, грешно К. Хр. 15, скушно 120; *чм* до *шм*: коршма 51, 129, *чт* до *шт*: пошти 34;

о) скорочення *нич* до *нч*: панчині 130;

п) асиміляція *дц* до *цц*, *ц*: віци 101;

р) *хв* до *ф*: сфатилам си 27, форост Зло 13, филью К. Хр. 14.

с) *л* до *в*, до *у*: стів, сновавка, гвавтуют 170, горівку 129, на сопівці 188;

г) паляталізація *з*: зьідре Май 9, ззьіу Ози 5, з'зьісти Кам. Хр. II, зьібгау К. Х. 4;

у) африката *дз* замість *з*: дзелене, мадзур К. Хр. 17;

ф) обниження *е* до *а*: траба 21, 27, 72, чрах К. Хр. 17;

х) обниження *о* до *а*: начувати 52;

2. в ділянці морфології проявляються такі говоріві особливості :

а) префікс *ві-*: вікажу 136, вівежу си 136, вігнала 169, вівертит 183, віметіт 101, вісувають 100, вічісую 187, віловю 189, вімерло 133, віпили 133;

б) прикметниковий суфікс *-ський*, *-ська*, *-ське*, *-ські*:

хлопська 137, буковинські 169, -цький: мужицьку 200, -цкий: панцький 200, панці 197;

суфікс -ішчий, -ійший у вищому ступені: найзолотыща Кл. л. 25, теплыще 37, май безпечныйше; суфікс -ський: бо-сіський 126:

в) у відміні іменників розрізняються тверді й м'які основи: дідови 188, образови 178, але: злодієви, хлопцеви 37, під брамоу, під могилув, за роботов, 131, але: землеу, вишнеу, кулев 181;

г) в орудному однини жіночого роду постійне закінчення *оу*, *еу*: гривов 187, дучков 183, с горівков 100, 183, сапов 102; але: вишнеу, водицев, кулев 181, шаблев 190, перед смертев 110, ясностев 188; але: поза сітею 132 (автор). Також чоловічі іменники I. відм. -а мають переважно закінчення -оу (ов): газдов;

г) в родовому, давальному, місцевому однини, в знахідному і називному множини III. деклінації переважає закінчення *и*: в печи, ночи 195, від студени III, (автор), одної мисли 180, д постели, в крови 183, на печи 192, в ночи 181, але: до кужілі 203, на печі, по порожні 169; кости (наз.множ.) 186, 132, (автор.) річи 183 (автор.), воши 129.;

д) у м'якій групі закінчення *и*: в наші землі 171, у землі 200, на всі землі 188, по землі 190, на землі 188, на шибеници 171, в неволи, у стайни 134, у читальни, 137, на граници 201, але на землі Кл. л. 14, по землі 171, автор;

е) також у м'якій групі I. відміни маємо -и: у вогни, 135, в данци 136, на кони 138, на кінци 196, на поли III, 136, 188, в поли 180, на місци 101, по лици, але: в полі 173 (автор), по полю 135, на подвірі 169 (автор), на подвірю 127, по воді.

е) у чоловічій відміні давальний кінчиться завжди на -ови, -єви, -єви: байстрюкови 189, дедеви 131, Яковови, дідови 188. Також іменники середнього роду мають таке закінчення по найбільшій часті: селови 23, 180, зернови;

ж) у м'якій групі середнього роду з суфіксами -ець (ця),

—це маємо закінчення *-a* в родовому однини: до схід сонця Ді 2, кінца 27, 196, серца Зло, 18, 187, зеренца К. Хр. 15, сонца 171;

з) називний середнього роду кінчається тут на *-ε*: сміте 101, терне, здорове, каміне 190, жите 186, волосє 189, *але* волосся 182, плаття 178 автор.;

и) замітні двоїнні форми при числівниках дві, три, чотири: дві мисчині 36, дві невістці 169, дві купі 137 (автор.), дві донці 172 (автор.), три ділі (знахідний) Кл. л. 5, три нитці (автор.) 31, три слові 114 (автор.), чотири сотці 113, (автор), штири дощці Ози 3, штири свини 43;

і) у множині знахідний відмінок рівний називному в живих іменниках: між діти (автор.) 14, воли напій; межи люди 120, закличе на хлопці 120, межи газди 127;

ї) родовий множини жіночих та середніх іменників утворений за аналогією до чоловічих: бабів 134 (автор.), 195, хатів, до зорів 171 (авт.), з їх губів (108 (авт.), морів, селів 59, вічів 199,200, з чолів 107 (авт.), *але*: хорім, замість хоромів, від хороми „сіни”, пліч, від плечі, з борозен, від борозна, -и; 121, гоний, від гін, гону, гони (міра поля);

й) у давальному множини чол. роду бувають тут закінчення *-ем*, *-ім*: людем 49, 73, 136, людім 192; у місцевому: *-ех* (без наголосу): при людех 135...;

к) у відміні прикметників замітні такі форми:

1) давальний і місцевий однини жіноч. роду: *-і*, *-ї*: порьидні рибі, у завалені хаті 199, на свинцкі торговици 20, на биті горі 58, на чужі стороні 49, при чужі дорозі 170, в студені хаті 175;

2) в орудному однини жіноч. роду: *-оу* (ов), з старов, сьвіченев, під панцков. Прикметників з м'якими основами немає.

л) У відміні займенників:

1) Скорочені та енклітичні форми займенників особових: у знахідному однини: ні (мене з мя), ні, тьи (тя), те, ті,

ті, го (його), і (ї) вітер ні з ніг ізгонит 133, тепер ні не вігонит 135, так ні насіпало 187, віберит ні Кл. л. 12, бо те спечу 135, та й те найму 130, бо тьи віполічкую К. Хр. 19, як ті порадою 98, аби ті пси не покусали Кл. л. 18, та ем го морснув Зло. 8, звалило го 101, і Ді. 5; у давальному однини: ми, ти, ті, му, і: якос ми лекше Кл. л. 14, дала ми 70, бо ти обмичу К. Хр. 8, і 24, 29, 41, подаував би-м ті 187, так му з рук паде 28;

2) родовий однини жіночого роду у присвійних займенниках має закінчення *-ї, -і*: свої ниви Сон 3, від твої роботи 138, із твої хати, коло мої дитини; давальний і місцевий присвійних займенників однини має теж *-ї, -і* закінчення: свої доньці 100, мої хаті 100, у кожді перекладині 115, в свої хаті, в свої голові, на ваші землі 171, на твої шиї, на твої долоні 189, в свої душі 199, по свої дорозі 200, на всі землі 188, в такі студені воді 183;

3) орудний однини жіночого роду особових, присвійних і вказівних займенників має закінчення: *-ої, -еї, -сї* (ов, -ев, -єв), зо мнов Бас 32, за мнов 187, з тобов 181, 183, надо мнов 188, своєв, моєв 66, над своєв дитинов 111, мойов головов 188, цев скатертев Сон 5, цев руков, оцев 75, мойов газдинев 190;

4) займенники: він, вона, воно — мають таку відміну: его 115, 138, 178, в него 138, у него 181, д нему 108, ему 115, по нім, дає єї 169, 181, і, за нев, за ню 131;

5) займенники цей, ца, це, оцей — відмінюються; цього 190, 136, з оцего Май 2, цему 178, оцему 188, ца дитина 185, оца баня 189, із цеї, у цу землю 190, цу дитину 184, з цев дитинов 184, з цев Польщев 197, у цих;

6) займенники тот, тота, тото: тот 32, у тот бік 183, тота 177 (авт.), натомість у мові українців, що служили в російській армії: тая, тую 179;

7) займенники: сес, сесе, сесе: сесї;

8) займенники весь, все (вся), всьо: всьо 126, 127, 199, на всі землі 188, по всему селі 176;

9) займенник *кільки*, *кількі* в значенні „стільки”; *кільки* варт 137;

10) заперечений займенник „нічо” Кл. л. 28, 136;

м) з числівників замітні: обох 186, 171 (авт.), обидва 189, з трома 189, штири 115, чотирох 134, чотири сотці 113 (авт.) по трьох 113 (авт.) десят 192, шіснацять літ 128, кільканацять 131 (авт.), *але*: одинацятиліттю 131 (авт.), від трицяти 195 (автор);

н) у відміні *дісслів*:

1) неозначена форма з визвучними *-к*, *г*- в основі звучить тут: *спечи*, *печи* 188, 175, *втечи* 29, *запобічи* 51, *але*: *стерегти* 175 (у мові інтелігенції), *помогти* 179 у зверненні селянки до українців-салдатів;

2) в I. ос. одн. теперішнього часу: *-сю*, *-дю*, *-тю*; *мусю*, *просю* 3ло 19, *косю*, *повідносю* 54, *порадю* 98, *вірідю* 46, *угатю* 3ло 19, *стратю* 55, *платю* 101, *позолотю* 68, *просто* 3ло 17, *мусю* си... *тулити* 127;

3) в закінченні 3. ос. множини теперішнього часу: *-и*, *-е*, *-є*, *-і*, *-а*, *-ет*: *пустьи*, *їдьи*, *котьи* си 67, *не хотьи* 197, *ходе*, *іде* 100, *поре* 99, *мовче* 100, *хоте* 126, *рипе* 137, *робе* 99, *бое* си 99, *пuste* 138, *стоя* 36, *приходя* 188, *мусі* 67, *не роблет* 126, *посходет* си 192;

4) сплутування обидвох відмін в 3 ос. мн. тепер. часу проявляється в закінченні: *-ут*, *-ют* замість *-ат*, *-ят*: *вчут* си 200, *дивлют* си 186, *кричут* 184, *дрожут* 67, *держуться* 179 (авт.), *сплют* 21;

5) рухомі закінчення минулого часу при різних частинах мови: *-см*, *-м*, *-сс*, *-с*, *-смо*, *сте*, *-сьте*: *тай-єм* *продав* К. Хр. 9, *пеній-єм* *був* 102, *аж-єм* *утік* 139 *як-єм* *уздрів* 136, *казав-єм* 126, *сказав-єм*, *лишив-єм* 20, *взьив-єм* 20, *оженив-єм* си 136, *вжем* *забув*, *то-м* *не згордів*, *силу -м* *мав*, *бо-м* *чув* 190; *то-с*, *шо-с* *мав*, *аби-с* *ішов* 187, *як-ес*, *не хотіла-с* *іти*, *не годна-с* *сказати* 190, *убив-ес* 102, *бив-ес* 102, *мали-м*

(ми мали), утікали-м 181, бо-сьте сліпі, виділи-сьте єї, яке-сьте були, як-сте набрали 135, зеренца-сте не прунтали, вібрали-сте 137, шо-сте уступили 100, задурно-сте... не робили 127, шо сте ні мали К. Хр. 5, вигнали-сте 102;

6) рухомих закінчень уживається теж для умовного способу і в реченнях мети, бажання при сполучниках: душу би-м продав 189, ще би-смо дубали 197, були би-сте мали 126, аби-м обмив си 190, аби-м си погодили (аби ми...) Май 7, аби-м зайшов 189, аби-сте не важили си 115, коби-сте не гнівали си 170, коби-сте не курили 195; бо бих руки обтєла 115, кобих уздрів 27, пішов бих 22, воліла бих 47, хіба бих не міг кинути К. Хр. 14, кобих не видів К. Хр. 16;

7) майбутній час утворений з допоміжним дієсловом буду, меш, ме, мемо, мете, мут, будеш, буде, будемо, будете, будут: я буду до них приходити 14, буду го видіти, буду пити, ти меш грати си 115, меш тепер сиру землю гризти 98, шо меш робити 183, не меш бояти си 130, меш згортати 135, ме бідити 136, не будеш мати 181, буде течи 175, шо мемо діяти 131, мете видіти, мете їсти, як мете сьвітити, мете грати си 115, мете видіти 130, мете пити 137, мут нас нагадувати, мут гризти...;

8) Наказовий спосіб послуговується часткою *най*, нехай: най я спочину, най си молит; для скріплення наказу часткою *-ко*: дивіт-ко! си К. Хр. 10, встань-ко! 58. Бувають теж такі наказові форми: мов 21, чуй 181, та замітне: покладьте 202.

9) Бувають теж такі дієслівні форми в сполуці з *сми*: вібув сми К. Хр. 5, був сми наймитом К. Хр. 5, слюб сми брали, К. Хр. II, то сми за вами збавив К. Хр. поцулував сми поріг 17.

о) В мові персонажів бувають тут такі прислівники: борзо, борзенько, бувало, було, гезди (тут), генди (там), гет (зовсім), дес, небезпешно, незабавки, ніц (зовсім ні), просьючи, суда, тут-тут: аби нас борзо спрьтав 36, Але я би її борзо спамньтав 40, а папері аді гезди 31, аді, генди 60, як

нараз дес не загримит! 59, дес я хочу підвести си 59. Набезпешно вже ї не застану 49, та й незабавки уймається 48 (авт.). А ноги ніц не слухають 36, дай суда, борзенько, 55; тут-тут утопит си. 48. Та підемо просючі межі люди у то місто... 48. Також *бувало* вживається як прислівник, хоч у ньому збережена ще функція дієслова: понакидус *бувало* такі хліби 25...

До оригінальних прислівників належать: *тижнем перед* смертев 27, в головах (поклав свічку (50) авт); а ти собі гет від нас пішов 50, най бих укупі були. 49, як вкупі не можемо жити 49.

п) Службові частини мови відповідають надпрутським:

1) сполучники: Бабо, *ануж* ми посватаємо та позакурюємо собі люльки... 148, в значенні: *може*. Лиш поступивем си, а вікна в плач. 18. Лиш ти мені втеркай си до моїх грядок та й я зайду, 115. Лиш бих руки обрубав, тай сардак (свитку) на себе тай на мелдунок 40. Старого лиш озми та закопай! 66. Лиш *аби-с* мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня 66., ...дїдя каже, аби-с баби слухав 35... таки-м украла, абисте знали!... 23; у тата здовольили, аби пустили у коліду 34. Але кобих її лице уздрів, та й бих перевалив як суку 27. Ой, Миколайку, кобих тьї хоть: умерлого видів. 49. Відай воно правда, що він ше іззамолоду купив собі шезника... 26; та й чула-м, шос у гробі перевернув си... 39, дужий він, ци слабує? 34. Ци на смітю, ци в церкові? 41. Чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш? 43. Але чьо перед богачами кілько дару Божого, а перед нами лиш крішка? 100. *Коли-ж* бо я, сину, кількому морозови і такі студени не годна вітримати. 36. Чоловіче, та подиви си на людий та на село, та на ліс та спамнетай си! 99. *Та заки* ти обернеш си, то пороги в хаті поскривляють си... 46. Такий чоловік *аж* має бути спасений! 148 (*то*). Вишні зацвили, *аж* молоко капає 59. (*мов*); та *гейби* усміхався 50 (авт.), немов, ніби... най шіную образи в хаті і вас яко грешних. 90. Кохай, як *коли* жінку (*немов*) 142. *Таже* гони, жінко, вже не довгі... 23. *Таже* ти сама, дитинко, видиш, шо нема відки... 56;

2) вигуки: Ей, де, коби і мене так файно ховали 67. Е-ех, мой, як тобов грънну ! 87. Ех, Господи, як Калинюк Золотий не хомне Касіянка... 101, Ей, старий, тото-с ні лишив... 66. Ей, дівко, дівко, тото-с себе та й нас зневолила! 54, Ей, бідний світе, шо я не розпитав баби. 57. Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже кілька спати. 142. *Гай*, іди, бо то ніч. 75. Гай, скиньте! 36. *Мой*, аді, хрестит си, бют... 98, Ото — сми тьи виходила, ото-сми тьи вігризла... 97. Ай, діти, діти, тото-м си вас набавила... 67. Тото -м гидко зробив. 57.

3) Прийменники: із-за, за, із, зі, ізо, по, коло, межи, післі. Ориінальне значення має прийменник: *із-за* (через шо, через кого) із-за тої толоки 21. Лица я із-за такого газди не мала 51 ...гадали-м, шо нам лекше стане із-за тебе, а то 54; поруч значення: з-за: вже ти не кукаєш із-за богацького ву-гла... 131. *За* при дієсловах: дбати за кого, нагадати за шо, за кого, повістувати за кого, шо, розказувати за шо, кого, простити за шо, напр. Просю я вас за це дуже грешно... 93. Прийменники: із, з, ізо: ідут до нас із Николов Сименовим, із тим, шо в школах він си вчѣит. 33; капелюх із павами 50 (авт). Люди видьї ізо всіх селів. 59. (Тут *ізо* має значення *із*. Отаку-с газдиню лишив післі себе. 39. Робит коло хліба (при)- 124.

4) Про частки: *-ко, ж, же* була вже мова.

В ділянці синтакси:

а) Вставні слова, шо не мають суттєвого значення, але зате виповнюють зупинку в думанні: каже, кає, видите, знає-те, відав, відай, прошу, біда, ба, правда, не бі си, не знав, біг-ме, уважьїете, видко діло, дес, вижу, як якис казав... Порьї-дна, каже, жона була, працьовита 18. Є, каже, в мене і їсти і пити. 26. Тай, видите, така стара жінка тай киває тото, шо не до неї. 22. То видите, чоловік ба сеї, ба тої собі загадує... 60. То, знаєте, аж нам сльози станут в очах... 26. Ми обоє спалили село, знаєте. 217. Відай воно правда, шо він ше із-замолоду купив собі шезника. 26. Відай тобі таки нема ві-хову. 54 Я, прошу, покладу знак своєв руков. 32. За, не знав, де бахур подів си? 62. Правда, ворожка угадала за все. 54.

Не бі си, вігниєш тай сам віпадеш. 87. Я, бігме, не знаю, як цес нарід має на світі жити? 126. Сини, уважъєте, письменні 90... гарбузів кину, тай, уважъєте, шос приросте на обкидок. 20. Видко діло, шо вже постаріла си. 115. Ви, мой, і молоді і вчъите си, вижу, письма та й нічо не знаєте 31. Бігаю та вганяю, та лиш дес уздрите, а я впаду та й здохну 126.

б) Звертання, шо затратили вже свої функції: небоже, небожъита, небого, маленька, мой, мой-ня, ня, ня, брѣи, ма-мо, газдики, газди, синку, дитинко, Боже, газдо, жінко; кумо, стара, дівко, бабко, бабо, пане, пані, моспане, васпані, бра-те, куме, чоловіче, люди добрі, браття, діти, роде, бідний світе, розпаднице, суко, старий, діду... Ой, розумремо си, небоже, мене вже давно не буде 68. Ото-с, ні, небоже, зібгав у дугу 88. Ей, небого, коли ти так, то я тобі троха прикоротаю. 45. Насте, небого, а ти-ж сама, а чоловік твій де? 132. Пере-вертайте си в гробі, небожъита, бо-м лайдак 18. Це сонце, синку, вже з морозом 119. Ой, дитинко, ми тобі з мамов весіле лагодили та музики наймали... 50. Я, газдики, вкрала ту дошку 89. Процю, брате, видиш, пемо горівку 41. Мой, таже це покаяніє на увес світ 40. Аді, аді, мой, а тож я роз-чинив сварку? 45. Мой-ня, а ви чому Оксані не помагаєте? 126. Сідай, роде мій, най з тобов все щасте сідає. 145. Люди добрі, озміт-ко жінку, бо руки собі полomit. 47. Ой, стара, тото-м, діждали си на сивий волос вінка! 48. Ой, нема, бідний світе, нема 54. Ей, бідний світе, шо я не розпитав баби, як воно треба того ліку просити! 57. Ей, дівко, дівко, тото-с себе та й нас зневолила! 54. А ти, розпаднице, памньитай, шо як я гроші задурно по дохторях розсію, та й ти амінь зробіу! 58. Ти, суко, поналіплювала-с їх та поначинювала... 71. А богачі, моспане, все пют... 100. Ні, васпані, бер на плечі 152. Ей, старий, старий, тотос ні лишив. 66. Иди, старий, иди, не говори мині, бо я твоє дранте, шо черваки на стриху переїли, кину в огонь 115. А марш, старий псе! 136. Чоловіче, ти по-диви си на людий та на село 99. Ех, Господи, як Калинюк Золотий не хомне Касиянка у писок... 101. Куме Іване, дай вам, Боже, прожити 89. Тимофіхо, кумо, я хочу до вас на-пити си 89. Мо, Андрі, а ти шо купиш мамі? 65. Маленька, маленька (до корови) шо тебе болит? 73.

г) Прокльони, вуличні слова і фрази, часто в формі відокремлень:

агій на тебе! Бодай го шлях трафив! 44. Бодай так здорова! 57, Та то гуцулска віра, бодай го шлях трафив! 60, Ого, вже най того вола шлях трафит, шо го корова бйє! 40. Хтос кинув оком на ню, бодай му повилізали... 72, Начинила вас тай лишила на мою голову, бодай і земля вікінула! 74. А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне. 74. Иди на зломану голову... 127. Бодай я вже не дочикав вас дохторувати! 55. Аби я не діждав вертати си до цієї хати! 71. Бодай же вас, тату, земля не прожерла! 128 Нічо ти не кажу, най тьи Бог скарає! 52. Коби-сте поздыхали, то би-м раз поховав, тай збув си! 55. А ти, мерзо, знов хочеш робити „веймір” (жид. слово: біда) на всі люди. 51. А відки-ж я наберу на вас, на дохторі, на аптики та на дідька рогатого?! 55. Я би, до пса, вже нічо не казав... 22. Коби якого борщику, або бевки, або дідька рогатого, або шо... 70.

г) Для підсилення наказу авторові персонажі вживають різних засобів:

1) частки -ко, ану, ану-ж, ану-ко: Ануж-ко глипни на моє... 30. Ану-ко, дайте, я подивлю си на них 55. Ану-ко покажи 64. Ану-ко пережійте та вібачийте... 89. На-ко тобі грейщір, на-ко, але не плач... 35. Люди добрі, озміт-ко жінку... 47. Старий, старий, а встань-ко та подиви си 59. Ходіт-ко трохи босі... 70. Най-ко я си найму. Кл. л. 19.

2) Частка ж: А припри-ж собі, мой, газдиню 39. Скажи-ж міні, кілько служеб наймати... 50.

д) Вигуки, що виникли з давніх дієслів, займенників, часток, тощо, втратили своє первинне значення наслідком синтаксичних умов і змертвіли, або зберегли залишки своїх первинних значень: *аді*-з а диви, – диви си, диви, мой.

1) Аді, внеси столец... 41. Весна красна, аді, ори собі. 142. (*тото*; Аді, отепер чую, як та скрипка плакала... 34. Диви ся, оден стратив ся, диви ся, а то десять їх наставило

ся (автор) 144. Мой, газди, та лишіт трохи на завтра... 30. Мой, таже це покаяніє на увес світ... 40. Мой, таже цего ше ніхто не видів... 52. Мой, таже це не стодола, таже тут, брьи, тисічі дают. 59. Тото добру дитину маю, тото ходит коло мене та й не забуває 37. Тото, небого, дес беш головою у стіни, тото до Бога ридаш! 43. Ей, старий, тото-с ні лишив. 66. Ой, стара, тото-м діждали си на старий волос вінка! 43. Ой синку, тото ти Бог дав файний талан у руки. 58.

2) Бо аді, прийшло письмо... 19... бо, аді, як усипали піском 124, а папері, аді, гезди. 31. Аді, шо ти із стін поробив. 33. Аді, рвут шкіру... 32. Аді, які мені побожні! 44. аді, аді, мой 45. Аді-льиг — бийте! 52, а шо, аді, яке лекше! 54 Аді, насадив си 43. Аді, гуцул поробив му якус біду. 60. Диви си, а очи вже пішли у стовбір 43. Мой Іване, аби я тебе не виділа. 33. Мой, старий, таже мукі нема. 31. Мой, таже ти сміхом став по селу 41. Танаску, мой, а скинь капелюх, таже ти перший раз вішов 142.

е) Часто стрічаємо еліпсу в реченнях. Вона свідчить про примітивізм синтаксичної побудови в мові персонажів, або прискорену дію та її відтворення: Книжечка від цісаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах, і по жидах, і по вській вірі 18. Тут пропущено, мабуть: можу наймити си. Пропив-єм усе шо до нитки. І полотно пропив 18. Лиш бих руки обрубав, та й сардак на себе та й на мелдунок. 40. Тут пропущено: вдягну тай піду... Мой, жінко, де ти міні прицьгала? Ци на смітю, ци в церкові? 41. Останнє речення є тільки доповненням першого і могло б бути пов'язаним з ним в одне. Та проте цим стилістичним засобом автор відтворює динаміку мови.

А потім воно бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче тай плаче 6. Я Івана Петрового, але мама мали дитину тай слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусают, а ви ще бете 14. Ці обидва речення відтворюють у своїй побудові замітну плястику. Цей стилістичний засіб автор використовує широко. Часто повторяє один із членів у наступному реченні, щоб підсилити дію, або відзначити її, або протиставити предмети:

Сльози падали, як дощ. Як раптовий падали, що нараз пустився тай незабавки уймається 48. (автор). Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми. Не ніс, але біг 51. (авт).

е) 1) Присудком буває часто вигук: Я ціле жите лиш роб, та роб, та роб. 192 та гай до міста 31. Таки невістка, коби здорова, круть, верть та зараз запіворит. 15. Тут вигуки круть, верть служать за присудок.

2) Оповідач послуговується часом кінетичними засобами замість будувати присудок: ... а ти мене за гирю, та в шию, та буком. 136. Це пустий капелюх, най но як я си найму, то я тогди собі капелюшок... Лише облизався 12. Ади, саранча, лиш хліба та, хліба, та хліба! 4.

3) За присудок править часом наказовий спосіб, що має значення минулої дії. Це для плястики оповідання: Поцулував у руку тай чикай, аж скажут гроші дати... 57. Рано собі встань, відмети сніг від порога, набери з шіпки ковіньок, насип під піч. 120.

4) В однорядних присудках буває зміна часів для динаміки в оповіданні: Прихожу, поцулував ксьондза в руку, а він мені каже, що так і так... 59.

ж) Між підметом і присудком-дієсловом немає узгодження щодо числа, якщо дитина оповідає про батька, чи матір, або коли звертається до одного з них:

Дедя казали давати нам студеної води... Деся зсукали ше свічку. Дедя казали, аби нести рано, в полудне і надвечір, а у вечір вони самі вже прийдут 13. Дедя рано в хоробах також плакали, так головов до одвірка лупили. Заплакані взели косу та й пішли 14. Мама мали... 14.

з) У складному дієслівному присудку бувають допоміжні дієслова: взятися, взяти (тут: взети си, взети), стати, мати... рекрут взявся прощати (авт.) з селом 47. Мама взяла Катрусю чесати 54 (авт.). Став дощ накрапати 49 (авт.). А вас, газди я ще маю на два гатунки просити 92.

и) Сполучник *аби* має значення: мети, умови, уступки:

1) Бив по лиці, аби впав. Зло 12. Казав закликати музику, аби грав молодіжи. К. Хр. 16... сіла на землі, аби рахувати 66. Я гадав, аби неправду корчувати 35.

2) ... та пес, аби де став, у ночі на мості, тай би кожному треба воду освятити 20. — Жебрак аби таки не тулев си до жінки... 4.

3) ... аби-м ходив як дика звірь, лиш кобих не видів. К. Хр. 16.

IV.

В ділянці лексики:

Словник персонажів і авторської мови багатий на слова і словосполучення, що перейняті з надпрутського говору.

Найзамітніші такі:

аби: шоб: якби, хочби; сіла на землі, аби рахувати 66 і діти аби-м учив Кл. л. I, не гадаю, аби воно було чемне Кл. л. I. Я. лиш загледаю, ци воно вже добре по землі ходит, аби его упхати на службу Кл. л. I

аді: 1) а дивись!
 2) без значення, вигук: аді, баби робе 99; бо аді, прийшло письмо 19; аді, гезди (тут) 31;
 3) аді, як скатерть рівна. Сон, 5

ану ж: а може б, а нумо!

бадьо, бадю! — 1) дядько, старий, батько;

 2) вигук: бадю! 169,

 3) даю, бадю, піде хлібец унівец 27; з цього; бадіка, бадічка

байстрюк, -а, -ови: — байстретко Си

банно, присл.: — сумно, тужно: банно за родом К. Хр. 8

банувати: — 1) сумувати, 2) придушувати, налягати: вона

- банує за синами, Мар.; не бануйте 127, — не налягайте, не душіть!
- барабуля, і, барабулька, на барабули 66: барабульку вікопаю бахур, а:
хлопець, з бахурами 51, 64, бахурі — діти; жидик бачу, (втручене слово) без окресленого значення; мабуть у бойків 130: то вона, бачу, дала 28, що години, бачу, вставав 28
- башта, и: широкі уста, пика, писок, приперти кому башту 43
бевка, и:
юшка з муки й води
- безпешно *присл.*: — напевно, мабуть, певно: небезпешно, як умру, то в ці хаті не мете напивати си 26
- белендіти, беленджу, -диш: — базікати, говорити небилиці; шос міні там белендів 21
- бенькарт, -а: — байстрик
- бесідувати: — говорити 114 (автор.)
- бинда, -и: — стяжка, стьожка, стяжечка: грала си, як дівка биндами Мар.
- біг-ме! — сильне закляття: хай Бог скарає мене!
- біль, болю(болі): яка то біль 54, Бас 24, в автора: той біль 132
- бовваніти — деревіти
- бойко, -а — гірняк: селянин з Бескиду в Карпатах
- боли, боле — слава Богу: добре, що гарно
- болючо, *присл.*: — б. дивний 110 (авт.)
- бохонє, -я Мар.: — хлібець
- бридзнути — умерти
- брінькнути — брінькнула 181
- брьи (*вигук*), брьє!
в зверненні: брате!, пеймо, брьи 196, давай, б. горівки 40, таже тут, брьи, тисічі дают 59, берім си, брьи на піч, 186, брьє та на піч, я ше годен вилізти Си
- буката, -и (румун. походження): кусник, пайка, пайок, букату поля 202, букаточку хліба 134
- бульбона, -и: — пропасть, глибина в річці
- бунда, -и: — верхній одяг з вовни
- валети си — тинятися: валев си попід лави 136

валувати си — тягатися, возитися, Зло 4: з ними валували
си зо три години, Бас. 8

варт, вартувати:

треба (траба), належить; гідний, має таку ціну

васпан, -а: — з поль, вацпан 136;

ватерка, -и — вогник: насипає ватерки 128 (авт.)

вбути — вдягнути: най ноги вбую 136: убрати

вгараїти — нарадити на щось, спонукати, спрямувати: вга
раїв на таке (31)

веймір (з жидівської мови): галас, лихо, біда мені

вереня, -і — грубе рядно 193: сушив на верені Бас. 4

взети си: 1) допоміжне дієслово, 2) почати, взяв та й дав
Сон 4, вз. си співати 188, взели Мар.

виказати: виказало пів ока (авт.) 99

виходити на чие: — вішло на єї (сталося, як хотіла) 171 В. 3.

вібачсти за бервінок Си:

вівернути ратиці: умерти 196

вігнати: война вігнала нас з дому В. 3.

віговорити: віговорит оченаш 98

вігортати: В. 3.

вівкати: пищати

відаувати: відаує єму шонайлїпше 135

відай, відав, відий, мабуть, відай забув 100

відгонити: відогнати, аби ти її відгонила 135

відказати: записати кому в тестаменті, хату Насти відкажу
135, запишу (на власність)

відректи, відречу і відрік: відповісти;

вікапаний, а, е: дуже подібний, достоменний

вілагодити: приготувати; трунок собі вілагодила 56

вінчувати: складати побажання; вінчую вас 34, вінчуєм тебе
щьистьим 25

віполичкувати: набити по лиці, дати ляпас

віпуцувати: вичистити

віра, -и: віроісповідання, народ, не наша віра 138, гуцулска
віра

вірнути: явитися несподівано, вірнула межі нами 132,

вісотувати: вісотує В. 3. витягає з нутра

вістити: звіщати, вістуют 121 (авт.) вістив III
віторгати: вирвати, віторгав 190
вітримати: витримати, я цьому не вітримаю 191
віфатати: вихапати
віхов, -у: рятунок, нема тобі віхову 54
вічісувати: Си — вичищувати голову від насікомих
в'ідний, а, е — в'ідливий, прикрий 98
война, -и — війна
войсько, -а Мар.: військо
волічка, -и: нитки до вишивання, заполоч
волотка, -и: било в колоску
втеркати си: втручатися 115
вуйко, -а: дядько, у звертанні до старших: вуйку! 22
вуйна, -и: дядина, вуйно! 63 у звертанні до старшої жінки

гай, гайда: геть, нумо, ну! та гай до міста 31
ганцига, -и: шкапа, кобила, дрянъ 55
гаптах! (попсована австрійська команда): габт Ахт! Струнко
гаравс! геть! Забирайся!
гаразд, -у: добро, щастя: не мають гаразду в голові (розуму)
гарувати: бідити, тяжко працювати 136
гезди (*присл.*) тут 34
генди (*присл.*): там 60
гет цалком: зовсім 20, гет зжурив си 54, гет з усеґо вішли 54
гидувати: гордити чим, бридитися, гидуют твоєю вірою 201
гиндлювати: торгуватися, не гиндлюй (торгуйся) зо мнов 40
гинути — дуже бажати чогось, прагнути: гинут тікати 199,
гину побачити 204.

гір (німецьке слово з військової муштри в Австрії) тут
гість, гостя, будьте гостями — запрошуємо до учти В. З.
глемедати хліб: кусати Нов.
глипнути: подивитися, глипнуvem 27
гнити — валятися, висиплятися, лежати: гниеш по яслах
131, гние 43
гнути бандиги: плести нісенітниці 136
годен, годна, е: міцний, здоров, годна-сте були 54, 50
гойдати си: гойдатися
голова, -и: з голов Мар.

- голодники: голодні люди 98, 137
голодняк, -а: бідняк 130 (автор)
голосити голосами: ритмічно плакати за померлим 115
гони, -ів: міра довгости на полі, час на оброблення цієї міри,
гони наші короткі 197
горівчяний, а, е
 підпилий, горівчяний був 100 (напився забагато)
горлатий, а, е : голосний, крикливий, горлаті дзвони 111,
 (голосні) (автор)
горланити: кричати, горланиш 138
городити: плести небилиці, ні цеї, ні тої горланам 58
гратися: гралася ними, як дівка биндами Мар.
грязти — грязти сиру землю (умерти): меш сиру землю
 грязти 98
гредка, -и: жердка 116, 178
гріти си: грійте си в студені хаті Мар.
гулити — обдурювати, обманювати, лаяти: співанками ме-
 не гулиш 62, 188; загулювати, загулював іти за
 собою 13, най мене не гулит Си

газда, -и: господар, хазяїн 43, 137
газдиня: господиня, хазяйка 44
гамба, -и: пика 129
гатунок, гатунку: рід 136, на який гатунок 18 (пощо)
гавтувати: кричати, гавтують 170
грейцір,- а: гріш 136
грунт, у: земля 197

данец, данцю: танок, взев в данец 100, в данци Си
данцювати: танцювати, данцує 100, проданцував 127
дбати за ким — за нев дбаю, за собов я дбаю 4
день від дня: щоденно 128 (авт.)
деревище, -а: домовина, трумна 202
деревня, -ні — дерев'яний матеріял: деревні отої немало
 113 (авт.)
дес В. З. — десь
дедя, -і — батько, дедю 183, дьидя 52, дьидю 52
дивуйте! В. З. — не дивуйте В. З.

дівати си — скриватися 127
дідько, -а: та якого дідька болиш Си
діло (*присл.*) добре, видко добре 115
днина, -и: 115 день
добро-мир, (добрі часи): як за доброго миру К. Хр. 18
догорити: докучити
докупити си: придбати 132, гріха д.
донька, дві доньці: Мар. (*двоїна*)
дорожити си: дорога дорожит си — стелиться, Ози. 5
драти си: дертися, драв си по стінах
дубати — ходити, дубали 197
дубе — гілля з дуба, дуби
дужий, а, е: здоровий 98, 190
дулуман, -а: люшнев, дулуманом по голові вдарити (Зло),
тяжкий кінець люшні
дуча, -і: діра, яма

за (*прийм.*) — думати, говорити за кого: думки за осінь 120
(авт.) за ню забув 131, за бесіду 131, мова за бід-
них 99, за мною В.З. одружена

забігати: дбати, забігаю 136
заводити си: іти до (зими), заводило си в зиму 133 (авт.)
заграти на сопілку: 200
загріти си: збагатитися 25
загулювати: заманювати, загулюют дівки співанками 178
займати: займила цілий світ 20 (зайняла)
закорінований дуб: 200 (міцний дуб)
залямити: ухопити 52
заперти: зачинити, заперли їх до арешту 173 (авт.)
заполонитися: наповнитися, заполонилася опирами (авт.) 133
збагнути: спам'ятати, 193
збиткувати кого: знущатися
зболений, а, е: болючий, тіло зболене 131
звізда, -и: звізду ймила би (авт.) Мар.
звір (ж.р.) дика звір 176 Мар. люта звір 68 (збірне поняття)
здоймити: підняти, здоймили галас 137
здурілий, а, е: за здурілими людьми 174 (авт.)
зіздріти: спостерегти 79

злodyга, -и: злodyга вічна 32 і вічний з.
змогти си: втомитися, змучитися, змогла си дуже 98
знати шос до чогос — розумітися на чомусь, до худоби знав
26, шос знав до (себе 29
зогнивати: гнити, аби зогнивали 171, В.З.
зоря, -і: до зорів В. З. на зорях (ранесенько) В. З.

ймити си чого: 47, 98

камазелька, -и: 21
казане, -і: проповідь в укр. церкві
казета, -и (мн.) казета: тоти казета 137
капарити: бідувати, нездарно виконувати щось
карбутом (присл.): перевертом, снопи к. падають (III)
катране, -я — ганчірка: к. нашиває (авт.) 115
кашлавий, а, е: кашливий дід, 127
керничка, -и: до к.-и Мар., кирниці Си
кивати: дотикатися, киває того 21, рухати що
кінцкый, а, е: кінцкі копита Мар.
класти: ставити, висувати: віта не кладемо 197 не вибираємо
кокошити си: пишатися 127, хизуватися
колешне, -і: стайня, возівня, із колешні 26
колія, -ії — потяг, поїзд, шлях: у колію 170, сіла на колію
Мар., до к.-ії 201
корити кого: пригнічувати 6
корса, -и: полоза в саях, стара корсо! 187
котрий, а, е: котрийсь, та прийдіт котра 189, Си
кранкати: крякати, кранкаю, кранчу Кл. л. 13
кріввати: зливатися кров'ю, горювати, кривала 72(горювала)
крішка, -и: кришка, трошки, мало, к. горівки 36, 23, 100
круте,-ого: трудне положення, прийшло до крутого 32 до біди
ксьондз, -а: католицький священик 130, 137
кучеревий, а, е: к-і вівці В.З.

лаба, -и: що до лаби 133, до одного
лагодити на лаву: л. на смерть, убирати на смерть, 47
лайдак, -а: ледащо 130, негідник
ландати: вештатися, волочитися, ландає 63 (крутиться)
ландувати: л. ногами (волочитися) 191

- латюга, -ги: 21
лев, лева: срібна монета, ринцкий, злотий, гульден, по лево-
ви, (петдесеть левів 101)
лежа, -і: лежі гнилої 36, довга л. 110 (авт.)
лентух, -а: плахта, лентухами накриєш 19
лихословити: проклинати, лихословила 201
лице, -а: лице, встид, сором: лице би-с мала 51
ліцитувати: продавати на ліцитації, з торгу
ложити в трунву: 131 (авт.)
лумер, -а: нумер, число
лупати си: тріскати, лице лупає си 43 (із сорому)
луфко — олівець
лучити на кого: вимірити в кого Зло I
любувати кого:
 обсипати ласкою, любивала й голубила їх (авт.) 173
льирва, -и: дрянъ 51, вуличниця
- маєство, -а: маєток, добро 27, 29
май (з румунського):
 дуже, от: шо май боязливі 101, та шо май чували
 в місті 21, слово втручене без особливого значен-
 ня, май безпешнійше Нов.
марикувати собі: нарікати, вередувати, не марикуйте, куме!
матуся, -і, матусю! (пестливі звернення на Східній Україні):
 Матусенько! Мар.
маціцький, а, е: маленький, маціцького 132
мелдувати си: сповіщати, мелдую си 134
мерза, -и: огида, погань, мерзо! 51
меш, ме, мемо, мете, муть (майбутній час), шо заступає:
 будеш, буде... меш бідити Нов.
мнецкати: м'яти, намнецкаймо! 138
моя — моя жінка, мою: К. Хр. 5
мой-ня, мой: гей, ти, гей, чуєш 120, мой-ня, чуєте 137, котрий
 мо?! мой 24, 30, 41, 64 129. Танаску, мой Сон 4
моспан, -а: 'милостивий пан' м-е! 58, ірон.
моц, -и — міць, сила, всією моцею 110 (авт.)
моцний, а, е: міцний, кріпкий, витривалий, Мар.
мус, *присл.*: конечно, треба, мус усе покидати 25, мус бити 64

- набезпешно: напевно, певно 49
навидіти: любити, хто ні навидит К. Хр. 16.
наголову: зовсім, цілком 67
намено, -а: ім'я 32
напсувати: понищити, н. народу 179
насіпати: налити, насипте роси 189
натеребити: натворити,
нацюркотіти: накапати, нацюркотіла 101
небоже, небожєті, небожєта Мар. бідняк
невидимий, а, є: невидимий, у н. світ звалиться 110 (авт.)
невістка, -и: жінка сина, дві невістці (двоїна)
нездо, *присл.* пусто, погано: н. ходити 56
недза, -и, (*пол.*) насікомі, напустив н-и 130
нерва, -и: нерв, така нерва є, Бас. 35
не руш! не торкай, не бери, не вільно 129
нестатки, -ів: нужда 74
нехтолиця, -і: у Словнику нім.-укр. мов Желехівського: ніх-
тониця, від ниций, а, є, низький, мерзотний, під-
лий, ледащиця, горілка, цеї нехтолиці 197
никати: никати, гинятися, никає по місті 32, 134 (авт.)
ніц (польонізм): ніщо 75, 187
- об (приймен.): об підлогу 128
обачіне, -я: обачіне май, Бас. 19
обідець, обідце: обідець зробити 72
обіскати си: обчиститися, обіскают си 21
обкидок, -дка: мала витрата, малий видаток, приросте на
обкидок 20
обмарити: обманити, запаморочити, шос ні обмарило 59
(запаморочило)
обмертвлювати: дезинфікувати 19
обріхувати: муштри навчити 98
обчитати: всюди читати, за чергою читати, обчитали всі
хати 118 (авт.)
огнівати си: нагніватися, ти огнівала си 131
одерзнути: покріпити, горівка одерзне Зло 10 (дасть сили)
окаянник, -а: нещасний, лиходій, окаяннику! 195
опецок, -цка: припічок, на опецку 23

- о-світі (*присл.*) ранком 60
остина, -и: остьюк, колючка, щетинка, о. лізе 111
охітник, -а: доброволець 180
- пазити, пазю, пазиш: ждати, пильнувати, берегти, Бас 6, 24
пайташ, -а: недотепа, старі пайташі 195
пасувати: годитися, не пасує (не годиться) 181
патороч, -і: клопіт, має патороч з жінков 23
пацюк, -а́: кабан, з пацюка 98
пацити: терпіти (з румунського) 75
пятьдесеть років: В. 3.
підвійний, а, е: дурний 64
підтикати: підтикай під ніс 102
підтичка, -и: частина долішня сорочки, в підтичках жіночих 98
піворити: кричати, пищати, голосити, співорив (тонко за-
кричав) 12
пішя: пішки (*присл.*), пішя не ходив Бас. 4
плаття: білизна, Мар.
плюта, -и: негода, у таку плюту 136
побирати: брати, п. на сміх 128 (авт.)
погріб, погребу: похорон 56
покалічити: знищити 21
покласти, -ду, -деш, поклав на ґрунт чотирьох синів 113 (авт.)
покласти на кого, вибрати кого, доручити кому
128 (авт.)
полишник, -а: ляпас 99
полігоньки, полегоньки (*присл.*) 129, 131
помикати: миготіти, мелькати, вікна помикали (мелькали)
108 авт.
понагодити: наймити, згодити, напів понагодимо 199
порекло: прізвище, своє порекло покласти 32 (підписатись)
порція: чарка горілки, пе порцію до вас 25
порушливий, а, е, злодійкуватий 130
посмішковувати си: кепкувати 199
постарана дівка: дівка з хазяйновитого роду 131
потайничок, -чка: льох, в потайничку (у льоху) 172 авт.
птопа, -и: 188
почтиво: гідно, з церемонією, достойно, п. іла 43

- правдати се: позиватися, сперечатися 98
примісте, примістя
 пристановище, не мав примістя в селі 129 (авт.)
приймити: приймити зете 130, взяти зята до своєї хати
припадати до чого: старатися про що 100
прискіпати си: присікатися до чого 71
прихарити: прибрати, очистити, Бас 13
прожерти: бодай вас земля не прожерла 128
простити: най мені просте, Мар.
пуга, -и: бич, батіг, кроїли тіло пугами 176
пусто (*присл.*): пусто говориш 192, дурне г.
путерія, її (рум.): сила, міць, пожиток, аби путерії набрало 6
- радити кого: 127, зачали його радити 131
рантух, -а: 172 Си, обвила си білим рантухом 190
ратиці, -ів: ратиці, вівернете р. (умрете) 196
рахає си: вважається, рахає си не наша віра 138
рихт, -ту — право, правда: нема рихту 38, до того рихту не
 має 17
різка вода: 188 тверда вода
ріхтувати: ладити (нім. слово) 129, ріхтує си Зло 12
робити землю: управляти, обробляти землю 187
розвидає ся: розвидало ся 132 (авт.)
розколібина, -и: щілина 78
розтулок, -лку: такий розтулок в голові 136
розфурети: розкидати В. З.
розчинити (тісто): розчинети весну Си (зачати весну)
румунка, -и: горілка з Румунії 91 (авт.)
рунтати: зрушувати, руйнувати, рунтай! Сон 2
рути, реве віл: ревти, руй, гадино! 102
- садити: сильно текти, бризкати, прискати, кров садит 98
сарака, -и: сердега, вона сарака 135, сарака Настунька 183,
 ходет сараки 201, 67, 29, сарачьита бідняки (ру-
 мун. слово.)
сердачина, -ни: верхній одяг, плащ, сердачини (авт.) 134,
 сердак 40, сардачинка 35
серце, серца, сердце Си
сила, -и, сила (*присл.*): багато, зійшлося їх сила (авт.) 174

- сипати — лити: сип борщу Кл. л. 18
сісти, седу В. 3.
скупий, а, е: скупі вісті (мало)
слоза, -и: слозами Кл. л. II, слози Си
смотрити: оглядати, перевіряти, смотрив ті стіжки 113(авт.)
сонце, -а: до схід сонця В-3.
сопуха, -и: сморід, сопуха вдарила 38
сотати: снувати, сотати свої думи 120 (авт.), висотуватися з
брами 134 (автор) сотався день по дневі 114 (авт.)
не сотай огирчине Кл. л. 16
спацірувати (нім.) проходжуватися, похожати, волочитися 171
супокоем (присл.): 128, спочинком Ді I
спрагнота: (авт.) 110 спрага, бажання
спрьитати: сховати, поховати, забрати, спрьитав 36
спуза, -и: рум. сл. попіл, 172 (авт.) від спузи 199
старати на кого: дбати про кого 131
стариган, -а: старий, дід 64
страждувати: терпіти 66
стратити си: накласти на себе руку 49
стовбір, -бору: стовп 38
студений, а, е: Мар. в студені хаті
ступень, пня: дурепа, видите ступня 195

тайстра, -и: торба 48
тікати си: 135, бігати тічкою (вовки)
тішити си чому: тішитися чим, не тіш си службі 10
тлінний, а, е: слабий, кволий, хирний, ледве тлінний (живий)
тогідний, а, е: (авт.) 113. Ози 5. 3 того року, торішний
траба (присл.) треба: гроший міні не траба Мар.
тримати свою віру: триматися свого звичаю 176
тріскати: лопати, тріскав роботи 131 (авт.)
туго, тугіше: сильно, тісно 112 (авт.)
турма, -и: стадо, т. ворон 78
туск, -у: туга, не бери ти собі такий туск до голови 34

угурний, а, е: упертий, гордий, не будь угурна 21
уплотіти: набрати тіла, уплотів Зло, 10
уфатити: ухопити, уфатив го за палец 101, уфатив за шкіру
101

- файно (*присл.*): гарно, добре 29, 63, 127, 134
фалатє, -я: ганчір'я 101
форшпан, -а, (У): підвода, фіра, 191 (авт.) іти на форшпан,
виконувати примусові обов'язки підвод у воєн-
ному часі
форт (*присл.*): постійно, завжди 60
- хапати : хапали молодіці за підтичку 191, хапайте си за
шиї 129
хаша, -і: гушавина, через хашу 194, в хашу 191
хибувати: бракувати, небагато єму хибувало 118 (авт.),
хлопеній, а, е: сильний, К. Хр. 7: хлопєна дівка
хомнути: вдарити, як ні хомне у писок! 101
хорбак, -а: хрибет, на хорбаці дранку
хорімний, а, е: сінешний 97
хороми, хорім: сїни: до хорім, з хорім 130, 98, хоромів 175,
в хоромах Бас 4
храмовий, а, е: святковий 29
хруснути: луснути, лопнути, череп хрус на місци 101
- цалком (*присл.*): зовсім 31
цара, -и (*рум. слово*): юрба
- челядь, -і (и): прислуга, жіноцтво, домашні, челядинка, челя-
динки 44
чемний, а, е: ввічливий 12, 13
чинити си: робитися, чинит си нова 97 (вдає з себе нову
людину)
чічка, -и: квітка 47
- шабля, і: шаблев Си
шандар, -і: жандар, австрійський жандарм, озброєний сто-
рож, міліціонер
шибиница, -і: на шибиницу Нов.
шкураття, -я: лахміття 69 (авт.)
шлях, -у: грець, удар, шляк (нім.), бодай єго шлях трафив
192 (проклін, з *нім. мови*)
шмаркач, -є: дїтвак 21
шпурляти: кидати, шпурляв мішками 128 (авт.)

шпурити: шпурити хлібом 188, шпурьити 44

штири, *числ.*: чотири, чогири 101

штроф, -у: кара

штудерний, а, е: хитрий, премудрий 121

щустка, -и (*поль.*) — 10 грошів, грейцарів: давніше **вживано**
шість; тому шістка

язик, -а: увідете в чужий язик В. З., народ, мова

ярем, -у: в ярем запрягали, 116, 126 (авт.), ярмо

ясла, ясел: жолуб по яслах 131, коло ясел 134 (авт.), виліз із
ясел (135, авт.)

UKRAINIAN LINGUISTICS IN THE LAST CENTURY

During the last 100 years Ukrainian Philology has been a subject of study in universities, institutes, academies, scientific societies and on the pages of their journals. It has noticeably developed its essential features, despite the fact that it has faced sharp attacks from the Russian government which tried to stifle free thought and to impose russification upon Ukraine. Even before the organization of the scientific work of the ShSS (Shevchenko Scientific Society) and the UAN (Ukrainian Academy of Sciences and Literature), some publications gave it much space, as e.g. *Osnova*, a Ukrainian journal in Petersburg, *Pravda*, in Lviv, *The Works of the Ethnographical-Statistical Expedition to the West Russian Area*, *Kievskaya Starina*, later *Ukraina*. *Zorya* in Lviv, *Izvestiya of Russian Language and Literature*, *Archiv fuer Slavische Philologie* and others.

With the beginning of organized work in the ShSS and later in the UAN philological Studies received an important place in their publications as the *Memoirs of the ShSS*, the *Philological Collections*, *Monuments of the Ukrainian Language and Literature of the ShSS*, the *Memoirs of the Historical-Philological Section of the UAN*, etc. In the seventies the Ukrainian Stara Hromada in Kyiv developed an enormous activity in its work for national culture. In its Works appeared important articles which provided material for the solution of philological problems, analyzed them and reinterpreted them, as e.g. *The Ukrainian historical songs*, edited by V. Antonovych and M. Drahomaniv, *The Chumak songs*, The Studies of K. Mikhalchuk on Ukrainian Dialects etc.

In 1876 the Russian government closed the Geographical Society under the shameful order of Emperor Alexander II

which forbade the printing and importation from abroad of Ukrainian books and placed scholars under police supervision. This order hung over Ukraine until the revolution of 1905. It was not only the tsarism that hampered the development of Ukrainian science, it was injured also by all the pseudo-scientific conceptions as the theories of N. Pogodin, which denied the autochthonous character of the population of the Kyiv area. In the 80's these ideas were revived by A. Sobolevskij and on the basis of the assumed «great differences» between the languages of the Kyivan and Galician-Volyń monuments of the XI-XIV centuries he tried to show that the old inhabitants of Kyiv were Russian and that the Kyiv monuments up to the XIV cent. were the property of the Russian people. In his *Lectures on the History of the Russian Language* (1888) he grouped together the Russian, Ukrainian and Bilorus' languages and made this the basis for the Proto-Russian theory which later served as the basis for the Proto-Russian unity of A. Shakhmatov and is still the political conception of Russia.

The philologists resisted all these attacks, O. Potebnya, professor of the University of Kharkiw, called every act of linguistic limitation a blow at the basic nerve of the life of the nation, and O. Ohonowskyj, Professor of the University of Lviv, spoke out in favor of the independence of the Ukrainian language in his inaugural lecture at the opening of the academic year (1871-2) and expressed his ideas in two works, i.e. *On the most Important Peculiarities of the Ukrainian Language and his Studies on the Ukrainian Language*.

The theories of Sobolevskij were also refuted by V. Jagić, Professor of University in Vienna, by O. Kolessa, Professor of the University in Lviv and others. But the most outspoken opponent of Sobolevskij was A. Krymskyj, who studied all the old monuments. In his *Ukrainian Grammar* (1907-8) he developed the history of the independent Ukrainian language. This work still has not lost its value and has become the basis of the later studies of the Ukrainian philologists. This was the greatest success in the struggle for the independence of the language. Krymskyj did not con-

fine him-self to grammar. He wrote several polemical studies, as e. g. *Philology and the Theory of Pogodin, Some Uncertain Criteria for the Dialectological Classification of old Rus' Manuscripts, The Ancient Kyivan Dialect*. Together with Theodor Gartner S. Smal-Stotskyj. Professor of the University of Chernivtsi, published in 1913 his *Grammar of the Ukrainian (Ruthenian) Language*. In the Grammar both philologists showed that the Ukrainian Language extended back to the Protoslavlic period and denied the existence of a Proto-Russian unity.

We must emphasize that in all questions of modern philology many of the studies of our young philologists have been aided by such professors, as F. Miklosich, V. Jagic, V. Vondrák, O. Brokh, A. Leskien, K. Brugmann, W. Wundt, E. Sievers, O. Ohonowskyj, O. Kolessa, S. Smal - Stotskyj, O. Potebnya, E. Tymchenko, J. Nitch, J. Rozwadowski, W. Mathesius, W. Simowycz, I. Zilynskyj, L. Bulakhovskyj and others.

During these 100 years many monographs on various aspects of language have been written and discussed at the meetings of ShSS and UVAN, but not published. This publications, hoping to fill this gap, contains the followings works of Constantin Kysilewskyj.

1) The Most Important Achievements of Ukrainian Philology in the Last 100 years.

2) Dissertation on The Linguistic Peculiarities of Ukrainian Monuments from XI-XV centuries, especially of the Codex of Hankenstein.

3) The Burlesque Speech of I. Kotlarewskyj in The Parody of Vergils "Aeneid".

4) The Influence of Rembrandt's Light-effects on Shevchenko's Poetry.

5) The Linguistic of Shevchenko's Works.

6-7) The Stylized Language in Short Stories, of Marko Vovchok and The Prut-River Dialect in W.Stefanyk's Short Stories.

З М І С Т

	стор.
<i>Передмова</i>	5
Вступ	7
1. Найважливіші досягнення української філології за останніх сто років	9
2. Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI-XIV ст. з підкресленням Кодексу Ганкенштайна ..	13
3. Бурлескна мова в „Перелицьованій Енеїді” Івана Котляревського	67
4. Шевченкове слово (Семантична студія)	103
5. Стилізована мова Марка Вовчка і Василя Стефаника	135
6. Надпрутський говір Стефаникових персонажів (Ст. 123-124: Скорочення назв) Додаток: Карта надпрутського говору	153
7. Резюме англійською мовою: Ukrainian Linguistics in the Last Century.....	191

NOSTRAE EDITIONES

1. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. I. Romae 1964, p. XXIV+350. \$ 10.
2. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. II. Romae 1965, p. XX+360. \$ 10.
3. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. III. Romae 1966, p. XVI+400. \$ 10.
4. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. IV. Romae 1967, p. XIX+380. \$ 10.
5. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. V. Romae 1968, p. XX+434. \$ 10.
6. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. VI, Romae 1968, p. XVI+434, \$ 10
7. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. VII, Romae 1969, p. XVI+338, \$ 10.
8. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. VIII, Romae 1970, p. XV+284. \$ 10.
9. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj, vol. IX-X, Romae 1971, p. XX+1000. \$ 20
10. Wasyl LENCYK, *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I*, Romae-New York 1965, p. XIII+148. \$ 5.
11. О. д-р Ісидор НАГАЄВСЬКИЙ, *Історія Римських Вселенських Архієреїв*, частина I. (Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars I). Мюнхен 1964, стор. 363, \$ 8.
12. Проф. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, I том. (De historia christianitatis de Ruś-Ucraina, vol. 1). Рим-Нью Йорк 1965, стор. XI+816. \$ 15.
13. О. Михайло КРАВЧУК, *Книга Псалмів (Liber Psalmorum)*, Рим 1966, стор. 240. \$ 5.
14. Проф. д-р Олекса ГОРВАЧ, *Три Церковнослов'янські Літургічні рукописні Тексти Ватиканської Бібліотеки (Tres Textus Liturgici Linguae Ecclesiasticae (Paleo)-Slavicae in Manuscriptis Vaticanis)*. Рим 1966, стор. 160. \$ 5.
15. О. д-р Мирослав МАРУСИН, *Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст. (Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi sæc. XVI expositio)*. Рим 1966, стор. XVIII+210. \$ 6.
16. *Український Католицький Університет ім. св. Климентія Папи і його правна основа. (De Universitate Catholica Ucrainorum a S. Clemente Papa eiusque fundamento iuridico)*

17. «Обнова» Організація Української Католицької Університетської молоді, Академічних товариств і її статуту. (De organizatione ucrainicae catholicae iuventutis universitariae, academicarum societatum eorumque statutis exposition). Рим 1967, стор. 35, \$ 2.
18. Проф. д-р Олекса Горбач, *Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького*. (De manuscripto primi ucraino-latinini vocabularii Arsenii Korec'kuj-Satanovs'kuj et Eriphanii Slavunc'kuj typis nunc mandato). Рим 1968, стор. 335, \$ 6.
19. О. проф. д-р Ісидор НАГАЄВСЬКИЙ, *Історія Римських Вселенських Архієреїв*, частина II. (Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars II). Рим 1967, стор. 600, \$ 10
20. Кард. Йосиф, *Твори*, зібрани о. проф. д-р Іван Хома і о. Іван Яцків, том I. (Card. Josephus, *Opera omnia*, collegerunt Johannes Choma et Johannes Jackiv, vol. I). Рим 1968, стор. 423, \$ 10.
21. Кард. Йосиф, *Твори*, зібрани о. проф. д-р Іван Хома і о. Іван Яцків, том II. (Card. Josephus, *Opera omnia* collegerunt Johannes Choma et Johannes Jackiw, vol. II). Рим 1969, стор. 316, \$ 10.
22. Кар. Йосиф, *Твори*, зібрани о. проф. д-р Іван Хома і о. д-р Юрій Федорів, том III-IV. (Card. Josephus, *Opera omnia*, collegerunt Johannes Choma et Georgius Fedoriw, vol. III-IV). Рим 1970, стор. 950, \$ 20.
23. Кард. Йосиф, *Твори*, зібрани о. проф. д-р Іван Хома і о. д-р Юрій Федорів, том V. (Card. Josephus, *Opera omnia*, collegerunt Johannes Choma et Georgius Fedoriv, vol. V), Рим 1971, стор. 416, \$ 10.
24. Dr. EUGENIUS KAMINSKYJ, *De potestate Metropolitanorum Kioviensium-Haliciensium* (a. 1596-1805), Romæ 1969, p. 180, Doll. 6.
25. JULIUS KUBINYI, S. T. D. *The History of Prjašiv Eparchy*, Romæ 1970, p. 216, \$ 5.
26. Проф. д-р Михайло Соневицький, *Історія грецької літератури*, I том (Litterarum graecarum historia, vol. I), Рим 1970, стор. XIV+679), \$ 15.
27. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постання і діяльності 1963-1968*. (De Ucrainorum catholica Universitate S. Clementis Papae primo quinquennio peracto suae originis et activitatis enarratio), Рим 1969, стор. 290, \$ 6.
28. Проф. д-р Богдан І. Лончина, *Пісня про мого Сіда* (Prof. Dr. Bohdan Lonchuna, *Cantar de mio Sid*) Рим 1972, стор. 160, \$ 5.
29. Проф. д-р Кость Кисілевський, *Українське мовознавство в останній добі*. (De linguistica ucraina periodo expositione), Рим 1973, стор. 198. \$ 6.